

Kuroglo N. I.
Veliksar L. G.
Milkov A. N.
Kior I. F.

GAGAUZ DİLİ 9

ГАГАУЗЬКА МОВА

УДК 811.512.165(075.3)

Г 12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 20.03.2017 р. № 417)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа „Рекомендовано Міністерством освіти і науки України“:

Казак Г. Д. – учитель гагаузької мови Кубейського НВК Болградської районної ради Одеської області, "Спеціаліст вищої категорії", "Старший учитель";

Гейдарова Н. В. – методист районного методичного кабінету відділу освіти Болградської районної державної адміністрації Одеської області;

Арнаут Д. І. – к.філол.н., доц. каф. тюркології Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка;

Щербакова Н. В. – експерт з антидискримінаційних питань.

Курогло Н. І., Великсар Л. Г., Мілков А. М., Кіор І. Ф.

Г 12 Гагаузька мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Н. І. Курогло, Л. Г. Великсар, А. М. Мілков, І. Ф. Кіор. – Чернівці: Букрек, 2017. – 176 с.

ISBN 978-966-399-863-3

УДК 811.512.165(075.3)

Kuroglo N., Veliksar L., Milkov A., Kior İ.

Г 12 Gagauz dili öğretmek kiyadı Ukrainanın şkolaların ukrain dilindä öğrenän: 9-ci klaslarına deyni / N. Kuroglo, L. Veliksar, A. Milkov, I. Kior. – Çernovți: Bukrek, 2017. – 176 s.

ISBN 978-966-399-863-3

УДК 811.512.165(075.3)

ISBN 978-966-399-863-3

© Курогло Н. І., Великсар Л. Г., Мілков А. М.,
Кіор І. Ф., 2017

© Видавничий дім "Букрек", 2017

§ 1. GAGAUZ DİLİN MAANASI HALKIN YAŞAMASINDA

1. Okuyun teksti. Söleyin onun temasını hem öz fikirini.

Bän kısmetliyim

Bän gagauzum. Bän – bir küçük milletin ooluyum. Nekadar yaşayacam, tarafımı, halkımı, dilimi, istoriyamı sevecäm hem ilerletmää çalışacam!

Bän kısmetliyim, ani duudum bu ayozlu erdä, angısının adı Bucak. Bän kısmetliyim, ani bän bu geniş ürekli hem girgin halkın birisiyim! Bän kısmetliyim, ani bän bu uslu hem kızgın, çalışkan hem serbest gagauzların ooluyum!

Gagauzlar dostlara, musaafirlerä, aazından bitki bukayı, çıkarıp, vererlär. Gecä uyumaazlar, yortu, raatlık bilmeerlär taa kendi işini yada adalıklarını tamannamayınca.

Gagauzlar severlär kendi ana dilini, angısı pak, nicä deredä su, angısı sıralı, sansın koparan açtan alma; angısı demekli, nicä anılmış peetçilerin şiirleri. Bizim halk koruyer kendi dilini. Kim dilini koruyer, o hiç bir da zaman kaybelmeer, o ilerlener!

Böläydi bizim cömert gagauzlar!

Ama... Allaa korusun, birisi özenärsä gagauzlara duşmanca gelmää... – küçüü-büü kalkınacek duşmana karşı da taa onu ensämeyincä, taa ondan kurtulmayınca, raatlık bulmayacek, uslanmayacek... böläydi benim halkım.

Ayozlu, büülü – чарівний, чудовий (укр.), волшебный, чудесный (рос.)

Comert, bol ürekl i – щедрий (укр.), щедрый (рос.)

Özenmää, hızlanmaa, neetlenmää – поставити перед собою мету (укр.), поставить перед собой цель (рос.)

2. Okuyun S. S. Kuroglunun şiirini. Cuvap edin soruşa: neçin avtor sayer kendini kısmetli?

Kısmetliyim

Meyvalık – kırım donaa
doz-dolay gerim.

Kısmetliyim, var anam-
duumakı erim!

Kuş sesi doldu sabaa,
eşerdi daalık.

Kısmetliyim, var bobam –
Vatanım paalı!

Küü üstü- gökün kuşaa,
gerçekli sevim.
Kısmetliyim, var uşaaam,
ocaklı evim!

Gündendicik sap- sarı
aulda açar.
Kısmetliyim, var karım,
senseläm da var!

Sevinmeliin yok dibi,
gün canda duuar,
korumaa da var kimi,
koruyan da var.

gerim – вид (укр., рос.)

gerçekli – правдоподібний (укр.), правдоподобный (рос.)

ocaklı – батьківська хата (укр.), очаг, родительский дом (рос.)

3. Okuyın söyleyişleri. Annadın aazdan, nicä siz annêersınız onnarın maanasını.

Söläyin rus yada ukrain dilindä onnarın maanasını.

1. Sofra gözellii – tuz ekmek.
Halkın gözellii – onun kulturası.
2. Halkın gözellii – adetlerdä.
3. Mamuyu acılayan, dili kurusun birdän.
4. Kuşlar belli uçmakta,
Insannar da dostlukta.
5. Eski dost, nicä kardaş.
6. Bilgi adamın gözlerini açêr.

7. Nekadar üürenecän – okadar da bilecän.
8. Edi kerä ölçecän – birkerä yanılmaycan.
9. Erin gözellii – güneş,
Adamın da-sade-iş.
10. Isteyän – yapêr, aarayan – bulêr.
11. Herbir arı bal yapmaz.
12. Aalemä kuyu kazma – kendin düşärsin oray.
13. Fena laf adamın üreeni yaralêr,
Ama sevda- ilaçlêr.
14. Sevdanın üzü gözäl, sevdaya açêr güllär.
15. Neredä paklık- orada saalık.
16. Karımcadan örnek al-kışa yazdan hazırlan.
17. Sıyırcıklar geldilär – ilkyazı getirdilär.
18. Turnalar gitti kırdan- lüzgär esti poyrazdan.
19. Alatlama dilinnän, taa ii alatla dilinnän.

(K. K. Vasiliogluya görä)

 4. Okuyunuz anılmış ukrain adamnarın deycilerini. Bölününüz dört grupaya, ayırarak onnarı temaya: 1) dilin soşial karakteri; 2) dilin kulturasi; 3) halk – dilin ustası; 4) artistik lafın rolü insanın yaşamasında.

1. Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бен-тежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум (О. Гончар).
2. За допомогою слова ми проникаємо в думки й почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас (І. Вихованець).
3. Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг. Зберіг в таку страшну негоду, коли він сам стоять не міг (Олександр Олесь).
4. Для інтелігентної людини погано говорити повинно вважатися такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати... (А. Чехов).
5. Важко собі навіть уявити, яким вузьким був би сьогодні наш кругозір, якби людина не залишала відбиток своєї душі в літературі (Р. Тагор).
6. Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка (Л. Костенко).
7. Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму лінгвістичне багатство: майте, гордіться, не будьте німі! (О. Гончар).
8. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування (І. Огієнко).
9. Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема (В. Сосюра).
10. У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно і правильно мислити, її повага до інших, її охайність у широкому розумінні цього слова (Д. Лихачов).

11. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження (А. Міцкевич).
12. Мова нерозривно пов'язана із суспільством, і суспільство здійснює всебічний і різноманітний вплив на її розвиток (Л. Масенко).
13. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем... (О. Гончар).

- 5. Ayırın yukarkı söleyişlerdän birisini, yazın tefterlerinizä onun maanasını. Bulun sade cümleleri sizin yazılmış sözünüzdän, argumentläyin, neyä görä belli edersiniz bu işi.

§ 2. TEKRARLAMAK. SADÄ CÜMLÄ. BİR BAŞPAYLI HEM İKİ BAŞPAYLI CÜMLELÄR

- 6. Okuyun teksti. Belli edin onun temasını, stilini, öz fikirini, söz tipini. Annadın onun içindeliini doludan. Kurun bu masala ad. Argumentläyin neçin o masal?

Yapmış Allaa adamı, yapıştırmış onu kildän. Hepsi olmuştu nicä halizdän. Kalmıştı sade bir parça kil.

Sorêr adama:

– Ne sana bundan yapayım?

Bakmış kendi kendinä adam : ellär bacaklar var, kafa da erindä. Ne taa lääzim ?

– Yapıştır bana, – deer, – kısmet. Kalanı, bana gelir, bendä var.

– Te sana senin kısmetin, – demiş Gök Padişaaı, da uzaltmış adama bir parça giyilmemiş kil, – angısından, ne isteersin, onu da yap.
Adam almış kili, çevirmiş ellerindä onu. Sallamış kafasını:
– E-e, sän islää çıkartmışın...

Kil – глина (укр., рос.)

➤ *Düzün bu masala çıkış. Yazın tefterlerinizä 5-inci işi; argumentläyin, nesoy durğuçluk nişannarı koyulêr dialog yazarkana?*

7. Aşaadaki teksti, Çalışkan yardımcılar” okuyup, annadın onun içindeliini. Açıklayın tekstin stilini. Bulun sade cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä, yapınız sintaksis analizi. Argumentläyin, neçin onnar sadä cümlä.

Çalışkan yardımcılar

Bucak tarafında güzün çiftçi insannara çok iş yapêr. Onnarın birisi-baa boozumu. Büük insannar çalışêrlar nekadardaa tez, yaamurlu, ayazlı havalardaa çeketmediynän, üzüm bereketini toplamaa. Bu işleri vakıdınca başarmaa deyni, onnarın çoyuna lääzım olêr yardım da.

Bu tarafta küüyün birisindä, şkolada, uroklar bittiynän, üüredici uşaklara söledi, ani yaarın onnar baa bozumuna yardım etmää gidecekler. Üüreniciler buna pek sevindiler. Ertesi günü onnar hepsi şkolaya toplandılar, angısı kazannan, angısı sepetlän. Görünürdü, ani onnar ha-vezlän gelmişler bu güneşli havada kendibaşına, serbest işlemää.

Tezdä bir ük maşınası geldi. Üüredici şkolacıları birär-birär maşınaya pindirdi, da taş yoldan, türkü çalarak, küüyün üülen baalarına gittilär.

Burada çotukların dalları tellär üstündä dururdular. Nekadar gözün tutêr hep baadı. Uz sıralar taa gözündän kaybelincä uzaa gidärdilär. Koyu-eşil yapraklar arasında büük, iiri teneli üzüm salkımnarı asım-asım sarkardılar. Çotuklarda üzümnäer kara hem biyaz. „Ne üzüm zebil-lii!” – üüredici, durup-durup, şaşardı.

Baaların saabileri geldilär da gösterdilär, näändan şkolacılar üzüm toplasınnar. Herbir sıraya koydular ikişär kişi, da iş çeketti. Bütün gün baa bozucuların türküleri bitmedi.

Üzüm salkımnarını şkolacılar çakıylan kesärdilär da kazannarına hem sepetlerinä koyardılar.

Üürenicilär ii iş yapmaa savaşırdılar, bakardılar yapraklar arasında üzüm kalmasın, erä düşän teneleri hepsini topladılar. Onnar üzüm topladılar saat beşädän.

Toplanmış erä baayın saabisi kontrol yaptı, işi beendi da yardım için şkolacıları şükür etti.

Bundan sora yardıma gelennär bir ceviz aacın altında oturdular din-nenmää. Üüredici onnara sordu:

– Çocuklar, kızlar, isteersiniz mi baa çotukları için sizä bişey annadı-yım?

– Isteeriz, – şkolacılar kayıl oldular.

– Ozaman sesläyin! „Baa çotuu çok güneş hem sıcak sever. Te onun için o hererdä büümeer. Bucak tarafında yaz uzun, sıcak hem güneşli. Baa çotuu butakım havayı sever. Te neçin bizdä baa var. Ama kış için baaların kimi çotuklarını gömerlär erä.

Baa çotuu ii büüyür üülen tarafına dooru aanak yamaçlarında, nereyi taa çok güneş urêr. Yamaçlarda büüyän baa çotuu kraadan korkmêêr. Bizdä baalar taa çok üüsek, yamaçlı erlerdä bulunêrlar.

Bizim tarafın üzüm şıraları pek tatlı, onnardan çok ii hem keskin sampan, kagor, kaberne şarapları, konyak hem başka içkileri olêrlar. Onnar-bizim zenginniimiz, insannara büük gelir getirerlär”.

Şkolacılar beendilär, ne annattı onnara üüredici, da teklif ettilär şko-la erlerinin bir parçasına baa koysunnar.

Tezdä genä o maşına geldi da şkolacıları küüyä götürdü.

(N. Tanasoglu)

Çakı – ножик (укр., рос.)

Zebillik – велика кількість, безліч (укр.), обилие, множество (рос.)

Aanak yamaç – невисока гірка (укр.), невысокая горка (рос.)

Yamaç – яр, низовина (укр.), овраг, низменность (рос.)

Baa bozumu – збирання винограду (укр.), уборка винограда (рос.)

Saabi – господар, хазяїн (укр.), хозяин (рос.)

Şükür etmæk – подяка (укр.), благодарность (рос.)

8. Teksti „Kosti yazı nicä geçirdi” okuyun, sadä plan kurup, annadın onun içindeliini, sıralayın onun nişannarını- nicä baalı cümlelär, var mı tema bütünnü, nicä strukturası, dili hem başka. Bulun da ayırı yazın birär sadä annatma, soruş hem izin cümlelerini. Bulun da ayırın bir başpaylı hem iki başpaylı cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä.

Kosti yazı nicä geçirdi

Artık iki –üç ay geçti, nezamandan şkola yaz kanikullarına kolverdi. Yaz bütün kuvedinä girdi. Lüzgerlär esmektän durdu. Havalalar sak oldu hem sıcak.

Kosti bu geçän kış sekizinci klasa gezdi da, gözäl notalarlan onu bitirip, dokuzuncu klasa geçti. Anası- bobası Kostiyä çok kanaatkerdilär, ani o islää üürenirdi, vakıdı boşuna kaybetmäzdi hem onnarı her zaman seslärdi, haylak vakıtta onnara yardım edärdi. Kostinin üüredicileri Görgi Pavloviç hem başkaları onu pek beenärdilär.

Akıllı çocuun var, Todur, – karşı geldikçä çocuun bobasına Görgi Pavloviç deyärdi. Kostinin bobası hayvan fermasında işleer, evä gün aşırı geler. Anası da fermanın kazlarını bakêr.

Her sabaa o erken kalkêr, evin dolayındaki işleri sıraya koymaa sa-vaşêr: kuşları doyurêr, küçük piliçlerä em verer, pınardan su getirip, yalıklara döker. Sora altı yaşında kızçaazını uşak başçasına götürer. İşlerini bitirdiktän sora bütün kaçarak tarla brigadasına gider, neredä bir ök maşınası insannarı kıra götürmää hazır durêr.

Kosti her gün evdä kalêr, evi bakêr, aulda hem başçada kazêr, küçük piliççikleri duvannardan koruyêr, evin başında oturup, kiyatlarını okuyêr.

Bir gün Kosti, evin başında okuyarkan, bir ses işider:

– Kosti, Kosti, çık burayı!

Kosti, evin köşesindän bakıp, görer, ani iki şkola kafadarı tokatlara abanmış.

– Kosti, şkolaya gel, Görgi Pavloviç çaarêr, geläsin tez, zerä şansora may hepsi topladı, salt sän, Anton Kalpakçı hem Zena Kilimci kaldınız. Buradan onnarı da çaarmaa gidecez. Tez gidäsin, işittin mi?

Kosti, giinip, kaçarak şkolaya vardı. Şkolanın aulu şansora uşaklan doluydu. Angıları çelik oynardı, angıları „uzun eşek” oyununu çekettirmişti.

Bir dä üüredici Görgi Pavloviç geldi, şkolacıları dolayanında toplayıp, dedi:

– Aklınızda tutêrsınız mı, ilkyazın, üürenmenin bitki günündä, biz sizä ne dediydim?

Uşaklar, biri-birinä bakıp, düşündülär. Şkolacıların birisi, aklısına getirip, baardı:

– Dediğiniz, ani bu yaz ekskursiya yapacez!

– Ölä, dediğiniz ekskursiya yapacez, – başkaları da onun lafını aazından kaptılar.

– Ozaman sesläyiniz, yaarın, iyünün irmisindä „, Tabaka erlerinä” ekskursiyaya gidecez. O günü, saat dokuzda, hepsiniz burayı toplanasınız! Yanınıza birär tefter, birär kardaş hem bir günä imäk alınız. Bakın da o günü, bennenmiş saatta, hepsiniz toplanınız! Annadınız mı?

– Annadık, annadık!- hepsi bir sestä baardı.

– Şindi evlerinizä daalışınız!

Sevineräk, şkolacılar maaläycä evlerinä daalıştılar. Kosti da evä geldi. Sevinmeliktän onu er-gök tutmazdı. Anası iştan geldicäännän, Kosti, ona karşı çıkıp, hepsini annattı.

O günü Kosti karannaadan sade hazırlandı. Çantasının kopuk kayışını dikti, tefter, kardaş hem imäk içinä koydu, emenelirini pakladı, su için bir şişä hazırladı da saat onda yattı.

Sabaalän şkolacılar, üüsek seslän lafederäk, bölük-bölük şkolaya toplandılar. Saat sekiz vardı- yoktu Kosti dä şkolaya yollandı. Taman saat dokuzda Görgi Pavloviç tä peydalandı. Kompas elindä uşakları sokaa çıkardı, elinnän gösterdi da dedi:

– Gelin bakalım kompasa, angı tarafa gidecez!

Hepsi uşaklar üüredicinin dolayanına yivılıştılar. Kosti, kompasa hızlı bakıp, hepsindän ileri dedi:

– Kompasın iinesi poyraz tarafına dooru durêr!

Hepsi, ilip, baktılar kompasa.

– Akına poyraz tarafına, – dedi birkaçı.

Hepsi bölüklän, türkü çalarak „, Tabaka erlerinä” çekettilär gitmää. Etişip orayı, bir dik bayırın eteklerindä dinnenmää oturdular. Burada oturarkan, Görgi Pavloviç annattı uşaklara, ani bu bayıra insannar „Dik burnu” deer. Dinnenmeklär sora üüredici onnarı „Dik burnunun” belinä götürdü. Burada toprak set-set dururdu, zerä er burada alan-alan aşaa

çökmüştü. Bu erlerä „Tabaka erleri” deerlä. Bu bayırda çok türlü yaban çiçekleri vardı, çok türlü yaban otları eşerärdi. Butürlü otçaazlarlan bayırın orta eri pek zengin!

Burada bulunur kobaç, buya kuyruu, ayı kulaa, tülü buba, çibrița, anğılarını başka erlerdä bulamazsın. Şkolacılar hepsindän birärüz topladılar da bir kulak içinä indilär.

Bu kulaan yamaçları baalan doluydu, baa çotukları hepsi herektä dururdu. Kulaan içi üüsek gölgeli fidannan doluydu, dibindän dä bir suuk sızıntı selceezi Andrika çayırına akardı. Buralarına „Goguş baaları” deerlä. Görgi Pavloviç küçük ekskursantlarını „Tabaka erlerin” hem „Goguş baaların” herbir kör erlerindä gezdirdi, herbir ufak işleri, angısı üürenmeyä faydalıdır, annattı, uşaklar da bunnarı tefterlerinä yazdılar. Burada pek sefalı erlärdir.

Sora uşakları yalnız braktı, kendisi dä bir üüsek erdä otururdu. Buradan ona taa ii görünürdü, ne yapêr uşaklar. Elbet, ani herbirinin interesi diildir birtürlü, angısı ilaç çiçeklerini toplardı, angısı taşçaaz aarardı, angısı selceezin boyunda gezinärdi, angısı kendini girgin tutardı, angısı da korkak. Burada, naturanın kucaanda, uşaklar, kendilerini taa hoşta duyup, üreklerini biri-birinä hem üürediciyâ açardı. Kosti taa çok Görgi Pavloviçin dolayanında dönüştürdü, herbir lafına kulak kasardı. Onun tefteri may bütünnä yazılıydı.

Üülen şansora devirildi, gün ikindiyâ döndü. Görgi Pavloviç uşakları bireri topladı da derenin boyundan düzlää onnarı çıkardı. Düz erlerä çıktıynan, ekskursantlara bir geniş gorizont açıldı... Kompasa bakıp, gorizontun o dört tarafını belli ettilär.

Vakıt geldi evä gitmä. Şkolacılar üklü çantalarlan ellerindä Görgi Pavloviçin önünä toplandılar, bu ekskursiyâ için biraz lafettilär da ondan sora küüyâ çekettilər. Küü içindän, türkü çalarak, geçtilär.

Küüyün ortalık meydanından şkolacılar, Görgi Pavloviçlän hoşlanıp, maaläycä bölük-bölük evlerine daalıştılar. Kosti şindiyädän bölä ekskursiyä yapmamıştı. O onu pek beendi, da onun için evdekilerine çok annattı. Kalan vakıdı da boşuna geçirmedı. Küülülerin kırlarından kalmış başaklarını topladı. Evin dolayındaki işlärلän anasına-bobasına küvedinä görä yardım edärdı, bibliotekadan kiyat okuyardı, şkolanın başçasına gidip, ilkyazın koyulmuş fidannarını dolaşardı, köklerine su dökärdı, tırtılları yapraklarından ayıtlardı.

Kosti yazı şen hem faydalı geçirdı.

(N. Tanasoglu)

“Tabaka eri” – гориста місцевість (укр.), гористая местность (рос.)

Alan-alan – місцями (укр.), местами (рос.)

Kulak eri – яр (укр., рос.)

Sefali er – улюблене місце (укр.), излюбленное место (рос.)

Kobaç, buya kuyruu, ayı kulaa, tülü buba, çibrița – польові квіти (укр.), полевые цветы (рос.)

9. Annadın, yukarkı tekstän „Kosti yazı nicä geçirdı” aşıada verili deyimni lafların maanalarını nicä annêersınız, onnarı tefterlerinizä yazın hem da düzün onnarlan sadä bir başpaylı hem iki başpaylı cümlä.

Naturanın kucaanda; üreeni açardı; kulak kasardı; gün ikindiya döndü; üredeciyälän hoşlandılar; tokatlara abanmış.

10. Baalantılı teksti „Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!” yazın, annadın, nicä ilerleer işlem, fikir. Bulun da ayırı yazın izin cümleleri. Angı durguçluk nişanı onnarın sonunda koyulu? Neçin ? Dooruluunuzu inandırın.

Şkolacı, bakın dolayanına! Hererdä görecän insan işlerin izlerini. Evlär, aullar, tokatlar, kombaynalar, binnärlän ev tertipleri-bunnarı hepsini insan kendi akılınnan hem çalışmasınnan yapmış.

Açan sän işlemää başlayacan, annayabilecän paranın paasını, angısını kazanacan kendi ellerinnän, kendi kuvedinnän. Ama sän mutlak läözüm biläsin hem akılında tutasın, kaç para yapêr te o tertiplär, angıları senin dolayanında bulunêr.

Sän läözüm çalışasın diil sade korumaa te onnarı, angıları kalmış sana bük, ihtyar insannardan, ama zeedeledäsin dâ onnarı kendi fikirinnän. Hem bunnarı yapmaa deyni, läözüm ayırmaa bir pek kısa yol.

Bu işleri başa çıkarmaa deyni, sade ana tarafını sevmää azdır. Läözüm hazır olasın bütün kuvetlän Vatanına izmet etmää, vermää ona can sıcaklını. Bunun için taa küçüktän läözüm olmaa üürenik, çalışkan, aşçı, sevmää dooruluu, serbestlii.

Sana kimsey engel etmeer zanaat ayırmaa! Zanaat ayırmak yolunda sän serbestsin! Islää düşün da ayır o zanaatı, angısını sevecän, angısınnan hoşlanacan hem angısınnan sän şannı olacan! Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!

Zanaat – робота (укр.), работа (рос.)

Neetlenmää – націлюватися (укр.), нацеливаться (рос.)

Siiretmää – розглядати, спостерігати (укр.), рассматривать, наблюдать (рос.)

11. Aşaadaki sözü teftelerinizdä yazın. Annadın, neçin bu sözä yok nicä demää, ani o- baalantılı. Baalantılı sözün angısı nişannarı bu sözdä yok? Bu sözä nicä deniler? Ilerlläyin onu. Çizin sadä cümlelerdä gramatika temellerini, belli edin, angısı bir başpaylı, angısı da-iki başpaylı.

– Zaman hayır olsun, Koli! Görerim, ani senin çok işin var. Bilsäydim bunu, başka kerä geleceydim!

– Zamannêersın, Aleks! Kahırlanma, ani geldim. Bän artık başare-rım işimi, hazırladım uroklarımıza! Hadi, şindi gidelim oynamaa!

– Yok, bän isteerim tükendän tefteler satın almaa. Gelmeyecän mi sän dâ benimnän?

– Gidecäm! Bän dâ neetlenirdim tükenä uramaa. Isteerim bir bloknot alayım.

– Nesoy bloknot?

– Bir kalınca bloknot. Ona bän yazacam kinoların adlarını, angılarını bän Kultura evindä hem televizorda siirederim hem siiredecäm! Bizim klasın öndercisi çok kerä vardır sordu, angı kinoları televizorda biz baktık. Sän yazmêersın mı?

– Yazêerım, ama diil herkerä!

– Läözüm yazasın herkerä: taa ii tutabilecän aklında onnarın içindeki-lerini.

– Islää. Ileri dooru yazacam hepsini!

- Annaştık. Ya bak, başladı karannık olmaa! Var nicä yaamur da yaasin!
Tutêrsın mı akılında, açan bir kerä bizi yaamur tuttuydu, da biz çok
yıslandıydık. Lääzım alatlamaa. Hadi, gidelim!
– Şindicik, bän te bu kiyatlarımı toplayıvereyim, da çıkêrız içerdän.

Geleceydim
Zamannêersın
Isteerim
Neet
Yazêırım
Diil

§ 3. TEKRARLAMAK. CÜMLENİN BİR SOY PAYLARI. BİR SOY PAYLARDA BÜTÜNNEŞTİRİCİ LAFLAR

12. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklarak onun maanasını kısıdan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun bir soy payları.

Транспорт майбутнього

Можливо, скоро здійсниться мрія всіх автолюбителів – машина, що сама себе ремонтує. Американські вчені працюють над матеріалом, здатним приймати удари, а потім легко відновлювати первісну форму. Тобто машина, потрапивши в аварію, швидко знову стає новенькою і блискучою, ніби нічого й не сталося.

Зміняться і самі транспортні засоби. Зараз в Америці працюють над створенням альтернативи поїздам метро, автобусам і тролейбусам. Новий вид транспорту одержав назву „горизонтальний ліфт”. Це маленькі вузькі вагончики, що бігають по спеціально відведених смугах на дорозі. Рухатимуться вони за допомогою електрики і комп’ютера, який керуватиме вагончиками одночасно.

У Сполучених Штатах Америки тривають роботи над унікальним „літаючим” електропоїздом. Родоначальником цієї ідеї був Константин Едуардович Ціолковський. Поїзд рухатиметься не по рейках, а спираючись тільки на бокові опори, що розташовані на відстані одна від одної. Здаватиметься, що такий поїзд літає над шумним містом.

Учені намагаються вирішити ще одну проблему, пов’язану з автомобілями. Адже їх кількість невпинно зростає і стає важко знайти місце для паркування. Тому на повний хід іде створення автомобілів, які можуть частково складатися. Процес їх паркування нагадуватиме зберігання візочків у супермаркетах, коли їх вставляють один в один. Біля офісів зранку збиратимуться такі „грона” машин, а ввечері власники розбиратимуть їх.

Автолюбитель
Первісна
Альтернатива
Робот
Електропоїзд
Процес

- ***Ne türlü siz görersiniz ilerki vakıdı?***
- ***Ne isteersiniz olsun sizin vakıdınızda?***

Virgül (,) koyulêr cümlelerin birsoy paylarında:

1. İki ya da taa zeedä birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä baalayıcısız:

Settä durêr çölmek, filcan, çarpak, fener. (T. Zanet)

2. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä tekrarlanan birleştirci ya da ayırdıcı baalayıcılarla ya da enklitik da\l dä, ta\l\ta baalayıcılarla:

Däduun dokuz oolu varmış, dokuz da kızı. (Gagauz folkloru)

Koli, ya Vani, ya Ristu üsteleyecek güreştä: onnardan kuvetli yok. (Aazlardan)

Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümeeni işlärdi. (Üürenmäk kiyadından)

3. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä karşılayıcı baalayıcıyla ama:

Ne salêr, ne uluyêr, ama evi bekleer. (Bilmeycä)

İki nokta koyulêr birsoy payların sıralaması önündä bütünleştirici laftan sora:

Ustanın odasında vardı türlü tertiplär: nacak, testerä, burgu, rendä.

Çizgi (-) koyulêr birsoy paylardan sora bütünleştirici lafın önündä hem dä birsoy paylardan sora cümlelerin ilerleyän payının önündä:

Örtülär, ard duvarların boyu, hendeklär, çalı aullar, kapu önneri – heresy kaplı kaba kaarlan. (S. Kuroglu)

Takımnar: çinilär, çanaklar, sua çiniciklär, garafa – bir çiiiz gibi urardılar gözä. (G. Gaydarci)

Tutunuz aklınızda:

Birsoy paylarda baalayıcılar: *hem, da, -ne...-ne, ya, yada, osa, ba...ba, ya...ya, ya...yada, sa, sä, ama h.b.*

13. Aşazın cümleleri tefterlerinizä, açıklarak, neçin koyulêr bu durguçluk nişannari.

1. Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday, çavdar, paşşoy bereketlerinä. (M. Kösä).

2. Onnar toplardılar eski patret, adet folklore hem annatmak evelki yaşamak için. (D. Kara Çoban).
3. Alêr o kiyadı da yırtêr, da yazêr başka kiyat. (Folklor)
4. Birkaç gün o gezdi dolay erlerdä, geceleyeräk ba bir boş ev tavanında, ba bir köprü altında. (D. Kara Çoban).
5. Indim bän çak o pınarın suyuna, doldurdum şişeyi da gücülä çıktım, ama suladım onu... (D. Kara Çoban).
6. Kırçalının elindä her zaman bulunardı bişey: ya kazma, ya tırpan, ya keser. (D. Kara Çoban).
7. Bay Görgi, läázım düşünelim hepsimiz serbestlik için, toprak için, dooruluklar için – insanın her zamankı düşleri için. (D. Kara Çoban)

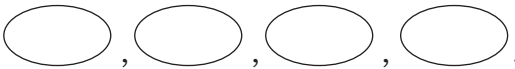
14. Koyunuz kaçırılmış durguçluk nişannarı.

1. Tükendä satılırdı biyaz sarı hem maavi gölmeklär.
2. Daa içindä ansızdan bir uzun hem geniş yolcaaz peydalandı.
3. Yırakta işidilärdi bir şen hem gür ses.
4. Küüyün öbür tarafında yaamur geçmişti yaamaazdı.
5. Bän hızlandım gittim gölä dooru.
6. Gölün dolayanda herersi baalardı hem meyvalıktı.
7. Çorbacı giimniydi çarıklan biyaz sargıylan yapaa dimilärlän.
8. O çalardı yılın vakıtları için izmet için sevgi için.
9. Baa çotuklarında üzümñär artık iiri hem kara olmuşular.
10. Olmuş sarı hem kırmızı almalar yıraktan görünürdülär fidannarın dallarında.
11. Şefteli fidannarı çok güneş hem sıcak severlär.
12. Bän girdim bir çamurun orta erinä battım dizädäk çıkaramazdım ayaklarımı.

15. Yazın cümleleri. Birsoy payları bulun, gösterin onların baalayıcılarını, düzeräk shemalarını.

1. Ivançu dädu hem onun ikinci agası giderlär ileri.
2. Ya sän gel, ya o gelsin, yada ikiniz dä gelmeyin, açan çekişeceiniz.
3. Su pınardan ne iisiler, ne zeedelener.
4. Ileri git – süser, geeri kal – teper, ama çekmeer. (bilmeycä)
5. O seni dokuz pınara su için götürecek, ama susuz brakacak (masaldan).
6. Babunun sa bordeyi olmuş eşil hem gözäl (masaldan).
7. Elsiz, ayaksız, ama tokatları açêr (bilmeycä). 8. Ne salêr, ne uluyêr, ama aulu bekleer (bilmeycä).

Örnek: Settä , durêr , çolmek , filcan , çarpak , fener .

16. Yazın cümleleri tefterlerinizä, bütünneştirici laflarını, bulup, atlarını çizin.
1. Kelcä-Külcä bütün gün herkerä: avşamnen, sabaalen, üülendä – kümbetin üstündä sinek tutarmış (masaldan).
 2. Çayırda te nesoy otlar salt büüyärdi: çaylamık, ayırık, negara, su-say, sarmısak.
 3. Yaamurluk, kalpak, sargılar, çarıklar – hepsi çobanın giimi yaştı.
 4. Masanın üstündä te nesoy kap vardı: garafa, filcan, tepsi, çölmek.
 5. Kavga, çekiş, baarış – bunnar diildir annaşmanın pek gözäl uuru.
 6. Tezek, çırpı, odun, kömür – te ne küülü insanın yakacakları.
 7. İşlik, aderlik, adlık – bunnar diişilän hem hallanan söz paylarıdır.
 8. Aulun taftaları boyalıydı te nesoy: eşil, biyaz, mor.

17. Bulun aşadaki bütünneştirici laflara uyar birsoy paylarını, kullanarak verilmiş örnää.

1. Çiçeklär.
2. Derelär.
3. Aaçlar.
4. Imeklär.
5. Hayvannar.
6. Küülär.
7. Meyvalar.
8. Oyunnar.
9. Türkülär.
10. Kuşlar.

Örnek: kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär, kaazlar.

18. ? Okuyun teksti demekli, açıklayarak onun temasını, öz fikirini, adını. Tekstin bitki cümlesinä sintaksis analizini yapın.

Ariflik sızıntısı

Insanın ariflii, derin fikiri taa ii görüner folklorda. Bizim gagauz folklorumuzda var çok söyleyiş, bilmeycä, fikra, masal hem legenda.

Bu aazdan yaratmalarda var taşlanmış gibi derin evellerdän kalma dilimizin käämil örnekleri.

Onnarı insan hergünkü lafetmektä unutmuş, kullanmêêr.

Taman bu örneklär, nicä bir aynada, göstererlär insanın derin arifliini hem onun yaratmak talantını.

Fıkıradä hem masallarda görüner, nekadar derin düşünärmış halk. Söleyişlerdä insanın fikir keskinii gösterili.

Aazdan yaratmaları derin evellerdä düzmüşlär halkın arasında bulunan talanlı insannar.

? ➤ *Getirdiniz aklınıza bu personajı. Nesoy literatüra yaratmasında biz karşı geleriz onunnan dayma. Getirin birkaç örnek.*

➤ *Yazın teftelerinizä birkaç söyleyiş hem bilmeycä. Açıklayın aazdan onnarın maanasını.*

19. Okzın cümleleri. Birsoy payları bulun. Koyun kaçırılmış durguçluk nişannarını.

1. Satıcı panayırdä satardı aaçtan yapılı türlü saplar kazma sapı nacak sapı kamçı sapı keser sapı kosa sapı.
2. İhtyar dädu pek sevärdi sıcaklı sıcak suyu sıcak sobayı sıcak çorbayı.
3. Patlacannardan var nicä yapmaa te bunnarı patlacañ mancası patlacañ suyu patlacañ pastası.
4. Sabaa ekmeeni imää deyni masa üstünä koyulmuştu bunnar bir çini iışimik bir çini gözlemä hem bir filcan süt.
5. Mamu dübektä düüyärdi te ne tuz biber hem kolivalık.
6. Panayırdan etiştirdik almaa te bunnarı kaba taazä biyaz ekmek hem on baş laana bir sepet ta mor patlacañ.
7. Sandın üstünä kat-kat dizmiştilär hepsini yorgannarı döşekleri yastıkları.
8. Çiftçi ilkyazın ter döker yaamurlar yaayırsa güzün fiçısına şarap döker ama eer yaamasa – yaş döker (söleyiş).

§ 4. DANIŞMAK. DAR HEM GENİŞ DANIŞMAKLAR

20. Okuyun şiirleri demekli. Açıklayın onnarın ideyalarını, sıralayın artistik stilinin elementlerini. Ne bilersiniz bu şiirlerin avtoru için?

Yaamura

Ne bu hava karardı,
Toz duman kalktı,

Kırlangaç gökü yardı,
Üüsektän baktı?

„Ver, bulutçuk, yaamur,
Tarlaya çamur,
Teknelerä da hamur”
Hambarlar – dolur !

Çiçeklär käämil kokar,
Kuvetlenmiş çimennär.
Gençlerä kismet bakar –
Dinç yaamur hem uur gözäl.

Yaz yaamuru

Çimçirik, yılan gibi, kıvrılêr göktä,
Topuz taşları yıkıldı ansızdan,
Bulutlar dayanamadı bu üklerä,
Göz aşlarım döküldü of, aman.
Kırlangaçlar alçaklara seren
Oldu,
Lüzgär üfkelendi, kolaç buruldu,
İçimi gurbetin uzun yolları
Buudu,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tozlar verildi gözlerin sellerinä,
Duvalar döküldü yorgun ellerä,
Hey, yolcu aaçlar, selâm verin
Ellerä,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tudorayım, gördüm gökteki
Nurumu,
Süündürämeycek üklär ez sadä
Koru,
Gök kuşaa sardı kesilmiş
Buludumu,
Göz yaşlarım durgundu of,
Aman!

(Tudorka Arnaut)

Dar danışmak düzülü sade bir laftan.

Geniş danışmak düzüler lafbirleşmesindän.

Virgül (,) koyulêr danışmalarda:

1) Eer danışmak bulunarsa cümleinin başlantısında:

Paalı musaafirlär, hoş geldiniz Bolgrada !

2) Açıan danışmak bulunêr cümleinin ortasında:

Dur, mari, nereyi gidersin?

3) Açıan danışmak bulunêr cümleinin sonunda:

Neçin oturmamışın da biraz dinnenäsin, maliciim?

21. Okazın cümleleri, parantezaları açarak, danışmalarda durguçluk nişannarını dooru koyarak. Dooruluunuzu inandırın.

(Oglan Oglan) kalk gidelim (türküdän). (Mari karı) (koca karı) sat-tın bana koca kaazı (türküdän). Şu çotucaan altında (mari kız) gülgülü üzüm var (türküdän). (Ay taylar, dooru taylar) çıkarmış payvant onnar (türküdän). Şu çayırda, şu bayırda (hey gidi canım) bir başça var (türküdän). Yok ne deyim (ihtyar anacım) yılandan izin ölä! (masaldan). (Anılmış padişahım) te neredä ortası! (masaldan). (Dev adamnarı -1-1-1). Gelin burayı! (masaldan).

22. Yazın cümleleri teftelerinizä. Danışmaların erini diiştirin, aşadaki örnä bakarak.

1. Neredän, dädu, aldın horozu?
2. Mariya! Kim bizim portayı açtı?
3. Gel, oolum, sana bir meraklı kiyat vereyim.
4. Gözäl tarafım, bütün ürektän seni severim!
5. Aydınnik sabaa, sefaa geldin!
6. Çalı , çalgıcılar! Urun daulcular! (türküdän)

Örnek: – Sän, Tanas, ne yapêrsın? – Tanas, sän ne yapêrsın? – Ne yapêrsın sän, Tanas?

23. Düzün cümlä danışmalarlan dialog formasında.

24. Cümleleri yazın, koyarak onnarda läüzimni durguçluk nişannarını.

25. Cümleleri yazın, koyarak onnarda läüzimni durguçluk nişannarını.

Mamu ya bak başçada zambaklar açmış! Dur mari kızçaaz bän isterim seni etişmää. Buyurun oturun svatular svatelär, utanmayın, başlayın imää. Bän komuşular dün başçayı kazdım, te büün artık kaar ya-ayêr! Kati Kati ya bak göktä turnalar, turnalar uçuşêrlar. Ne sevindim ayolum, ani kablettim sendän bir habercik. Git, getir çocuum te oradan

almacık bana, susuzluumu geçireyim. Kapa pençereyi mari kız suuk geller! Bucak Bucak duuma erlär, ne gözälsin sän?! Durgut Allahım bu to-lulu lüzgerli yaamuru!

§ 5. TEKRARLAMAK. KOYULMA LAFLAR, LAFBİRLEŞMELÄR, CÜMLELÄR

26. Çevirin aazdan teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısıdan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun cümleleri koyulma laflarlan.

Телебачення – спосіб пізнання чи розвага?

Роль телебачення в житті людини неоціненна. Воно задовольняє потребу в прекрасному, значно скорочуючи віддаль між мистецтвом і глядачем. Телебачення приносить у кожен дім не тільки концерт улюбленого співака, спектакль відомого театру, кінофільм. Воно розвиває, вчить, виховує, дивує, задовольняє нашу допитливість, прагнення пізнати непізнане, побачити небачене, побувати у найвіддаленіших куточках планети, стати співучасником цікавих подій. Світ, що був колись недосяжним, завдяки екрану став доступним. Телевізор готовий будь-якої миті запросити до тебе в гості увесь світ.

Програми сучасного телебачення пропонують найрізноманітніші передачі, щоб кожна людина вибирала з них цікаві й корисні відповідно до своїх інтересів. Необхідно лише визначитися, що і як дивитися.

Насамперед слід з'ясувати, скільки часу ви маєте у своєму розпорядженні на перегляд телепередач. Очевидно, це буде вечірній час після занять і приготування уроків, а також вихідні й святкові дні. Але не всі вечори і не всі дні відпочинку можна присвячувати телебаченню.

Це може навіть перешкоджати нормальному перебігу життя людини, оскільки позбавляє її багатьох інших радощів, цікавих захоплень, як-от, занять спортом.

Візьміть за правило ніколи не вмикати телевізор просто так. Заздалегідь уважно прочитайте програму телепередач на тиждень, визначте з-поміж них найцікавіші і найпотрібніші, пізнавальні й розважальні. Співвіднесіть вибране зі своїм вільним часом, уподобаннями, потребами. І тільки після цього остаточно визначте, що дивитися.

Тепер виділіть, підкресливши, наприклад, червоним, найпотрібніші передачі, а зеленим або синім ті, які бажано подивитися, якщо залишиться час після інших справ.

Сучасне телебачення володіє можливістю активного спілкування з глядачем, діалогу з ним. Спілкування з телеспіврозмовником не повинно перетворюватися на бездумний перегляд.

Треба прагнути до того, щоб час, проведений перед телевізором, сприяв культурному й духовному вивищенню особистості, вчив цінувати людей, любити природу, землю.

(За В. Пекелісом)

Iş sözlüklän
Неоцінена
Непізнане
Небачене
Співучасник

- *Angı peredaçayı en çok beenersiniz bakmaa? Neçin?*
- *Ne türlü soy kinolar var?*
- *Angılarını en çok beenersiniz bakmaa?*

Virgül (,) kullanılır koyulma lafları hem koyulma cümleleri belli etmää deyni:

- 1) Bu adam, en ilkin, kendi lafına çorbacı. („Bucak Dan erleri“)
- 2) Bir parça vakıttan sora, bakmışın, aalemin uşakları büümüşlär da tırtıl gibi işleerlär.
- 3) Geçtii yıl, nicä bilersin, kuraktı... (D. Kara Çoban)
- 4) Bana görä, bu işi var nicä tamannamaa pazara kadar.

Dilinizdä taa sık kullanırlar hem sıralanerlar te bu koyulma laflar hem kimi koyulma cümleler:

Akma, başka türlü deyeräk, belli, belli ki, kısmetimizä, kısmetinä ilkin, birinci, ikinci, tersina. elbet, elbetki aslıya baksan. halizdan, olsun olmalı, olur gibi, şüpesiz, mutlaka niçä görüner, nicä biliner niçä var bir laf, söz gelişi, laf sırası, ani var bir laf, ban esapleerım, ban sayerım, şakasız, sanerım ki, esapleerım ki, esabıma görä, ne olursa olsun,	beki, bir lafta, taniyerım, buyur (da), deerlar ki (ani), demäk. demeli, demäk ki, haliz, aslı, doorudan, dooru eri gelmiskän. bana geler, bana kalsa, allele (allelem). aile, benim fikirimcä bezbelli deyecez. deyelim örnek için olabilir ki. aramızda kalsın, aramızda lafederäk, acınacaana, acınacak ki, kovalım ki, sayalım ki, bitkisinä, son-sonuna, sıki desäk, doorudan demää, vallaa, yazık, nicä söledim
--	---

27. Okuyun cümleleri. Annadın onnarın durguçluk nişannarı için.

1. Belli bişey, gün şilêr – gözäl ilkyazım geldi (D. Tanasoglu).
2. Nina, belli ki, läözım dinnenmää gitsin.
3. Lena, allele, musaafirlää gidecek.
4. Soni, onun bobasının dediinä görä, yaza dinnenmäk lagerinä gidecek.
5. Bän, acınacak iş, Bolgratta yortuya etiştirämedim.
6. Sän, akına, ona yardım ettin.
7. Hava, bana geler, açılacak.
8. Beki dä, o gelmedi.
9. Bana kalsa, bu almalar artık läözım toplansın.
10. Bölä demäk, biz var nasıl burada geceyleyim.
11. Kısmetimizä, Todur dostumuzu televiziya yardımınnan bulduk.
12. Söz gelişi, anacam Ay Boba Mihail Çakirin dediini, ki gagauzlar kıyatlardan kulturaya etişecekler.

28. Cümleleri tefterlerinizdä yazın, koyarak koyulma lafların hem koyulma cümlelerin yannarına läözımni durguçluk nişannarını.

1. Bana kalsa läözım işi enidän çekettirelim.
2. Lafettik, senincä çıktı, ani annaşamadık.
3. Dünkü ii vakıdı allele kullanamadık, nicä läözım.

4. Elbetki bu en ii şkolacı, davayı tezicik esaplayacak.
5. Bu sıralar bezbelli bana düştülär.
6. Bu otluk benim esabıma görä başka türlü läázım düzülün.
7. Gelän yıla ne olursa olsun payımda savaşacam baa dikmää.
8. Hastayım bän çocuum olmalı ölecäm(masaldan).
9. Kısmetinä Nastradin pek çok kıyat okuyarmış.
10. Doorudan demää o pek gözäldi.
11. Var deer onun kocası, uşakları yaşêêrlar deer islää.

29. Yukarkı tablıtadan ayırın 5-är koyulma laf, onnarlan düzün sadä cümlä, cümleleri tefterlerinizdä yazın.

30. Yazın aşaadakı cümleleri, koyulma laflarını bulun. Annadın durguçluk nişannarın kullanmasını.

Komuşu, şakasız, üfkelener da sopaylan urêr keçiyä. Ya, kafadar, say sän enidän parayı, allele, beni hiç istämedään aldattın. Bezbelli, yok kimsey evdä, onuştan bizä karşı çıkmadılar, tokatçı açmadılar. – Ba çocuum, bana gelir, bu gölmek sana yaraşmêêr. – Bana kalsa, siz utanêrsınız, buyurun, musaafirlär, geçin içeri utanmayınız! Yırakta yaayan büyük yaamur, mutlak, bizä dä gelecek! Gürüldeer bulutlar arasında, olmalı, büyük yaamur kopacak. – Sän, kızçaazım, anana-bobana karşı sölämä, vallaa, aalem da sana maana bulacak. Şindi , nicä görüner, şkolacılar läázım gün-gündän taa çok çalışkan üürensinnär. Büün, hakına, oldu çok islää hava.

§ 6. CÜMLENİN AYIRILI İKİNCİLİ PAYLARI

31. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun birsoy payları

Вік роботів

Зараз у світі налічується близько семи мільйонів різних роботів. І колись роботи переберуть на себе левову частку домашньої роботи, так що життя людей докорінно зміниться.

Роботи полегшать працю людини не тільки вдома, а й на роботі. Вони знайдуть широке застосування у будівництві, у галузі медицини. Машинаи робитимуть операції, полегшивши працю хірургів. Це можливо завдяки створенню „механічних рук” (маніпуляторів). У військовій галузі роботів використовуватимуть для надійного зберігання й утилізації вибухових речовин, так що вони гарантувати-

муть безпеку людей. Робот може навіть знешкодити бомбу. Роботи здійснюватимуть цілодобовий контроль за станом нафто- і газопроводів. Вони знайдуть ефективне застосування у пошукових і рятувальних операціях.

Американці вже виготовляють роботів для НАСА, так що вони успішно використовуються і для освоєння космосу. Роботи-археологи допомагають науковцям вивчати минуле.

Японські фахівці стверджують, що деякі роботи братимуть активну участь у шоу-бізнесі – як кіноактори! Більше того, кожна людина зможе одержати робота-партнера для танців чи для гри в теніс. Є навіть робот, який грає на скрипці, маючи 17 рухомих суглобів.

Незабаром з'являться роботи-робітники, роботи-поштарі, роботи-двірники, роботи-продавці. У найближчому майбутньому деякі роботи ще матимуть антропоморфний вигляд. Проте з часом переважна більшість цих пристроїв повністю втратить схожість із людиною, так що ці фантастичні механізми вже не можна буде називати роботами.

Уже створено робот-автомобіль, що рухається без водія. Кілька таких машин успішно пройшли випробування в пустелі, проїхавши дистанцію понад 10 км зі швидкістю близько 30 км за годину.

До найважливіших напрямів сучасної роботизації слід віднести створення машин, здатних до самонавчання.

Нас чекає ще й така, оптимістична, на думку вчених, і спірна, на наш погляд, перспектива. Замість справжніх домашніх улюбленців будуть створені електронні кішки й собаки, так що людям не доведеться доглядати за ними. На часі створення роботів для дітей у вигляді динозаврів та інших тварин і живих істот.

Мине небагато часу. Роботи органічно увійдуть в наше життя, так що стануть його невід'ємною частиною.

Заміна працівників роботами спричинить якісні зрушення в житті людей, звільнивши їх від тяжкої праці. Проте невідомо, як це відіб'ється на житті суспільства в цілому. Революція у сфері роботизації матиме, на жаль, і негативні наслідки. Мільйони людей можуть залишитися без роботи.

Тому важливо, щоб науково-технічний прогрес не тільки покращував життя людей, а й не створював їм проблем.

(За М. Фроловим, Г. Гордєєвим)

Virgöl (,) koyulêr ayırılı cümlä paylarını belli etmäâ deyni:

1. Ayırılı bellilikleri belli etmäâ deyni, açan onnar:

1) Belliedilân laflan sora duran nişannıklardır:

Açan o girdi kapu önünä, çıktı anası, kefsiz hem kahırlı. (D. Kara Çoban)

2) Belli edilân laftan sora duran bellilikçi çevirtmädir (nişannık hem ona baalı laflar).

Bacalın aazında yukarda geriliydi bir bürüncük peşkir, aşaasında dikili tanteli. (D. Kara Çoban)

3) Belli edici koyulma cümlädir:

Sokakta taman bir bölük kız, çocuk, kazmalar sırtlarında, brigadaya gidärdilär. (N. Tanasoglu)

2. Adlaa ya da üz aderliinä baalı olan ayırılı eklembellilikleri belli etmäâ deyni:

Vasi, edi yaşında bir çocukak, pek sever oynamaa şaşkı. (D. Kara Çoban)

Biz, altı kişi, oturarak beklärdik, gelsin maşına betonnan. (S. Bulgar)

3. Ayırılı hallı belli etmäâ deyni, eer o haliştennik laf laf çevirtmesiysä:

Kırboba durardı köprünün başında, bayılmayadak kısmetli hem düşünceli. (D. Kara Çoban)

4. Cümledä ayırılı yaraştırmak çevirtmesini belli etmäk için:

Türkü ona hep ölä läüzimdi, nicä soluk. (D. Kara Çoban)

32. Yazın cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nişannar.

1. Açıldı dışar kapusunun ilk katı, sora ikincisi, da girdi Mejgeldään karısı, islää üzlü, taazä, yalpak. (D. Kara Çoban).
2. O, giyimni bir incecik, ucuz materiyadan fistancaa, bitkisiz ayoldu. (D. Kara Çoban).
3. Doka çıktı da gördü topal poştarı, bir parça kiyat elindä. (D. Kara Çoban).
4. Cüneşä karşı çok vakit durup, ekinnerin başakları çabuk tuyan tenelärlän doldu. (Gazetadan).
5. Fışka gidärdi iiri adımnarlan, sesli soluyarak.
6. O çalardı türkü, gidärkenä yolda da, oturarkana çotuun altında da, işlärkenä dä.
7. Karaspanđit, çıktıynan kuhnedän, üz-be-üz karşı geldi zabun kara köpeklän.
8. Pazarlarda hem yortularda da, giyiyip özlenilmiş tutmalık rubaları, onnar çıkardılar insan arasına...
9. Yamaç üstündän küü görünürdü, nicä aucunda. (Üürenmäk kiyadından).
10. O taa tez sevärdi evdä kiyat okumaa, nekadar horuya gitmää. (N. Tanasoglu).

33. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili paylarlan. Açıklayın nişannarı, angıları göstererlär, ani bu ikincili paylar ayırılı. Inandırın dooruluunuzu.

34. Okuyun cümleleri. Intonañıyaylan hem maanayca gösterin ayırıcı ikincili payları. Inandırın dooruluunuzu. Etişmäz durguçluk nişannarını koyun.

Mani hepsindän ii üürenän kızçaaz gitti olimpiadaya. Üüredici büyük klaslarda işleyän girdi klasa. Uşak sokakta oynayarkan kaybetmiş evin anatarını. Sofi türkü çalarak yıslayardı başçada çiçekleri.

35. Okuyun cümleleri. Bulun onnarda ayırılı ikincili payları da inandırın kendi dooruluunuzu.

Sän, küsülü hem kahrılı, girdin içeri. Tilki, sarı tüülü hem uzun kuyruklu, kaçtı daaya. Yaamur durdu, neçinki bulutlar kaydılar bir tarafa. Sokakça gideräk, Nasti kendisinä eldiven örärdi. Petri söylemiş mamusuna, ani bütün şkolada iki onnuk kabletmiş.

36. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili belliliklärän. Inandırın kendi dooruluunuzu.

37. Okuyun. Bulun ayırılı hallıkları da koyun läüzimni nişannarı. Açıklayın, neçin koydunuz hem inandırın koyulmuş nişannarın dooruluunu.

Bana iki alma verip bekçi uzaklaştı tokatçıktan. Vasicik aalayarak girdi aula. Miti iki tarafa bakınarak atladi aulun üstündän.

Bostandan dönärkän bän berttim sol ayaamı. Klasa girdiynän benim aklıma geldi ani tefter kaldı masa üstündä. Bana dedilär ki döneyim geeri taa karannık olmadaan. İki tarafa kaç-a-kaç-a kär ayaklarım koptu. Doni bitirip yılı sade onnuklarlan bir aftaya gitti Adesä.

38. Kurun 4-5-är cümlä, angılarında olsun ayırılı hallıklar, angıları gösterili hal iştenniinnän yada hal iştenniin laf çevirtmesinnän.
39. Kurun 4-5 cümlä, angılarında olsun ayırılı tamannıklar.
40. Düzün yaratma-miniatüra „Güz vakıdı gagauzlarıda“, kullanarak orada cümleleri, angılarında var ayırılı belliliklär, hallıklar, tamannıklar.

§ 7. KATLI CÜMLÄ

41. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjet oluşlarına görä.

Dedal hem İkar

Evelki Greçyanın anılmış resimcisi Dedal çok yıl yaşanmış bir Krit adasında, angısı bulunurmuş yırak onun Vatanından. Yabancı bir padişah Minos bu adanın saabisiymiş. Dedal yaparmış mermer taşından Allahın hem insannarın figuralarını. O figuraları ölä gözäl yaparmış, ani onnar benzärmiş diri, canını olannara. Onuştan Dedal anılmış nasıl bir käämil hem şannı resimci.

Dedalın canı sıkılmış, o özlemiş kendi Vatanını da pek istärmiş dönmää geeri, gitmää kendi ana kasabasına Afinaya. Ama padişah Minos kolvermäzmiş bu läözımnı ustayı. O istärmiş, ki Dedal işlesin sade onun yanında hem sade ona yapsın bu çok ii monumentleri. Padişah koymuş bekçi, angılarına sımarmış, gözletsinnär, Dedal kaçmasın deyni. Bunu denediynän, Dedal kararmış saklı kaçmaa Vatanına Krit adasından. O çok düşünmüş, nasıl kaçmaa bu Minos padişahından.

– Yolca başlayalım kaçmaa- bekleyciler, etişip- tutarlar!- düşünärmiş Dedal.

– Denizçä yollanıp- gitmää-padişahın gemileri, ardımızdan etişip-tu-tabilecek.

Bakmış Dedal göktä uçan kuşlara da annamış: „Gök var nicä bizi kurtarsın!“ Da o başlamış kendi oolunna İkarlan barabar kuş tüüleri toplamaa. Tezdä onnar pek çok tüü toplamışlar. Dedal erleşirmiş tüüleri te nicä: ilkin biri-birinä yannaşık koymuş küçük tüüleri, sora büüceklerini, taa sora en büüklerini. Bu tüüleri o sıkı baalamış kalın

ipliklärlän, sora onnarı yapıştırmış bal mumunnan. Dedallan yannaşık işlärmış oolu Ikar da.

Dedal işini başarmış, o yapmış ikişär kanat kendisinä hem ooluna.

Baalamış kanatları omuzlarına, çeketmiş hızlı sallamaa onnarı, kal-kınmış yukarı da başlamış uçmaa.

Büük sevinmeliklään Ikar bakarmış bobasına, angısı göktä uçarmış, nicä bir büük kuş.

Dedal kondu erä da Ikara dedi: „Te şindi biz uçacez bu yabancı erler-dän, Krit adasından. Ama ol dikat uçmakta. Inmä pek aşaa suya dooru-kanatlar yıslanacek da olaceklar aar, salaayabilämeycän! Pek yukarı, günä dooru da, diil läözüm uçmaa-eriyecek bal mumu, da tüülär var nicä daalsınnar!”

Erdä, onnar bakarak, şaşarmışlar orada bulunan te bu insannar: çoban, angısı otladarmış koyunnarı, çiftçi, angısı puluklan tarlasını sürärmiş, balıkçı, angısı denizin boyunda balık tutarmış. Bakarmışlar da annamazmışlar, kim göktä uçêr! Da kararlamışlar, ani bu uçan insan-nar-Allahın ayozları!

Dedal hem Ikar, göktä uçarak, Minos padişahlını geeridä brakmışlar. Te artık Krit adası dübüdüz görünmüz olmuş. Onnarın altısında yayılı görünürmiş salt denizin duruk, maavi suyu.

Dedal baker ooluna-çocuk ii uçer.

– Yavaş uç, ol kuşku! – baarêr ona Dedal.

Ama çocaa bu uçmak şennik verer. O kalkêr günä dooru pek yukarı, da burada onun başına büyük bela gelir- bal mumu erimiş, kanatların tüüleri daalmış.

Ikar sallêr çıplak kollarınnan oyanı-buyanı, ama uçamêr, da başlêr hızlı düşmää aşaa denizin dalgalarına.

Dedal baker geeri-yok oolu!

– Nändaysın sän, Ikar?! Ikar! – baarêr o.

Cuwap yok.

Bakıp aşaa, Dedal görmüş su üstündä tüüleri da annamış, ani oolu artık düşmüş denizin içinä. Pek pişman olmuş, ani o kararlammamış butürlü kurtulmaa zındandan. Ikarın sa ölüsünü taa çok vakit çalkalamış denizin dalgaları, onuştan bu denizin adını koymuşlar- Ikarın denizi.

Dedal sa kurtulmuş, uçmuş kendi Vatanına, Siñiliya adasına.

Mif (urum lafı) – evelki halk annatması – міф (укр.), миф (рос.)

Ada – deniz yada göl suların ortasında bir büyük er – острів (укр.), остров (рос.)

Mermer – pek cetin, düz, yalabık taş – мрамур (укр.), мрамор (рос.)

Zindan – kapan – в'язниця (укр.), тюрьма (рос.)

Katlı cümlä deniler o cümleyä, angısı kurulu iki ya birkaç sadä cümlelerdän hem gösterer bir katlı fikir ya düşünmäk.

Katlı cümlelär var nicä olsunnar üç türlü:

1. Dalsız katlı cümlä
2. Dallı katlı cümlä
3. Baalayıcısız katlı cümlä

Ilkyaz geldi, ama salkımnar taa açmadılar.

Hepsi halklar isteer, ki dunnedä usluluk olsun.

Gecelär taa serin olêrlar, aaçların yaprakları sararêrlar.

42. Yukarkı teksttän „Dedal hem Ikar” ayırın katlı cümleleri da yazın onnarı tefterlerinizä. Argumentläyin, neçin onnar katlı?

43. Bulun katlı cümleleri. Yazın tefterlerinizä. Çizin katlı cümlelerin gramatika temellerini; belli edin, neylän baalanêrlar.

Bir gün bän kablettim bir yabancıdan kiyat. O yazardı bir erif için, angısı pek talantlıymış da varmış nicä olsun kompozitor, ama pek sakı-

narmış. Yabancı yalvarırdı, bän uurayım bu erifä da kızıştırayım onu, yazsın muzıka.

Buldum bän bir ara da gittim o muzülanta. O yaşardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää läözımdı bir dar buaz erdän, kira evceezlerin arasından. Buldum bän evin nomerini da durdum kapunun uurunda. İçerdän işidilärdi kemençä sesi... bir talantlı adam çalardı. Çalmak manerası genişti, boldu. Birkaç minuttan sora çalmak kesildi, bän urdum kapuya. Çıktı bir incä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttım kendimi.

(D. Kara Çoban)

44. Cümleleri yazın, baalayıcısız katlı cümlelerä sintaksis analizi yapın, annadın, kaç sadä cümledän onnar kurulu; sadä cümleleri ayırı okuyun.

1. Hava hep taa sıcaktı hem şendi, hiç bir erdä kıpırdamazdı bir da dalcaaz.
2. Adamnar toplanêr ayırı, karılar da oturêrlar ayırı.
3. İçerdä sırasızlıktı, erdä palalar sivişiktilär hem toplanıktılar, he-rersi trofaydı.
4. Taa yaamur dinmediydi, sokaktan selcäöz akardı, güneş çıktıydı.
5. Hayli su aktı Tunada, hayli yıldız düştü göklerden.
6. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz.
7. Ayn çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birlaç sabaa kraa düştü.
8. Doorulduk biz, gideriz Motkurun evinä, ne olursa, olsun.
9. Tez gelecek ilkyaz, ozaman olacek sıcak.
10. Şindi bendä var hepsicii, bän kısmetliyim.
11. Şindän sora duşman bizdän yırak, burada yaşayacez.
12. Can tatlı, ölmää kimsey istämeer, hepsi isteer yaşamaa.
13. Patret vardı çok, kimisi yapıştırdıydı, kimisi boştaydı.
14. Sokaan ucunda bayır sapêr günduusuna, bayırlan bilä sapêr küüyä dä.
15. Sän islää adamsın, seninnän islää lafetmää.
16. Biz aaramêêrız iş, bizim işimiz var.
17. Bekläsänä taa birkaç yıl, ko çocuk büüsün biraz, akıllansın, – ozaman ever onu.

§ 8. ANNAYIŞ DALSIZ KATLI CÜMLÄ İÇİN

45. Aşaadakı teksti „Gagauzların aylelerinde uşakların adetçä terbedilmesi“ okuyup, annadın onun içindekisini. Bulun tekstin stilini, sora onu ilerläyin.

Eklentisini yazın. Bulun katlı cümleleri, çizin gramatika temellerini, söläyip baalayıcıları, angılarınnan baalanêrlar sadä cümlelär.

Gagauzların aylelerinde uşakların adetçä terbiyesi

Gagauzların aylesi patriarhat aylesiydir. Bu gösterer, ani gagauzlarda aynenin başı bobaydır. Gagauzların aylelerini var nicä iki grupaya bölmää:

1. Var aylelär, angılarında hepsi üç evlad boyları- dädu- babu, ana-boba hem uşaklar yaşêrlar. O büyük aylelär sayılêr.

2. Sadä aylelär, angılarında analar- bobalar hem uşaklar yaşêrlar. Bölä aylelerde aylä başı- boba. O küçüräk aylä sayılêr.

Büünkü günnerdä büyük aylelär azalêr, sadä aylelär sä zeedelener.

Gagauzların aylelerinde uşaklar halkın adetlerine göre terbiyeli. Uşakları ürederlär hatır gütsünnär analara- bobalara, evdekilerinä hem aylesinä savaşınar ilik yapmaa, olmaa cana yakın, sorama büyüklerä, komuşulara, onların saalı var mı, yortularda unutmamaa kutlamaa biri-birini, aynenin avtoritetini bozmamaa, verilmiş lafında durmaa, sormadaan bişey almamaa, inannı insan olmaa.

Benim aylemdä

.....

.....

Avtoritet – авторитет (укр., рос.)

Evlad, uşak – дитина (укр.), ребёнок (рос.)

➤ *Nicä düşünersiniz, neçin büünkü gündä büyük aylelär azalêr?*

46. Aşağıdaki teksti okuyup, annanın onun içindekisini. Belli edin onun stilini, sora yapın ona eklenti, ilerledeyäk onun temasını.

Neçin lääzım anaları – bobaları hatırlamaa?

Analar – bobalar küçük uşaklara yaşamayı vermişler, onları bütümüşler. Analar küçük uşaklarını bütüdüncä, beki, doyunca uyku uyumamışlar, beki, çok kerä kendileri imemişler, ama doyummuşlar, giidirmişler kendi evladlarını. Onnar korumuşlar uşaklarını te ateştän, yangından, sudan, buulmaktan, türlü hastalıklardan. Onuştan gagauzların aylelerinde analara- bobalara büyük hatır yapılar. Uşaklar ayledä hepsindän çok kendi analarını severler. Açan uşak çirkin hastalanêr yada onun başına bir başka bela gelir, ananın yaşları candan – ürektän düşer. Sade ana var nicä halizdän annasın uşaan kahırını! Onun yardım ölçüsüzdür!

Bu üzerä gagauzlarda var bir gözäl adet-öpmää anaların ellerini. Uşaklar anaların ellerini öperler te nezaman: açan onnar yırdaktan evä gellerler; açan analar hastalanêrlar; açan analar kliseyâ gitmää çekederler; açan büyük yortular çekeder. Gagauzların adetlerine göre anaları-bobaları hiç diil lääzım gücendirmää. Herkerä onnarın saalını lääzım sormaa, kuvedinä göre herbir iştä lääzım yardım etmää.

Açan da analar – bobalar hastalanêr, uşakların borcu-ilaç satın almaa, doyurmaa onnarı, vermää onnara kendi can sıcaklığını.

Dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümleler birtakım, biri-birinä kasılmêrlar hem herbiri öbürüsüz var nasıl kendibaşına olsun.
*Otlar eşerdi, gün da hep şilêr hem yısıdêr.
Bän bilmeerim kimin ooluyum, ama insannar annadardılar bana tä ne.*

47. Teksttän „Neçin lääzım anaları- bobaları hatırlamaa?” ayırın dalsız katlı cümleleri da argumentläyin, neylän bu çıkışı yaptınız?

48. Yazın bu cümleleri tefterlerinizä. Nesoy onnar? Argumentläyin. Koyun durguçluk nişannarı.

Benzin bitti da maşına durdu. Lüzgär başladı hızlı esmää hem aaçlardan sarı yapraklar çeketti düşmää. Geldi ilkyaz ama havalar taa yısınmadı. Ba kaarlar başladı erimää ba enidän kaar yaayaardı. Riodan işidildi kemeñä hem düdük muzıkası da biz başladık seslemää. Tez gelecek ilkyaz da olacek sıcak.

§ 9. BAALAYICILAR DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ. DURGUÇLUK NIŞANNARI DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ

49. Aşaadaki teksti okuyun, ona bir plan kurun, plana görä annadın tekstin içindeliini. Annadın, ne bilersiniz katlı cümleler için, ayırıp teksttän birkaçını.

Üleştirmekler, adamaklar, çüizler

Gagauzların eski dedelerindän gelir bir söyleyiş „**Var mı bir parça ekmään, saklanıp ta imä onu- tathı gelmäz, ama paylaş onu kardeşinnan, soylarinnan, ozaman taa islää dadı olur!**” Butürlü söyleyişlärden, butürlü annamaklardan gelir gagauzların üleştirmek adetleri: büyük yortularda, Paskelledä, Koladada, Panayıyada, Hederlezdä hem açan oruçlar açılêr. Koladayadan var dört haftalık oruç, Paskellenin dä önündä- altı haftalık, Panayıya orucu da iki haftalık. Oruçlar açıldıynan, kurban kesiler, hazırlanêr türlü imekler..

Adetä görä komuşular biri-birinä hem hısımına üleştirenlär kendi sofralarından bişey. Üleştirmek çinisinä mutlak koyulêr kolaç ya bir dilim ekmek, sora kurbandan bir parça et ya tauk eti-ne varsa. Paskelledä üleştireler paska hem kırmızı yımırta. Panayıya orucu açıldıynan (avgustun 15-dä), meyvalar başlêrlar olmaa-ozaman kolaçlan barabar üleştireler alma, erik, zerdeli hem başka. Üleştirilän kolacın ya ekmään üstündä var saplı bir mum, üleştirmää gider taa çok karılar, uşaklar. Üleştirmeyi kabuledän lääzım yapsın stavrozunu, öpsün ekmää da desin: „Allaa kabul etsin!”

Kimdä yok ne üleştirmää, onnarı kimsey zorlatmêr, yoksuzluk gagauzlarda hiç diil ayıp. Ayıp ona, kim varlıkta yaşêr, da eski üleştirmek

adetlerindän atilêr, ama öleleri gagauz küülerindä pek az çikêr. Büünkü günnerdä kimi gagauz ayleleri kasabalara etiştirilär, neredä komuşular biri-birini tanımêêrlar, bilmeêrlär, bu üzerä üleştirmäk adetlerini unudêrlar. Küülerdä sä gagauzların adetleri çok köklü, büün dä üleştirmeklär var. Bu adetlär çok yardım edêrlär terbiyetmää acızgannı, çömertlii. Küçüklerä, analar koyarsa çantalara bir gözlemä ya piinirli ekmek, sımarlêêrlar imeyi yalnız imesinnär, ama paylaşsinnar kafadarınnan.

Gagauzların yortuları baalı hristian kalendarına, onuştan üleştirmäk adetinın var taa birkaç maanası. İlkın var inanmak, ki ne bu dunnedä üleştirecän, o öbür dunnedä senin önündä bulunacek, ama eer verdiysän ölmüşleri anmaa deyni, onnarı ölmüşlär kabul edeceklär. Bu inanmaklan baalı, yortulardan kaarä, var ölülerin anmasına üleştirmeklär: ölmüşün dokuzuncu günündä, kırkında sora kimi cumertelerindä, paskellenin önündä „büük cumaada” hem başka. Butürlü üleştirmeklär, ani ölüleri anmaa deyni, verilerlär yabancılara, yoksullara, neçinki var gagauzlarda ölä dä söyleyiş: „İstärsän üleştirmesini Allaa Kabul etsin, ver onu yabancıya da unut!” Sade ozaman olur etişsin ölülerin önünä.

Lääzım bilinsin, ani gagauz karıları üleştirmäk günnerinä ilerdän hazırlanêrlar, çalışêrlar kolaçları nekadar taa islää, taa gözäl pişirsinnär. Hepsindän çok hazırlanmaklar olêr Paskellä için, paska pişirmäk için, çok ilerdän hazırlanêr paska unu, türlü kokular hamura deyni. Üleştirmektä adetin, baş özündän kaarä, var karıların da kendilerini göstermäk, demäk kimin paskası, kolacı, iyintisi taa becerikli, datlı yapılı.

Sovet sistemasında da gagauzların üleştirmäk adetleri kaybelmedilär. İnsannar kırlarda, topluca çalışarkan, üülen ekmeeni dä birerdä yapardılar, paylaşıldılar katıklarını ekmeklerini kardaşça. Kırdä imeklär olurdu bir büük üleştirmäk sofrası.

Üleştirmäk adetinä yakın gagauz halkında var taa adetlär. Onnardan birkaçı- adamaklar hem baaşışlar. Adamaklar olêr düünnerdä gençlerä,

eni aylä düzennerä. Düün gecesindä, paradan başka, adêêrlar terekä, kuş, mal, toprak... Adêêr saadıçlar, analar-bobalar, yakın hısımnar. Düündän sora adanmışları toplêêrlar da vererlär gelinnän güüveyä.

Düündä var nasıl saadıçlar adasınnar eni evä inään buzaasını. Gençlerin kısmetinä buzaa olursa dişi, da büüyärsä islää, kumilär edinerlär kendinä inek, taa başka işlär dä olur adamaa. Ama en büyük günää sayılêr adamaa da vermemää. Butürlü adettän atılmaklar olarsa, o kişileri hepsi kötüleer, onnarı kimsey insan saymêêr.

Taa olur burayı eklemää çiiiz vermäk adetlerini, onnar da düünnerdä hem ölüdä olêrlar. Düündä gelin çiiiz verer kayınnaya- kaynataya, saadıçlara. Saadıçlar da verer kumilerä; kayınna- kaynata da verer gençlerä. Çiiizlerin çoyu koyulêrlar çiiizlenmişlerin omuzlarına, ama kimisini baalêrlar düüncülerä, ki hepsi onnarı görsünnär. Çiiiz kabuledän läüzüm türkü çalsın, oyun oynasın, şennik yapsın.

Ölüdä çiiizlär veriler onnara, kim mezar kazdı, kim bayrakları taşıdı, kim sandı taşıdı. Eer geçindiysä bir delikannı kız, onun çiiizlerini asêrlar klisedän bayraklara da vererlär onnara, kim bayrakları taşıdı.

Böläydi gagauzların adetleri!

üleştirmäk-oruç – піст (укр.), пост (рос.)

iinti – їжа (укр.), пища (рос.)

tirmäk – gagauzların bir adeti – kurban – жертвоприношення (укр.), жертвоприношение (рос.)

Adamak – обіцянка (укр.), обещание (рос.)

Hısımnar – родичі (укр.), родственники (рос.)

Ediner – набуває, купує (укр.), приобретает (рос.)

Atılmak – відмова (укр.), отказ (рос.)

Kabuledän – отримання (укр.), получение (рос.)

Baalayıcılar, ani katlı cümledä baaladêrlar sadä cümleleri, var nicä olsunnar üç türlü:

1. Birleştiren baalayıcılar.
2. Karşıtlayan baalayıcılar.
3. Ayırdan baalayıcılar.

1. Birleştiren baalayıcılar: *hem, da, ne...ne.*

Dalsız katlı cümlelerin payları taa sık birleşerlär **da** baalayıcının yardımınan. Bölä cümlelerdä **da** baalayıcının önündä herkerä virgül koyulêr.

Örnek: *Geldi avgust, da Kırboba gitti instituta ekzamen vermää. Bir haftadan sora ekzamennär bitillär, da Kırboba gitti evä. Çıktım biraz soluklanmaa, hem büün üç düün buradan geçecek, da läazım siiredeyim onnarı. (D. Kara Çoban)*

2. Karşıtlayan baalayıcılara: *ama, sa, sä.* Bu baalayıcıların da önündä virgül koyulêr.

Örnek: *Şafk süündü, ama büyük yazılar ayın-açık görünärdi. Biz ileri gittik, onnar sa geeri dönmüşlär.*

3. Ayırdan baalayıcılar: *ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ya...yada, ba...ba.*

Katlı cümlelerdä, açan onnarın sadä cümleleri bu arasında baalayıcılar kullanılêr **ya, yada, osa, eki** baalayıcıların önündä virgüllär koyulêr. Açan **ya, ba,** baalayıcılar tekrarlanêr cümledä 2–3 kerä, ozaman onnarın önündä virgül koyulêr, ama onun koyulması 2-nci tekrarlamasından çekeder.

Örnek: *Ya kalkın hepsimiz gidelim, ya gidecek sade birimiz. Ba can erim düülürdü, ba kafam başlardı acımaa, ba ensäm sancıladı. Baada avşam üstü işidirdi garganın yırıktan baarması, yada lüzgär getirirdi yakından başka bir fışirtı.*

Dalsız katlı cümlelerdä baalayıcılar

birleştiren	karşıtlayan	ayırdan
hem, da, ne...ne	ama, sa sä	ya, yada, eki, (yaki), ba, osa, ya..., yada, ba..., ba...

50. Aşaadaki cümleleri yazın, birleştiren, karşıtlayan hem ayırdan baalayıcıları bulup, altlarını çiziniz, annadın onnarın önündä kullanılmış virgüllär için.

1. Lüzgär halizdän dindi, ama aaçlar hep, sarfoş gibi, sallanırdılar.
2. Çocuklar ykanardı, kızlar da su boyunda çiçek toplardı.
3. Pantı bütün gün hastaydı, ama doctor hep taa gelmezdi.
4. Ba tolu atardı, ba yaamur çevirirdi.
5. Aullar boyunda outran insannar bakêrlar ona, o sa kimseycä bakmêr.

6. Geldi üülen, geçti saat bir, geçti iki, oldu saat dört, o sa hep gelmäzdi.
7. O başladı darsımaa, sora sa onu çeketti sıkletä atmaa.
8. Pasajirlär pindilär avtobusa, şoför baktı biletleri, geçti kabinasına, da avtobus yollandı erindän.
9. Nastradinin oolu evlenmiş, ama razgelmiş kayet haylaz karıya, o evdä hiç izmet etmäzmiş.
10. Onun hiç vakıdı yok dinnenmää, hem o kendisi dä istämeer bunu.
11. Bän hep savaşırdım onu doyurmaa, piliççik sä artık ölmüştü.
12. Ne sıcak kesilirdi, ne toz çökärdi.
13. Bän savaşırim annatmaa, o sa hiç kulak kasmêêr bana.
14. Traktor aarlıkları taşıyêr, maşına da işleri hızlı yapêr.
15. Bän var nicä gideyim evä, da Kemeñçecilerin Angili gelsin benim erimä.

51. Aşaadaki dalsız katlı cümleleri yazın, onlarda baalayıcıları bulup, çizim altlarını, neredä lääzım, virgülleri koyun, açıklayın baalayıcıların çeşitlerini.

1. Günün keskin sıcaa şansora kesildi da küüdä karılar hem adamnar başlêêrlar toplaşmaa derneklerä lafa.
2. Ilkyazdı, toprak islää kurumuştu da hepsi insannar çıkmıştılar aullara, sokaklara.
3. Saalıcaklan kullanasın bu sofrayı da hiç ömürün bitmesin hem herkerä o dolu olsun!
4. Doka aaz kiyat bilärdi ama Todur bitirmişti dört klas da küüdä sayılardı kiyatçı adam.
5. O aldı masadan eşil kaplı kiyadı, çeketti okumaa ama onun fikiri hep sapardı kiyadın tekstindän.
6. Bu evelki söleyiş var nicä annamaa çok türlü ama Ilişu dädunun örneendä o çıkêr pek aarif hem derin.
7. O diil gözäl ama kimsä almış onu da o şindi bulunêr mamusunda.
8. Geçeriz biz dermenin yanından dermen da döner.
9. Hepsi bu dunned geçer gider bişey dä geeri dönmeer.
10. Fidana dalları aar gelmeerlär bän dä sizä aar gelmeerim.
11. Uşaklan şennik tä var, zaamet tä var.
12. Kendi becerärdi pek sarp çalmaa kemeñçä da dökärdi şaşılacak, gözäl, pak ses.

(D. Kara Çoban)

52. Yazın cümleleri da koyun durguçluk nişannarını, angıları etişmeer.

1. Sän mamu evdä kal bän dä işä gidecäm.
2. Motor çeker ama tekerleklär aşınık.
3. Ne Tanas annadı motordan ne dä Lambu bişey söyleyebildi.
4. Ürääm istärdi türkü çalmaa ama sesim hiç çıkmazdı.
5. Todi kuşku bakınırdı bän sä hiç ürkmäzdim.

6. Ba kızıamız yannardı ba kürtünä beygirlär batardı hepsimiz artık bıktıydık ama sıkıp kendimizi dayanırdık.
7. Bän annadacam masala ama sän seslä iki tarafa toy gibi bakınma.

53. **Aşaadaki sadä cümlelerdän kurun birär dalsız katlı cümlä.**

1. Maazada bir sepet alma vardı.
2. Kombayna biçer.
3. Duman kara eri örttü.
4. Bir engeç gegama ilişmişti.
5. Yol yalabırdı.
6. Koyunnar tolokada otlardı.

54. **Kurun birkaç dalsız katlı cümlä. Subyektlarin erinä alın aşaaada verili lafları, kullanın verilmiş örnä.**

1. Bulutlar- yaamur...
2. Kaazlar- ördeklär.
3. Lüzgär- toz.
4. Taşlar – topaçlar.
5. Beygirlär- taliga.
6. Deniz- dalgalar.
7. Kuşlar- guguşlar.

Örnek: *Tütün-ateş. Başladı tütün çıkmaa, da ateş tutuştu.*

Dalsız katlı cümlelerin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. Intonañiyaya görä (duygulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlelerin yardımınan düzülü.
5. Nesoy baalayıcıyan baalı sadä cümlelär (birleştiren\karşıtlayan\ayırdan).
6. Dalsız katlı cümlelerin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(*adl.*) (*işl.*) (*aderl.*) (*adl.*) (*baal.*) (*aderl.*) (*işl.*) (*adl.*)
Erif baktı kendi kafadarlarına, (da) onnar girdilär tükenä.

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr birleştiren baalayıcıyan da, onuştan bu cümlä dalsız katlı*).

- 1) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu;
- 2) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu.

[- =] da [- =].

§ 10. ANNAYIŞ DALLI KATLI CÜMLÄ İÇİN

55. Okuyun teksti, annadın onun içindeliini.

Dostlar kurtuldular

(Halizdän oluş)

Bu oluş II-nci Dünnä cenk vakıdında Almaniyada olmuş. Potsdam kasabasında rus ofiŝeri Uzbekov kendi asker işini yaparmış. Kış vakıdıymıŝ. O hem onun yardımcıları- askrcilär Mihaylov hem Födorov geçärmiŝlär bir uzun sokaktan, angısı kıvrırlarmıŝ bir gölün boyunda.

Ansızdan onnar işitmiŝlär bir üüsek hem aalayıŝ baarması:

– Hilfe, hilfe! Buulêrız!

– Kimsä yardıma çaarêr.. Gelin ardıma! – izin vermiş ofiŝer yardımcılara, kendisi dâ kaçarak hızlanmış gölä dooru. Yaklaŝtıynan gölä, Uzbekov görmüş, ani içindä, yırakta, ölä bir metra kadar onun kenarından, bir oyukta, iki uşak buulêr. Uzbekov çabuk soyunmuş, rubalarını hem tüüfääni yardımcılara vermiş, kendisi dâ buzun üstündän o buulan uşaklara dooru kaçmaa başlamış. Tezdä o görmüş, ani gölün orta erindä buz kırılmış, uşaklar, bezbollahi, buzda kayarak, onun kırık erinä düşmüşlär, da sade kafacıkları su üstündä görünärmiş hem işidilärmiş onnarın aalayıŝ baarıŝmaları..

“Kaçmaa buz üstündän olmaz, buz kırılır! – düşünärmiş Uzbekov, – lääzım, yatıp ta, yavaş sürüneräk, bu uşaklara yaklaşmaa”.

Birdän o görmüş, ani uşakların kafacıklarını da su örtmüş, artık buz deliindä onnar kaybelmişlär.

„Ne yapmaa? Uşaklar, allele, daldılar su içinä! – düşünärmış Uzbekov da taa hızlı sürüneräk, başlamış yaklaşmaa buzun kırılmış erinä. Ama orayı etiştıynän, buzun taa bir kenarı kırılmış, da Uzbekov su içinä düşmüş. Buzlu su sansın yakmış onun tenini, üreeni, sırtını, suuktan onun soluması da sansın kesilmiş. Ama Uzbekov çabuk kendisinä gelmiş, çekip soluk içinä, çabuk dalmış suya. Su içinä o bulmuş kızçaazi, tutup onun rubalarından, üzeräk, çıkarmış onu suya, sora hızlı itirmiş onu buz üstünä, kendisi dä genä dalmış buz deliin içinä. Kızçaaz bir-iki soluklanıp, buz üstündän başlamış meklemää gölün kenarına dooru. Uzbekov ikinci uşaa buz deliindä bulmamış. Bu üzerä Uzbekov düşünmüş çocucaa aaramaa buz deliin bir tarafında. Çıkıp su üstünä, o çekmiş güüdesinä çok soluk da genä dalmış su içinä... Bu sefer bu ofiţer çok vakit görünmemiş su üstündä.

– Buuldu, buuldu! – baarmışlar gölün kenarından insannar, angıları artık toplanmıştılar orada bu bela üzerinä.

Ama te buz deliinin kara suların üstündä peydalanmış bir el, angısı sıkı tutunmuş buzun kenarından. Sora buz üstündä Uzbekov peydalanmış. Bir elinnän o tutarmış çocucaa, angısının kafası bir tarafa yannamıştı, o, bezbollahi, kaybetmişti kendisini.

Uzbekov savaşarmış koymaa çocucaa buz üstünä, ama buz hep kırılmış. Onuştan ofiţer kararlamış buzunu taa kenaradan kendisi kırsın, da, buzlu, suda üzeräk, çıkarsın çocuu kenara. Bölä, buzunu kırarak, o üzümüş bir on metra kadar.

Ama tezdä onun kuvedi başlamış bitmää, elleri olmuş kaskatı, koçan gibi, da annamış, ani läüzüm olacek brakmaa çocucaa, zerä varmış nicä ikisi da buulsunnar. Ama bu fikiri Uzbekov o saat koolamış kenndisindän, da başlamış kaskatı, kannı parmaklarınnan buzları kırmaa. Zarzor o taa iki metra ileri üzümüş. Ansızdan onun ayakları gölün dibindä bir cetin tepä erinä ilişmiş.

Oracıkta gölün dibi, bezbollahi, üüsekmiş. Uzbekov orada ayakça kalkmış, da almış içinä soluk.

Bir da Uzbekov görmüş, ani askerci Födöröv buz üstündän ona dooru, sürüneräk, yaklaşêr. Uzbekov, onu group, izin vermiş:

– Çabuk geeri dön! Kenardan bana bir çatı sıbıt!

Födöröv ölä da yapmış. Çatının bir ucu düşmüş Uzbekovun yanına. Ama Uzbekov bir elinnän tutunamazmış çatının uçunda, neçinki onun parmakları suuktan pek kaskatı olmuş. Da o tutunmuş dişlerinnän çatının ucundan. Bölä onu hem çocucaa yardımcılar çekmişlär gölün kenarına.

(A. Nikolskiy)

nilfe! – kurtarın! Yardım! – допоможіть (укр.), помогите (рос.)

Tezdä – невдовзі, швидко (укр.), вскоре (рос.)

Bezbollahi – чітко, напевне (укр.), отчетливо, ясно, наверно (рос.)

Dallı katlı cümlä deniler ölä cümleyä, angısında var **baş cümlä** hem bir yada birkaç **dal cümlä**. Dal cümlelär baalı, iliştirili baş cümleyä, onu annadêrlar, onnarsız baş cümlelärin taman maanası yaktur.

Örnek: *Petrinin anası sevirdi, ani onun oolu ii üürener. Bän severim güz zamanını, angısı geler bizä herkerä ansızdan.*

Dallı katlı cümlelerin shemaları

1. [, (,);

2. [, (,);

3. (, [,]

[] – baş cümlelär

() – dal cümlelär

56. Aşaadaki katlı cümleleri yazın. Bulun da çizin gramatika temelini. Okuyun onnarın baş hem dal cümlelerini. Söläyin, onnarın angısı baalayıcılı, angıları da baalayıcısız.

1. Önümüzde görünürdü kasaba, angısı için buncak okuduk hem işittik.
2. Açıan birlik yok dostlarda, işlär gitmäs hiç orada. (*I. Krilov*).
3. Çekeder ozaman Pirku yalvarmaababusuna, ani o yardım etsin ona, ani dâdu alsn onu taligaya. (*masaldan*).
4. Bana läâzımdı, ki dostum Pazar günü gelsin bizä.
5. Netakım çoban, otakım sürüsü. (*söleyiş*).
6. Netürlü saabi, otürlü dâ çırak. (*söleyiş*).
7. O deer, ki bensiz büün yokmuş nicä şkolaya gitsin.
8. Kimin var kendi aklısı, o bakmêêr herkerä aalemin laflarına.

57. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, söläyin, nicä dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelêrlän. Annadın cümlelerde durguçluk nişannarın koyulması için.

1. Derenin, angısında bän yıkandım, pek suuk suyu vardı.
2. Düşündüm gideyim bir sicaan altına, nâanda taa kuytucaydı.
3. Bilirdim islää bän, ani dostum bu kiyadı beenecek.
4. Açıan gün kauştuydu, biz girdik kasaba içinä.
5. Söledik sana tıka-basa, ki sän dâ aanayasın bu kuralın maanasını.
6. Çıkma dışarı kel kafannan başkabak, zerä dışarda poyrazdan lüzgär eser.
7. Annattık sizä daavayı ektän-ekä, ki siz dâ biläsiniz onu kolay hesaplamaa.
8. Sän çekin bir tarafa, neçinki bän isteerim görmää senin üzünü.
9. Verelim bu çiçekleri üüredicimizä, çünkü onun büün дума günü.
10. Panti çalıştı, ki onu da asınnar resim sergisinä.

Tıka – basa sölemää – pek açık sölemää – говорити зрозуміло (укр.), говорить понятно (рос.)

58. Aşağıdaki katlı cümleleri yazın, onların baş hem dal cümlelerini bulun, baalayıcıların hem baalayıcı lafların altlarını çizin. Cümlelerin shemalarını yapın.

1. Benim yanımda papşoy sırası, angısını kardaşım kazardı, pek ot-luydu.
2. Bu yol, allele, götürecekt bizi orayı, neredä can-cun yoktur.
3. Dostum, sän läözüm käämil biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bilmemää ayıptır!
4. Siz duydunuz mu, ani bu gecä er tepredi.
5. Kalacez gecelemää burada, neçinki yaamur çeketti yaamaa.
6. Kim tanıyêr aalemin kahırını, onu insan meteder.
7. Açan Aaç-Kıran topuzu alêr, Cendem-Babusu çabuk yok olêr.
8. Şoför maşinasını haydardı oradan, neredä taa az çamur vardı.
9. Açan bän yaklaştım evä, beni bir saklı sevinmelik kavradı.
10. Anası sımarladı kızına, ki şkolaya gideceykän piliçleri unutmasın doyumaa.

59. Aşağıdaki katlı cümleleri teftelerinizdä yazın. Baş hem dal cümlelerini bulup, onları skobalarla gösterin. Baş cümlelerden dal cümlelere soruş koyun.

1. komuşumuzu maaledä hepsi ii adam sayardı, neçinki o bişey is-teyän insannarın kimseyciini geeri çevirmäzdi.
2. Fukaara adam hep savaşırdı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalemin sofrasına elini uzatmaa. (*D. Kara Çoban*).
3. Türkünün sesindän belli, ki çalınêr şennik için. (*S. Kuroglu*).
4. Kemeñeci üfkedän, basıp şeytanın şkembesinä, ölä sıkılmış çatıyı, ki Topal Şeytanın dili fırlamış aazından (*masaldan*).
5. Zaatlı herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birêr enser, ki bilsin, nekadar fenalık yapacak. (*D. Kara Çoban*).
6. Bän tütün içmeyi çoktan braktım, neçinki o bozardı saalımı.
7. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı aullarında çalışêr yapsın bir faydalı iş.
8. Yaamurlardan deredä su artık çekettiydi taşmaa, zerä dar köprü altından etiştirämäzdi akmaa.
9. Açan yabancı yaklaştêr buzaalara, Pirku genä hızlı baarêr (*masal-dan*).
10. Bu iş olduydu taman bıldır, açan sıcaklar başladıydı, da yabancı ör-dekleri sıcak memleketlerden çekettiydiler yavaş-yavaş bizä gel-mää.

60. Verilmiş aşağıda katlı cümleleri yazın, baş hem dal cümleleri bulun. Annadın dal cümlelerin erleri için hem cümlelerin durguçluk nişannarı için. Cümlelerin shemalarını yapın.

1. Yaamurdan ileri, açan aaçlardan küçük eşil almacıklar taa uoktu, biz onnara ilaç suyu serptik.
2. Eer yoksa amazçı, kavga da yok.
3. Açan etiştir sandın dibinä, Mani çıkardı bir maavi adam gölmää.
4. Şeytannar, görüp, annamışlar, ani bu adamı kimsä çaarmış su aşırı bir düündä kemençä çalmaa (*masaldan*).
5. Gürgen – Kıvradan hem gidärmiş, hem gürgen aaçlarını, topla-yıp-toplayıp, kıvradarmış onnari, nicä ipli kıvradarsın. (*masaldan*).
6. Uyku mu tutar ihtyar bobayı, açan onun büyük kahırı varmış (*masaldan*).
7. Eer dönärsän bayırcıktan sol tarafa, o köşedä görecän bir eni şkola.
8. Altının kırmızı gölmää, saurulup, titirärdi, nicä al bayrak lüzgerdä (*S.Kuroglu*).
9. Nicä içeri girdim da kendi uşaklarımı gördüm, bän biraz şennendim!

§ 11. DALLI KATLI CÜMLENİN SOYLARI

61. Okuyun teksti, onun içindeliini, annadın, söläyin temasını, öz fikirini, srilini, söz tipini.

Eni Yıl adetleri

Eni Yılı diil sade gagauzlarda, ama başka milletlerdä dä, taa çok bekleerlär uşaklar. Onnar severlär kaarlı havalarda çıkmaa dışarı da işitmää çannarı, trakaları. Gagauzlarda Koladaya karşı hem kâr Kolada günnerindä dä var survaki gezmäk, kamçıları patlatmak. Survaki gezerlär altı-edi yaşında uşaklar, taa büyükleri „trakaylan” hem „Hêy-hêy-

lan” insannarı kutlêrlar, ama delikannılar gezerlär „Kolada”. Onnar, olup birär çetä 5-10 kişi, üürenerlär Kolada türkülêrini da sora, giyip işlemeli anterileri, süt-biyaz sargıları, başlarına kırma kalpakları, angılarına baalı yalabık telli garuzdan gözäl feneşlär, gezerlär küüdä. Koladacılar genç, onnar çalışêrlar gitsinnär taa pek o evlerä, neredä var delikannı kızlar. Koladacılara adetçä veriler kolaç, para hem onnara ikram ediler içki, imäk.

Gagauzlarda çok meraklı Koladaya hazırlanmaklar. Bu yortunun önündä tutulêr dört haftalık oruç. Orucu tutmaa toplaşêr komuşular, hısımnar. Oruçta olmaz imää et, inek, koyun maasulu, yımırta, olur imää kartofi, laana, fasülä, kabaklı. Imekleri oruçta hazırlêrlar sade gündöndü hem zeytin oloyunnan.

Oruçta olmaz günaa yapmaa. Kimisi, çetin inanıcı adamnar, oruçta tütün içmektän dä vazgeçerlär, kliseyâ giderlär. Kolada orucunda gençlär hour uapmêrlar. Sade kızlar uzun gecelerdä, toplayıp bir sıcak içeri, sidänka oturêrlar: yapaa işleerlär, dikerlär, örerlär. Burayı olur uurasın delikannı çocuklar da, buluşup, lafetsinnär yavklularınnan. Kolada orucunda düün yapmaa olmaz. Böläydir adetlär!

kolada orucun vakıdına razgeler gagauzların Canavar yortuları var sade gagauzlarda hem bulgarlarda. Onnar olêrlar Ay Andrey, Sava, Varvara nem Nikola günnerindä, kışın ortasında, dekabri ayında. Canavar yortularında olmaz dikmää, örümää, dokumaa, taa pek adamnarın, çocukların üstünä, zerä onnara, kimär kerä kırdä bulunarkan, olur canavarlar, üüşüp, zarar yapsınnar. Bu günnerdä dä gençlär sidänkalara toplaşêrlar, ama iş yapmaa olmaz, onnar sade lafederlär, şaka söleerlär. Bölä oturmaya deerlär „sarmısak beklemesi”. Gagauzlarda, açan birisi haylak durêr, deerlär: „O sarmısak bekleer”. O Canavar yortuların gecelerinä dä deerlär „sarmısak geceleri”.

Oruç açıldıynan, var adet-kısmet denemäk: yapılêr imeklär hem masuz bir tepsi kırma, kırmaya koyulêr evcimannarın kısmeti. Fırından çıkardıynan, keserlär herkezinä birär dilim o kırmadan, da onu iyirkän, çikêr kısmetlär: ya para (bank), ya birär kıyatçık, neredä yazılı „saalık” „kısmet”, ya nışanı çibıcaklar-„koyunnar”, „piliçlär” hem başka. Kimä ne düşer-o yılın kısmeti dä ölä olêr- bölä inanmak var. koladada, kim ilkin musaafirlää gelirsä, o sayılêr evin „poleznii”. O insanın uuru islääysä, gelän yazın mallar saa kalaceklar: kloçkalar uslu yataceklar, koyunnar, keçilär ikişär kuzulayaceklar. Ama eer polezniin uuru kötüyssä, işlär dä gidecek, ona yaza sıkça betva edeceklär.

Kolada yada kış yortuları uzanêrlar dekabrının 25-indän yanvarın 20-sinä kadar, o zamanadan, açan Yordan deresindä Ay Yuvan vaatiz eder Hristosu. Bu gündä popazlar stavrozu suya atêrlar, ayazma okunêr, da o ayazmadan alêrlar türlü ilaç için, serperlär onu içerlerä, hasta insannara... Kolada günnerindä konuşkalar olêr: eni evlilär giderlär kayınna-kaynatasına, kumilär kolaçlan dolaşêrlar saadıçlarını...

Adetlerä görä bölä geçer gagauzların kış yortuları.

poleznik – корисний (укр.), полезный (рос.)

inek maasulu – молочні продукти (укр.), молочные продукты (рос.)

zeytin oloyu – оливкова олія (укр.), оливковое масло (рос.)

Gramatika strukturasına hem maanalarına görə dal cümlelər var birkaç türlü:

- a) bellilikçi dal cümlelər;
- ä) annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelər;
- b) hallıkçı dal cümlelər;

Hallıkçı dal cümlelerin var bu bölümneri:

- a) erlik dal cümlelər;
- ä) zaman dal cümlelər;
- b) neetlik dal cümlelər;
- c) sebeplik dal cümlelər;
- ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelər.

Bunnardan başka, dal cümlelerin bu soyları da var:

- a) sankilik dal cümlelər;
- ä) brakım dal cümlelər;
- b) yaraştırma dal cümlelər

Dal cümlelerin soyları

Bellilikçi dal cümlelər	Annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelər	Hallıkçı dal cümlelər	Sankilik dal cümlelər	Brakım dal cümlelər	Yaraştırma dal cümlelər
		Erlık, zaman, neetlik, sebeplik, nicelick, hemnekadarlık			

62. Okuyun teksti. Neçin ona koymuşlar bu adı ? Neyi o açıklêr: temasını mı osaydı öz fikirini mi?

Büücüyka büüsüz

Himiyä biliminä çok kerä „büücüyka” deerlär. Biz hepsimiz annêêrız, ani bu laf kullanılmış diişili, kıynaş maanasında, süret olsun deyni. Hiç büülemäk yoktur ozaman, açan lakmus kiyatçı asit içindä kırmızı olêr, ama şoloç içindä genä bu kiyatçık maavi olêr. Açan vodorod hem kislorod karışêrlar hem baalanêrlar biri-birinä, da onnar suya dönerlär- bu rada da büü işleri yoktur.

Ama evel vardı ölä insannar, angıları büüyü inanardılar da onun yardımınnan savaşırdılar bir obyektı çevirmää öbür obyektä. Bölä insannara, angıları büülän çalışardılar altın hazırlamaa „ alhimik” deyärdilər. Onnar karıştıradılar kurşunu, diri şufayı (gümüşü) kükürtlän da savaşırdılar sarı altın yapmaa. Ama onnar yalabık altın ölä dä çıkaramadılar. Alhimiklär sayardılar, ani onnarın bu işinä büücülük köstek koymuş. Bilim ilerlemäk yolunda alhimiklerin faydası da oldu. Onnar bilim teneciklerini, bulup, topladılar da temel koydular himiya bilim duumasına. Da te onu, ani alhimiklär yapabilämedilər, yaptı himiya bilimi hiç büüsüz.

Büünkü himiya bilim çok ilerledi. Şindi biliner, nicä bir himiya elementlerini geçirmää öbür elementlerä.

Himiyä kuvedinnän insannar fabrikalarda, zavodlarda yapêrlar o malları, angıları pek läüzüm hepsinä. Mineral beslimneri, yapma yapaa iplikleri, sintetika kauçukları, plastmasa çinileri, filcannarı, kaşıkları, çanakları; rubaları, bezbelli, peşkirleri yıkamaa deyni soda tozları-bunнар hem taa çok başka işlär dä büünkü günnerdä himiyä bilimin yardımınnan yapılêr.

Kurşun – метал, свинець (укр.), металл, свинец (рос.)
diri şufa, diri gümüş – ртуть (укр., рос.)
kükürt – сірка (укр.), сера (рос.)
mineral beslimi – добриво (укр.), удобрение (рос.)

63. Bulun tekstä „Eni yılın adetleri” dallı katlı cümleleri. Ayırın da yazın tefterlerinizä, pay ederäk grupalara soylarına görä.
64. Okuyun legendayı demekli. Bulun dallı katlı cümleleri, ayırıp soylarına görä.

Kimä nacak sapı deerlär?

(Legenda)

Bilersiniz mi „nacak sapı” gagauzlar adetçä kimä hem neçin deerlär? Bu deyim için gagauz legendası bölä söleer:

„Bir vakıtlar bir büük hem eşil daa büüyärmiş. Onun gibi dünnedä başka yokmuş. Aaçları, mum gibi, uzmuş hem ölä üüsekmişlär, ani tepeleri görünmüzmiş.

Hem nekadar eşil hem gözälmiş, okadar da büük, geniş hem zenginmiş. Onun içindä çok yaban hayvannarı hem kuşları yaşarmış, çok türlü dä çiçek hem ot büüyärmiş. Herbir yolcu, buradan geçärkän, durgunup, mayıl olarmış: „Ne gözäl!” . Deerlär, ani halk türküsü „Ay, daayım, eşil daayım” hep bu daa için yaradılmış.

Ama te bir gün daaya, sapsız nacak elindä, bir adam gelmiş. O gel-dicään, taa aaçtan bir dal nacak sapı için kırmaa hızlanmış. Aaçların üfkeleri çıkmış, da dallarınnan onu çeketmişlär kamçılamaa. Görüp, ani yok ne yapmaa, adam evä boş ellän dönmüş.

İkinci günü genä daaya gelmiş da genä bölä bir ikram kabletmiş.

Üçüncü günü dä işlär hep bölä olmuşlar. Adam, üfkeli, genä boş ellän evä yollanmış. Bir dä daayın kenarında bir dal görmüş. Aaçtan o gücülä tutunarmış. Adam durgunmuş da demiş:

„Bu halda sän ne fayda getirersin? Sendän kimsey korkmêêr! Kimseyä diilsin lääzım! Daayın gözeiliini bozêrsın. Ama taa ii nacak sapı seni yapayım, da ozaman hepsi sendän korkacek”.

Dal kayıl olmuş...

Tezdä adam nacaanı en büyük aaca battırımış. O günü bir aaç kesmiş, ikinci günü taa bir hep ölä, taa bütün daayı erä urunca.

Ölä bir kuru dalın beterinä gözäl daa kaybelmiş. O zamandan beeri hayırsız, hayta hem hayın insannara gagauzlar adetçä deerlär „nacak sapı”

Hayırsız – негідник (укр.), подлец (рос.)

Hayın – ледар (укр.), лентяй (рос.)

Hayta – бродяга (укр., рос.)

65. Okuyun, söyleyin tekstin söz tipini hem stilini. Yazın teftelerinizä sadä dallı katlı cümleleri, yapın onnara sintaksis analizi kısıdan.

Kiminnän dostlaşmaa?

Olinin anası-bobası satın aldılar eni, çok odalı ev bir başka yırak maaledä. O maaledä dä vardı şkola, angısı pek yakındı Olinin eni, büyük evinä. Oli o maalenin şkolasına geçti üürenmää. O pek kahırlandı, ani ayrıldı eski şkolasından hem kendi hanideki druşkasından Anidän. Eni şkolada o bilmäzdi kimseyi: ne şkolacıları, ne üüredicileri, ne klası.

Bir gün şkolada, büyük aralıkta, onnarın klasında üürenän Soni Oliyä yaklaştı da sordu:

– Sän, Oli, taa tostlaşmadın mı birkimseylän?

– Yok, dostlaşmadım, – cuvap etti Oli.

Soni kahırlı ofladı:

– Bän dä kimseylän dostluk yapmêêrim. Bizim klasta pek prost, kötü kızlar üürenerlär. Lena-pek üüner kendisini, Vera- pek şiret, Nadi- aldadıcı, yalancı, Kati-kavgacı. Soni kalan kızlar için dä pek prost laflar söledi.

Sade kendisi için Soni bişey sölämedi. Duruklandı, düşündü, unutmadı mı o taa birkimseyi, angısı için läözım kötü laf sölemää, sora, genä oflayıp, ekledi: „Hiç bilmeerim, kiminnän sän bizim klasta var nicä dostlaşasın”.

– Hiç kahırlanma, Soni, – dedi Oli, – kiminnän dostlaşmaa bän taa bilmeerim, ama ii bilerim, ani kiminnän diil läözım dostlaşmaa!

Druška-kuma – подружка (укр., рос.)

Kötü – нехороший, негодящий, злий (укр.), нехороший, скверный, злой (рос.)

§ 12. BELLILIKÇI DAL CÜMLELÄR

66. Okuyun şiiri. Nesoy temayı açıklêêr K.Vasilioglo bu şiirdä? Nicä annêêrsınız şiirin adını? Argumentläyin.

Danışım erlilerä

Şindiki vakıtlarda
Pek zor oldu yaşamak,
Hem insan pek fena oldu
Dünnä hayırsız doldu.
Kär korkunç sokaa çıkmaa,
Yalnız uşaanı brakmaa...
Sölemää taman eri:
Çoyun kannı elleri.
Yalınını yanêr cenklär,
Kaybeler bizim gençlär.
Kardaş kardaşa karşı...
Uçsuzluk – hiç yok başı.
Sınırlar, gür daa gibi,
Kalktılar aramızda
Ne demää buna, dostum?
Yok akıl kafamızda.
Bir teklif erlilerä:
Olunuz INSAN! Zerä
DÜNNÄ bizdä biricik –
Yaşamaa läözım GERCİK.

Ya uzat ellerini
Çeh, kırgız hem ermeni,
Grek, ukrain, belorus,
Moldovan, bulgar hem rus,
Fin, çuvaş hem da franțuz,
Italyan hem gagauz,
Nemțä, türk, karakalpak...
Insannar – kim diil ahmak.
Yapalım bir büyük alay,–
İşimiz gidär kolay.
Hepsimiz dostlaşalım,
Nicä kardaş olalım.
Düzelim eni aylä,
Olsun çiçekli maalä,
Arada musaafirlik,
Tatlı dil hem dä birlik.
Dünneyi, nicä uşaa,
Biz läüzüm koruyalım.
Duşmana karşı çetin,
Nicä kalä duralım!

Korkunç (korkulu) – той, що лякає, викликає відчуття остраху, небезпеки (укр.), внушающий страх, опасение (рос.)

Uşuzluk – хаос, безладдя (укр.), хаос, беспредел (рос.)

Kalä – фортеця (укр.), крепость (рос.)

- *Demekli okuyun şiiri, açıklayarak içindeliini.*
- *Avtor ne teklif eder halklara? Neçin? Inandırın.*
- *Açıklayın bitki dörtsıralun maanasını.*

Bellilikçi dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan adlıktan, yada aderliktän baş cümledä koyulêr soruşlar: **angı? nesoy? nasıl? nicä? netürlü?** dal cümleyä. Bellilikçi dal cümlelär baş cümläylän baalanêrlar **ki, ani** baalayıcılaran hem angısı, neredä (näanda) baalayıcı lafların yardımınan. Onnar taa sık kullanılêrlar baş cümledän sora. Bellilikçi dal cümlelär var nicä bulunsunnar baş cümleinin önündä dä, içindä dä. Bu razgelişlerdä durguçluk nişannarı dallı katlı cümledä koyulêr ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [], ()

2. [,(),]

3. (), []

[] – **baş cümlä**

() – **dal cümlä**

[], (**ki...; ani...**)

Örnek:

Bitkidä o baktı komuşusuna, ani oturardı saa tarafta, duvar boyunda.

*Kolay annaşmaa o adamnan, **angısı** işini beener.*

*Kafadarım, **angısı** avtobustan indi, bana yaklaştı.*

*Çok şırmamak için kablettik ölä bir azar, **ani** bilmedik ne yapalım.*

*Oturdular dinnenmä o alpinistlär, **angıları** neetlenirdilär bu bayırın tepesinä pinmä.*

*İlk ev, **nereyi** bän girerim, örtülü bir incecik kat sazlan.*

Bellilikçi dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılaran.

67. Yazın katlı cümleleri, onlarda bellilikçi dal cümleleri bulun, soruş koyarak. Baalayıcıları hem baalayıcı laflarını cevreyä alın. Annadın cümlelerin durguçluk nişannarı için.

1. Bu bir fidannı, dar sokacıklı, neredä şamata hiç yoktu.
2. Bir vakıttan sora istemesiz onun gözünä genä ilişti o iki kişi, ani oturardılar dördüncü hem beşinci sırada.
3. Küüyün kenarında karşıladık biz bir karıyı, angısı kuardı inää sıra.
4. Artistlär ölä gözäl türkü çaldılar, ani onnarı yoktu nasıl seslämeyäsin.
5. Evä karşı durêr bir küçük ateşlik, angısının bacası ateşliktän bir üç kerä taa büyük.
6. Olsa kolay saklayım te o gözümü, angısı yannışlıklarımı görmeer.
7. Oyanda-buyanda, çat-pat görüner birär karı yada adam, ani etiştirämemiş toplasın boşçasını, hazırlasın yola panayırcılık göçünü.
8. İnsannar, ani tribunalarda siiredärdilär, çabuk geldilär portaların yanına.

9. Yalpu yamaçlarında, neredä sade genger hem sütlen büüyärdi, büün gözäl baalarlar etişti.
10. Çölmään dibi aşladıynan unmää, aazanın eşiindä ydalandı mamu, angısı annadı benim zararımı.
11. Başça, neredä bän beenerim dinnenmää, pek gözäl yazın.
12. Tokatlar, angılarını biz eşil boyadıydık, läüzüm olacek enidän bo-yamaa.
13. Kiyadı, angısını verdiydi bana dostum, okudum iki gündä.

68. Okuyun demekli teksti. Belli edin öz fikirini hem temasını. Ayırın tekstän bellilikçi dal cümleleri da yazın tefterlerinizä. Yapınız onnarın shemalarını.

Çölmekçilər

Herbir gagauzun evindä var maaza, neredä durêrlar küplär, angıları dolu piinirlän. Var sızırma küpü, domuz yaayı küpü. Kim sever tatlı, o hazırlamış uşaklara bal küpü, pekmez küpü. Küçük küpçeedä tutêrlar koyun südündän hem inek südündän yuurt.

Toprak küp, toprak çölmek, toprak çanak, toprak tuzluk- bu kapları gagauzlar kullanardılar üzlän yıl. Çiftli bir ayledä yoktu nicä insanca yaşamaa, yoksa sendä küçük çölmeklär, neredä yapêrlar yuurt, toprak küp, nereyi koyêrlar kış için piinir, başka bir küpçeezä koyêrlar sızırma, domuz yaayı, bal, üzüm pekmezi hem taa başka läüzümni işlär.

Hepsi bu kapları yapêrlar topraktan, angısı var nicä yuurmaa hamur gibi. Bu iş için läüzüm bir maasuz toprak, kırmızı toprak. Bu toprakta var plastika, o üzerä ustalar yapêr türlü gözäl kaplar.

O küüdä, neredä yaşêêrlar Sandi hem Girgina, vardı bir çölmekçi. Onun adıydı Altınparmak Simu. Kimsey bilmärdi, neredän hem kim vermiş ona bu adı. Ama sölärdilär, ani ona deerlär Altınparmak onun

için, ani o pek fentli bir kişi, elleri altın keser. Ama onun talantı çıkmıştı çölmekçiliktä. Simu Altınparmaan çölmeklerini gelärdilär almaa dolay küülerdän.

Sandi hem Girgina giderlär bakmaa, nicä usta yapêr çölmek.

(Stepan Bulgar)

➤ *Söläyiniz, kaldı mı büünkü günnerdä bölä bir zanaat, nicä çölmekçi?*

69. Bakarak bu resimä, düzün birkaç bellilikçi dal cümlä.

70. Düzün bu shemalara görä üç bellilikçi dal cümlä, açıqlayarak temayı,,
Çölmekçilär”.

[], ()
[], (),]
(), [].

§ 13. ANNADICI (TAMANNIKLI) DAL CÜMLELÄR

71. Okuyun teksti. Adı gösterer dooru osaydı kıynaş maanasını. Belli edin
tekstin öz fikirini hem stilini.

Deräylän sözleşmäk

Zavalı Bucak tütündän bunalardı. Herbir can bir yudum suya hasret olmuştı. Doz-dolayı esir almıştı zavodların bacalarından çıkan tütün. O tütün soluu toz-duman yapmıştı. Su birerdä yoktu. Bu toz-duman içindä gidärkän, gözümün bir pınar aarardım, kulaamnan da bir şıptısı kollardım. Boşuna...

Birazdana peydalandı çayır. Belli oldu, ani orada su var. Umut ettim susuzluumu geçireyim. Ama, etiştüynän derecää, gördüm, ani o, zavalı, artık tıkanêr. Diz çöktüm onun kenarında da seläm verdim:

– Seläm, dereciim! Nicä yaşêêrsın?

– Kötü, pek kötü. Zihirliktän tıkanêrım.

– Netürlü zihirlär tıkêr seni?

– Ya, bak dolaya da kendin görecän.

– Görerim, canım, görerim. E, tütündän ne zarar var?

– Dolay yanımda yaşayan cannarı o buuêr, açan titsi kurum erä sepeleer.

– Suyun etişer mi?

– Sucaazım oldu kıt. Yaamuru, nicä göktän nuuru, bekleerim. Yaamur sa hep yok, yok, yok...

– Nesoy imdat sana vereyim?

– Paklayın suyu. Paklayın soluu. Paklayın topraa. Paklayın ruhu. Umut var, ki salt ozaman yaşayabilecez dünnedä...

– Olur mu içeyim suyundan?

– Yok, olmaz! Zihirlenirsin! Dayan! Bul bir pak pınar. Oradan iç. Beni sä kurtar.

Sesleyip bu dereciin sözlerini, ölä dä datmadım onun suyundan. Yollandı yola. Ama kulaklarımda derenin sesinnän soruşlar ötardı:

– Nezaman durgunarız da düşünüriz, ne bekleer bizi yaarina? Evlad-boylarımızı ne bekleer: zehirli sular mı, kısır toprak mı, otalı soluk mu? Aman, Allahım, uyanacak mı bir kerä halkım, açacak mi gözlerini da başlayacak mı diriltmää bu zavalı topracı?...

(*Todur Zanet*)

➤ **Bulunuz yukarkı teksttä bellilikçi, annadıcı dal cümleleri.**

➤ **Bu oluşa kendi bakışınızı kısıdan gösterin. Ne beterä olêr bölä işlär?**

Annadıcı (tamannıklı) dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan işliktän bu cümledä koyulêr dal cümleyä bölä soruşlar: **ne? neyi? neyä? kimä? nedän? kimdän?**

Baş cümlelärän annadıcı dal cümlelär baalı olêrlar taa sık te bu baalayıcıların yardımınan: **ani, ki, nicä, nasıl, sansın**. Bu baalayıcıların erinä var nicä kullanılsın te bu baalayıcılı laflar da(aderliklär hem işhallıkları): **ne, kim, nesoy, naşey, nasıl, neçin, nezaman** hem başkaları.

Örnek: *Petri aralıkta hiç görmedi, kim ona ilişti.*

Üüredici dedi bana, ani urokta bän boşuna elimi kaldırmayım.

Sora işidildi, ani o almış başını da nääni sa gitmiş.

Varaklı söledi küüyün adını hem annatı, ne iş ona yapmaa orada.

Biz çıktık kalaba garadan dışarı da çekettik düşünmää, nesoy geçirelim bu üç saadi.

1. [, (,)]

2. [, (]

3. (, []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä], (ani...; ki...; nicä...; nasıl... ; sansın... ; ne... ;kim... ; nesoy...; naşey...; neçin... nezaman...

72. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, dal cümleleri okuyup, söläyin onnarın adlarını, annadın, angı baalayıcılarla baalanêrlar dal cümlelär baş cümleyä.

1. Uşaan anası içerdä dedi ona, ani büün o pek yalpak.
2. Annayacak o, ani diilsin ona dost, da brakacak seni raada.
3. Görmeersin mi, ani o seninnän lafetmää istämeer.
4. Belliydi, ani çotuklarda üzümnäer artık olmuşlar.
5. O deer, ki küçük uşaklar diil läüzım geç vakıdadan sokaklarda oynasınnar.
6. Benim dädüm hem babum tutardılar aklılarında, nicä onnar gelmişlär Bulgariya tarafından bu erlerä.
7. Onnar dostçasına lafedärdilär da duymadılar, nasıl derä boyuna indilär.
8. Lafedärkän, onnar denämedilär, nicä avtobus etişti Bolgrada.
9. Hısmımız annattı, neçin o gelmiş bizä.
10. Bän düşünürdüm, nasıl kurtulacam bu kafa acımasından.

73. Katlı cümleleri yazın. Neredä läüzım, virgül koyun, baalayıcıları hem baalayıcı laflarını çevreyä alın. Bulun da okuyun baalayıcısız annadıcı dal cümleleri.

1. Avcı denedi ani göktä uçardılar yaban kazları turnalar hem yaban ördeklär.
2. Biz annadık neçin çocuklar mecidä okadar pek çalışkandılar.
3. Paşoy kazmakta biz gördük ani yavaş işlemlän var nicä geeri kalmaa.
4. Kızlar bakın tezicik neçin bu küçük uşaklar oynamakta unuttular evi.
5. Kırboba zorlan savaşardı sokmaa delikannıların kafalarına ki dokuz kerä edişär olêr altmış üç.
6. Ha şimdi getir iyelim o ballı pitayı da bakalım nesoy onun dadı.
7. Sofi birdän-birä ürktü da bilmedi ne cevap etsin.
8. Tutunuz aklınızda ani gagauzlar pek cana yakın hem musaafirci insannar.
9. Sordum satıcıya kaç aalmaların kilası.
10. Panayırdä satılan malların arasında anamnan baktık onu ne bän beendim.

§ 14. HALLIKLI, ERLİK HEM ZAMAN DAL CÜMLELÄR

74. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjetinä görä. Annadın teksti plana görä.

Kurtarılmış bereket

Ilkyazdı. Yılın o zamanı, açan fidannar çiçek açmaa başlêrlar da ortalık dolêr burcu kokuyulan, açan kuvannar çiçeklerdän, üklenip, taşıyêrlar balcaazı hotullara... Açan insan çikêr kırı sürmää, eni bereketi koymaa, açan onnar hepsinä işlerä tutunêrlar.

Aaçlar sa üklü çiçeklän, büyük meyva bereketi var kolay olsun!

– Kafadarlar, – danıştı agronom, – herbir aacın altında yapın birêr güzlük, fişki tepecii, olmasın dondurmaklar, ne biliriz.

– Mari-i-I, ya bakın, günün kulakları var,- esapladı Matrona bulü.- Alle, bu gecä ayaz olacek!

Hem haliz dä: rayondan haber geldi, ani gecä uracek ayaz, çannar çekilsin, hepsi meyvalaa çıksın, salt ateş kurtaracak bereketi!

Kuşku oldu bütün küü, uşaklar da. Haliz kibritleri almaa onnar ileri hızlandılar. Ama olmaz ateşlän oynamaa: kurtaraceykan, var nasıl yandırmaa, ne düşmeer. Sade aaçlar altında tepecikleri tutuşturacez! Olsun esabınız! İzinsiz yapmayın bişey!

Çannar klisedä düüldü. İnsan çıktı meyvalaa bölük-bölük. Biri-biri ardisora tutuşan o tepeciklär da taa çok kalın tütün kaldırdılar fidannarın dallarına. Ölä dä läözımdı.

Ayaz urdu sabaa karşı, nicä bir zararçı, çaarılmadık musaafir. Ama onun hakından gelmää insan hazırdı. Dannar başlayınca bozarmaa, iş-

lär bittiydi. Herbir aacın altından direk gibi kalkardı koyu tütün da sıcaannan koruyardı çiçekleri dondurmaktan.

– Kurtardık! – dedi, soluunu çekeräk, pedsedatel. – Olacak meyva bereketi!

(Gavril Gaydarci)

➤ **Şindiki vakıtlarda bereket kurtarmak için, ne işlär yapulêr?**

Ayaz – мороз (укр., рос.)

Dannar – ранкова зоря, схід (укр.), заря, восход (рос.)

Hallıklı dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nicä? neredä? nezaman? neçin?**

1. [, (,)]

2. [, (]

3. (, []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

Gagauz dilindä hallıklı dal cümlelär var birkaç türlü:

a) erlik dal cümlelär;

ä) zaman dal cümlelär;

b) neetlik dal cümlelär;

c) sebeplik dal cümlelär;

ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.

Erlik dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **neredä? nääni? nereyi? näända? näändan?**

Baş cümlelän erlik dal cümleleri baalanêrlar bu baalayıcı lafların yardımınnan – er işhallıklarlan **neredä, näända, nereyi, nääni, neredän, näändan.**

Alın esaba, ani bölä cümlelerin baş cümlesindä var nicä olsun te bu gösterici laflar: orada, oyanı, oyandan, orası, orayı, oradan. Kimi cümlelêrdä bu gösterici laflar var nicä olmasın.

Erlik dal cümlelär kullanılêr baş cümlelerin önündä, sonunda yada onun içindä. Erlik dal cümlelär baş cümlelêrdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösterili shemalarda.

Örnek: *Neredä uşak çok, **orada** şamata da büyük.*

*Fabrikayı kurdular **orada**, **neredä** su bolluu vardı.*

*Kazahstanda, **näända** kelemä topraklar ileri hiç kazılmazdılar, **oradan** şindi çiftçilär büyük bereket Kabul edêrlär.*

*O oturardı en geerideki sırada, **nereyi** kimsey istemääzdi yaklaşmaa.*

[], (neredä...; näända...; nereyi...; nääni... ; neredän...; näändan...; orada...)

75. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän soruş koyarak, bulun erlik dal cümlelerini. Baalayıcı hem gösterici lafların altlarını çizim. Annadın cümlelerin durguçluk nişannarı için.

1. Üürenmæk kiyadımı bän buldum orada, neredä avşam benim kız-kardaşım brakmıştı.
2. Yolda, neredän geçärdi ök maşinaları, toz kalkmaazdı.
3. Nastradin çeketmiş gitmää o küüyä, neredä büyük panayıır varmış.
4. Neredä şindi bu geniş derenin suları aker, oradan evellär sınır geçärmiş.
5. Bostanda bekçi, bakına-bakına, girdi bordeyinä, neredä yaamur1 yoktu.
6. Nereyi derenin suları aker, orada tıynakta var nicä bulmaa.
7. Orada, neredä koyunnar otlaardı, bir ateşçik yanardı.
8. Kazlar durgundular tıynaan boyunda, neredän çabuk çıkardı bir ördek sürüsü.
9. Yol boyunda, neredä biz biraz oturduk, bän ot yoldum.
10. O taligaylan çıktı bir uzun panayıır aulundan, neredän biri-biri ardı sora başka adamnar3 da çıktı.
11. Günün güneşleri 'düşärdi gölün o erinä, neredä onun suları pek duruktu.
12. Kırangaç kondu saçaan üstünü, neredän şindi hemen bir guguş uçtu.
13. Gemi durgundu denizin o kenarında, neredän kasaba çekedärdi4.

76. Baş cümlelerä yazın dal cümlelerini, kullanarak baalayıcı laflarını. Söläyin, angı dal cümlelerini kurdunuz.

1. Beygirlär durgundular orada...
2. Kızkardaşım girdi büyük evin içerinä...
3. Çadır kasabası buluner orada...
4. Dostum çıktı sokaa...
5. Artistik kiyadımı aaradım orada...
6. Ördekleri aydadım orayı...
7. Oturdum dinnenmää orada...
8. Hayvannar otlaardı orada...
9. Büyük kardaşım gitti baaya...

Zaman dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nezaman? kaç vakıt? nezamandan? nezamanadan?**

Onnar baalanêrlar baş cümleyä baalayıcıların açan, nicä, nasıl yardımınnan. Baş cümlelerdä var nicä olsun gösterici laflar **ozaman, ozamandan, o vakıt, o gün, şindi, henez, herkerä, buyıl.**

Örnek: *O vakıt, açan Dimitrovkada açıldı anmak taşı Födör Kurogluya, orayı toplandılar çok erlerdän musaafirlär.*

Bobam yattı dinnenmä geç, açan horozlar ikinciyä öttü.

Paşi henez klasa girdi, açan çan urdu.

Üç gün geçti, nicä evin saabisı çıkmış auldan.

Onnar uyanmıştılar ozaman, açan dışarda dübüdüz aydınnık olmuştu.

Zaman dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelerin önündä, bitkisindä yada baş cümlelerin içindä. Zaman dal cümlelär baş cümlelerden ayrıılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşadaki shemada.

1. [, (,)]

2. [], ()

3. (), []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

[], (açan... ; nicä... ; nasıl...)

77. Bulun zaman dal cümlelerini da yazın onnarı. Koyunuz läüzimni soruşları zaman dal cümlelerinä. Yapınız shemalarını.

1. Açan kaar kapleer meraları, gençlär taa sıkça toplaner Kultura evlerinä.
2. Kosti geldi kendi küüyünä işlemää, açan universitetä üürenmesini bitirdi.
3. Adamı ozaman üürenecän, açan onunnan barabar bir torba tuz iye-cän.
4. Üç yıl geçti, nicä bän dostlaştım eni komuşularımızm çocuunnan.
5. Açan havalär heptän sıcak olaccklar, ozaman bizim klas ekskursiyaya gidecek.
6. Dört yıl geçti, nicä aulda biz eni baayı diktik.
7. Açan dostlarım evimizdän ötää irmi-otuz adım gittilär, bän ozaman onnarın ardına baktım.
8. Bitkidä sä, açan o üürendi yaşamayı hem oldu halizdän arif, onun kalmadı vakıdı yaşamaa da yazmaa îslää kıyatlar. (D. Kara Çoban).
9. Saat dokuza gidärdi, açan üürencilär şkola önündä toplandılar.
10. Şansora üç saat oler, nicä maalenin karıları sokakta oturcr.
11. O gitti top oynamaa ozaman, açan yaarmkı uroklarına başardı hazırlanmaa.
12. Dostum sevinärdi o vakit, açan bän annadardım okunmuş eni artistik kıyadm içindeliini.

78. Cümleleri yazın, bulun baş hem zaman dal cümlelerini. Annadın dal cümlelerin erleri için. Zaman dal cümlelerinä soruş koyun.

1. Açan avşam yaklaştı, hava hep taa serindi.
2. Açan uşaklar kalktılar, orada dev adamnarı başladılar çabuk çıkmamaa.
3. Açan gün duudu, evimizin içersı aydınnık oldu.

4. Bir kerä, açan bän geçärdim hısımnarın evinin yanından, akranım Petri tuttu da çekti beni başçaya.

79. Cümleleri tefterlerinizä yazınız, koyunuz kaçırılmış virgülleri zaman dal cümlelerdä.

1. Açan fabrikanın öndercisi çaarardı1 beni kendi çalışma odasına bän başlaardım sevinmää.
2. Biz çıktık evin içersindän dışarı ozaman açan yaamur dindi.
3. Açan başladı işidilmää beygirin kişnemesi bobam kalktı da gitti dama.
4. Geçän pazar3günü bän uykudan kalktıydım ozaman açan gün gökün yukarsına artık çıkmıştı.
5. Ertesi günü açan sade biraz aydmnandı ekskursiya yapan uşaklar erindän kalktılar.
6. Dostum durgundu ozaman açan onun onündä bir kelebek peydalandı.
7. Açan girdik aula, Lena kapu önündü ördeklerä su dökärdi.
8. Yazın açan günnär pek sıcak oler biz gideriz dereyä yıkanmaa.
9. Gerili tellerdän rubaları anam topladı açan yaamur başladı çisetmää.
10. Pazar günü bän oturardım içerdä yalnız açan kimsä urdu kapuya.
11. O sevinärdi, açan yolcu annadardı kendi uur gitmiş işleri için.
12. Anam gücenärdi, açan bän annadardım kendi zor geçirdiklerimi.

Önderci – керівник (укр.), руководитель (рос.)

Uur – успіх, удача (укр.), удача (рос.)

§ 15. NEET, SEBEP DAL CÜMLELÄR

- 80. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Nesoy söz tipindä yazılı tekst. Argumentläyin.**

Okumaklan dostlaşmak – ilerdä iyi yaşamak

Neredä kaldılar tä o yıllar, açan kiyat sayılardı en büyük baaşış, en zengin iş, en inannı dost? Savaş şindi o romannarı geeri çevirmää- yok, olmayecek. Sansın geçti şansora okadar çok vakıt, ani büünkü günnerdä bu temayı korkêrsın üzä çıkarmaa, neçinki var nicä çoyu annamasın seni.

Uşacık uyuyamêêr, nazlanêr, inneer. Anası söleer ona türlü yalpak lafları, incä seslän isteer yavrucuunu raatlamaa, gülümseer, „nani” türkücüünü yavaş-yavaş çeker. Uşak gözçeezlerini yumêr, ama uyku gelme-

er. Anası bir kıpıma gitti yannaşık içərə da o saat geldi krivatçın yanına. Oturdu bir alçacık skemnecää, yavaş yalpak seslän başladı okumaa: „Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş... yaşaarmış biyaz dünnä-dä çocuk. Yap- yalnızmış, kimsey dozdolay yokmuş... Yollanmış o uzak uzun yola...” Uşacık sesleer, kıpırdamêêr, sadä soluu işidiler. Mamusu suvazlêêr uşacın kafacını, o duyer anasının yımışak elini da tatlı uyuklêêr.

Geler vakıt şkolaya hazırlanmaa. Hepsini bekleer meraklı işlär: eni bilimnär, havezlän üürenmäk, dostlaşmak. Ama en çok sevinerlär, açan başlêêrlar okumaa. „Bän kendim okuyêrım!” Kısmetli suradı benzeer güneşçää, sesçeezi incecik, nicä bülbülün türkücüü!

Okumak – nicä hastalık. Ama ölä hastalık, angısına diil läözım aaramaa ilaç. Kiyat, şen kef, meraklı yaratma – tä ne yapêr insanı haliz kısmetli, doldurêr üreeni raatlıklan.

(Ivan Kior)

- *Ne okudunuz bitki vakıtlar siz?*
- *Ne var nicä annadaysınız okunmuş kiyat için?*

Neet dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümlelär cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **angı neetlän? neyä deyni? ne için? ne zordan?** Neet dal cümlelär baalanêrlar baalayıcıların yardımınnan: **ani, ki**, hem ard laf **deyni** var nicä olsun neet maanasında da baalasın dal hem baş cümleleri.

Örnek:

Evel kırdä kimi çiftçilär mancayı gömärmışlär erä, **ki** sıcaktan imeklär işimesin deyni.

Bu yapılêr onun için, **ani** tauklar yımırtlamasınnar yabancıda, diiştirmesinnär yuvalarını.

Hepsi birdän sustular, **ki** islää işidilsin üüredicinin sesi.

1.[, (),]

2.[], ()

3(), []

[], (**ani...** ; **ki....**; **deyni...**)

81. Katlı cümleleri yazın, bulun baş hem neet dal cümlelerini, dal cümlelerä koyun läüzimni soruşları, baalayıcıları çevreyä alın.

1. Ondan başka, ani kızçaaz aldansın deyni, yola ekeler çok gözäl boncuklar.
2. Bu almalar koyulmuş masa üstünä, ki iyilsin deyni.
3. Ki bakmamaa aalemin işinä deyni, o baalamış kendi gözlerini bir boşçaylan.
4. Onu yaamur yıslamasın deyni, Pirku girer bir laana yapraan altına.
5. Yolca gidän Vani alatlaarmış, avşam karannı tutmasın onu deyni.
6. Büün salvererim seni iştän, ki sabaakı yola hazırlansın deyni.
7. Netürlü kolaylık sade biz aaramadık, aniki kurtulmaa bu tekliftän, karşılaşmamaa bu hayırsız adamnan!
8. Uzun saçlar düşmesin gözlerinä deyni, kızçaaz örüdü onnardan pelik.
9. Çuvalları taşıdılar hayada, yaamur yıslamasın onnarı deyni.
10. İşçi sokuldu, aar çuvalı onun arkasına erleştersinnär deyni.

82. Yazın cümleleri. Koyunuz durguçluk nişannarı. Argumentläyin, nesoy dal cümlelär.

1. Paşi pek erken kalktı da kızkardaşı uyanmasın deyni dışarı çıktı.
2. Çocuk şafkı yaktı anası kolay iinenin kulaana ipli geçirsın deyni.
3. Bän pindim küüyün kenarında bulunan bayırcın tepesinä ki oradan ii görünärdi maalemizin sokaa.
4. Sapêrım bän dar sokacıktan aşaa ki çabuk çıkayım stadiona.
5. Onnar lafedärdilär pek yavaş ki engel etmemää okuyan üürenicilerä.
6. Göldä leleklär dalıp-çıkardılar su içindän ki tozdan paklansın onnarın biyaz tüüceezleri.
7. Su üstündä hızlı üzän sportçu kafasını yukarda tutardı ki olsun nicä solumaa deyni.
8. Yırakta bulunan gölün yanına etişmää deyni biz çok vakıt kaybettik.

83. Okuyun teksti, onun içindeliini annadın. Söläyin , angı stildä yazılı bu tekst. Tekstin planını kurun.

Kuan balını sevän kuşcaaz

Kuan balını sevän kuşcaaz – bu ölä bir küçüräk kuşcaaz, benzeer, bizim saçak kuşuna, ama o taa büüceräk hem onun tüüceezleri da taa biyaza benzeer. O yaşeer Afrikada.

Afrikanın insannarı hepsi bilerlär hem beenerlär kuan balını sevän kuşcaazı. Bu küçük kuşcaaz çok kerä insannara gösterer yolu, neredä kuannar yapınmış, neçinki kendisi da pek sever kuan balını imää.

Afrikada yaban kuannar dayma daalarda², kalın aaçların deliklerindä, erleşerlär da bal orada yaperlar. Bu kuşcaaz, bulup kuannarın hottullarım³, başleer incä sesçääzlän baarınmaa, bölä o kaldırer şamata da üçer o tarafa, neredä insannar yaşer.

Oradaki insannar pek ii bilerlär bu kuşcaazın tabeetini, onnar annecerlar, ani kuşcaaz, uçup-geldi burayı, insannarı daaya çaarmaa deyni. İnsan narın kimisi yollanerlar orayı, neredän işidiler kuşcaazın sesi⁴. Kuşcaaz da, baarınarak, üçer daaya dooru, göstereräk insannara o aacı, neredä kuannar yuva yapmışlar.

Bulduynan o aacı, kuşcaaz, uçarak, dolayleer birkaç kerä onun tepesini, sora aacın bir dalına koner da suser. İnsannar sa, ürküdüp kuanınarı, alerlar onnarın tatlı ballarını. Hem herkerä insannar unutmeeerlar bu kuşcaazı da, brakrlar ona birazçık kuan balı. Ko o da isin kendi pa-yını çalışması için!

Hotul – вулик (укр.), улей (рос.)

Tabeeet – норов, характер, звичка (укр.), нрав, характер, привычка (рос.)

Sebeb dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulër bölä soruşlar: **neçin? nedän? ne sebeptän?**

Sebeb dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan: **zerä, neçinki, çünkü, ani.**

Baş cümledä var nicä olsun te bu gösterici laflar: **onun için, onuştan, ondan**. Sebep dal cümlelär kullanılêrlar baş cümleinin önündä, onun bitkisindä yada baş cümleinin içindä. Sebep dal cümlelär baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadaki shemada.

Örnek:

*Bän üürenämedim, **zerä** bobam pek fukaaraydı.*

*Şindi bu eski adetlär batêr, kaybeler, **zerä** uymêêrlar büünkü insanın yaşamasına.*

*Dev adamnarı sarmışlar acı da çeketmişlär dut imää, **neçinki** pek açmışlar.*

1. [, ()

2. (, [,)

3. (), []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

[], (zerä... ; neçinki... ; çünkü... ; ani...)

84. Katlı cümleleri yazın, baş hem sebep dal cümleleri bulun, sebep dal cümlelerinä soruş koyun, onlarda baalayıcıları çevreyä alın. Annadın cümlelerdä koyulu virgüllär için.

1. Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän(masaldan).
2. Bu adamın adı Kömürbey, onu bän tanıdım, neçinki Kara denizin boyunda onunnan düüştüm (masaldan).
3. Bän büün karıklardan otları yolmayacam, neçinki onnar diil taa büyük.
4. Biz alatlardık işimizi başarmaa, neçinki karannık başladıydı çök-mää.
5. Kara Kotoy kaliplemiş braksın çorbacısını, neçinki bu lobut pek aar gelmiş (masaldan).
6. Vasi giidi eski rubalarını, neçinki dışarda lüzgerli yaamur yaayardı.
7. İşä beygirleri biz hızlı aydardık, zerä sıcak başladıydı çıkmaa.
8. Evin pençereleri günä karşı yalabıyardı, çünkü onnarın sırçalarını paklamıştılar.

85. İkişär sadä cümlelerdän kurun birär katlı sebep dal cümlä . Kullanın läüzımnı baalayıcıları, gösterici lafları hem aşaaada verili örnää.

1. Küüyün musaafirlik evindä er yoktu. 2. Biz geceledik bir çadır içindä.

1. Ilkyazın aul boylarında yolcaazlar çabuk kuruyardılar. 2. Havalar başladıydılar olmaa sıcak hem güneşli.

1. Yok ne şaşmaa onun baarınmasına. 2. Onun karakterini bän bilerim.

1. Biblioteka kapalydı avgustun onbeşinädän. 2. Remont gidärdi.

1. Bir gün bän çıplak çıktım içerdän sokaa. 2. Tezdä yangınım kalktı.

Örnek: Biz geceledik bir çadır içindä, **neçinki** küüyün musaafirlik evindä er yoktu.

§ 16. NİCELİK HEM NEKADARLIK DAL CÜMLELÄR

86. Okuyun teksti. Belliediniz onun temasını, öz fikirini, söz tipini.

Aylemiz iştä

Aulda üzümnr artık olduydular. Bileräk, nelär lääzım, biz hazırladıydık hepsini. Sabaalen kalkıp, biz ilkin ekmek idik, nicä lääzım olsun hergün. Dädu, herbirinin kuvedinä görä, işleri payetti. Sora, alıp kazanarı, çekettik baayı bozmaa. Baka, kazannar dolduynan, taşıyardı maa-zanın önünä da birär-birär dökärdi sepedä. Dädu kıyardı üzümneri şarapananın içinä. Şıra akardı bakır içinä. Bakırlar açan dolardılar, dädu onnarı taşıyardı maazaya da dökärdi finiylän fiçıların içinä. Doldurup fiçıyı sıraylan, dädu koyardı vranaların erinä birär kartofi, ki fiçıların içinä gübür bişey düşmesin. Baayımız saydı uzanmış, nekadar gözün tutër. Bitkiyä dooru yorulmaa başladık.

Avşammen, işimizi bitirip, yıkadık ellerimizi da oturduk ekmek imää. Bitkidä içtik birär çölmek taazä şıra.

Bakınız da yapınız şarabınızı, nicä büüklär üretti.

- *Siz tä hep bölä mi yapêrsınız şarap?*
- *Ne kullanêrsınız siz, yapmaa şarap deyni?*

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär – o ölä cümlelär, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: nicä? nasıl? netürlü? kaç kerä?

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılar: ki, ani, nicä, nasıl, nekadar.

Baş cümlelerdä var nasıl olsun bu gösterici laflar: ölä, bölä, okadar, çok kerä, otürlü.

Örnek:

Anam küçük kızkardeşime ilaç Verdi ölä, nicä doktor dedi.

Biz düzelttik yolu ölä, ki geçän maşınalar sarsmasınnar.

Çüven içindä kaşık ölä kızmıştı, ani elinä alamaazdın.

Orada erlär düz, nekadar gözün tutêr.

1. [,(),]

2. [], ()

3. (), []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

[], (ki... ; ani... ; nicä... ; nasıl... ; nekadar...)

87. Yazın katlı cümleleri, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerinin altlarını çizin. Bulun baalayıcıları hem gösterici lafları.

1. Çimçirik ölä şafklı çaktı, ani doz-dolay aydınlandı. 2. Şıarmayınız, yapmayınız ölä, ki gücendiräsiniz analarınızı hem bobalarınızı. 3. Hepsini götürecäm ölä, nicä eveldän dedelerimizdän kalmış. 4. Ilkyazın, nekadar taa derin kazacan, okadar taa çok yaşlık erdä kalacak. 5. Orada erlär örtülü düz, ki çok yırıktan var nicä küüyümüzü görmää. 6. iki kız ölä kıvrak geçärdi sokaktan, ani onnarı görän insannar, durup ta, bakardılar.

88. Düzün yaratma-miniatüra bu temaya görä: „Neçin insana läüzüm üürenmää?” Kullanın nicelik hem nekadarlık dal cümlä kendi yazılı sözünüzdä. Argumentläyin , nesoy söz tipinä ilgi olêr sizin tekst?

89. Baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, annadın, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerin erleri için hem durguçluk nişannarı için.

1. Sade ahmaklar yapêrlar ölä, nicä ona deerlär (P. Çebotar).
2. Yabanıyı nekadar da beslä, o hep daaya bakêr(söleyiş).
3. Çocuk ölä çok kıyat okuyardı, ani hiç kalmaazdı vakıt başka iş yapmaa.
4. Kızçaaz battıydı kaar içinä ölä derin, ani gücülä onu çıkardılar.
5. Başçada güllär ölä gözäl açtılar, ani hepsi onnara, sevinip-şaşardılar.
6. Güzün, yaamurlardan sora, bizim sokak ölä çok çamurlu olêr, ani geçän taligalar batêrlar.

7. O kendisi okadar çemrekti, ani pırılđaa benzäärdi.
8. O taa çok sevärđi sportlan iilenmää, nekadar sokakta vakıdı kaybetmää.

§ 17. YARAŞTIRMA DAL CÜMLELÄR

90. Okuyun teksti. Nesoy cümlä onun adı? Açıklayın temasını , öz fikirini hem söz tipini. Argumentläyin, neyä görä bunu belliettiniz?

Ev, angısında dostun yaşayacak

Açan kış biter, da ilkyaz geler, derelerdä şamata kalkêr sulann şırıldamasından, kimi sokaklann boyunda da işidiler testerä ötmesi hem nacak traklatması. Orada eni ev yapîlêr.

Bir eni evi düzerlär ölä geniş hem balaban, ki onun herbir odasına güneş girsin hem sıcak olsun. Bir reyđannı1, aydınnık oda yapîler maasuz uşaklara deyrfi, onda var nicä yaşasın-büüsün 4-5 küçük uşak. Bu evi düzmäâ deyni, yardıma geler komuşulann çocucaa, neçinki orada onun dostu yaşayacak. Açan evin odaları ii yapîler, orada yaşamak ta oler raat, nicä kuşçaazların yaşaması yuvada.

Kuşçaazlann yaşaması serbesttir, raattır, ama onnann yaşaması pek çabuk geçêr4. Adamın can eri 70-80 kerä bir minutta düülêr, genä bu vakıdm içindä saçak kuşun var 460 kerä can düülmesi. Kuşçaazların kanı taa sıcaktır, nekadar insanın. Bir adamın, açan temperaturası kalkêr 37,5 gradusadan, o artık läözım döşeklerdä yatsın, neçinki onun yangını var nicä taa yukan kalksın da adam dübüdüz hastalansın.

Ama bülbül kuşcaazı, cer varsa onda temperatura 42 gradus, o hiç hastalanmêêr, şen türkülerini çalêr. Ardıç kuşcaazın temperaturası olur olsun 45 gradusadan, bu halda o da hastalanmêêr, o düzer kendi yuvasını, trakladarak gagasının.

Kuşcaazlann teni dâ taa haşlaktır, onuştan onnann imeesi çabuk geçer karnışından – birkaç minudun içindâ. İnsanın sa imeesi 3-4 saadın içindâ kamışından aykırleer. Bu üzeni kuşcaazlar läazım sık-sık isinnâr. Ama insannar sevinerlâr kuşcaazlann hamelliinâ. Nekadar çok onnar kelebek kurtcaazlarını, başka bela gctirân tırtıllan iyeceklâr, okadar ii korunacak insannann başçalan, onnarın ekinneri.

İlkyaz vakıdı pek paalıydır. Ko taa çabuk bu ev düzülün! Ko taa yı-
raa işidilsin testerenin ötmesi, nacaan da traklatması!

Yardımcı çocuk, hızlı hem çemrek işlä, sän düzersin o evi, angısında dostun yaşayacak!

(N. Nadejdinaya görü)

Serbest – вільний, воля (укр.), свободный, свобода (рос.)

Bülbül – соловей (укр., рос.)

Ardıç kuşu – дрізд (укр.), дрозд (рос.)

Hamel – скупий, ненажерливий (укр.), жадный, алчный, ненасытный (рос.)

Yaraştırma dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bu soruşlar: **nicä? nesoy?**

Yaraştırma dal cümlelâr baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcıların yardımınan: **sansın, nicä, nasıl.**

Bu dal cümlelerdä, baalayıcıların sansın, nicä, nasıl önündä herkerä virgül koyulêr.

Yaraştırma dal cümlelâr kullanılêrlar baş cümlelerin önündä, onnarın bitkisindä yada cümlelerin içindä. Yaraştırmada cümlelâr baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Örnek:

Onun emenileri paktılar, vaksalıydılar, sansın saabi şindi içerdän çıkmış.

Pazar günü şkola yortusuna biz ölä alatlardık, sansın kimsä geeridän bizi koolardı.

1. [, () ,]

2. [] , ()

3. () , []

[] , (sansın... ; nicä... ; nasıl...)

Bir ömür geçti ozamandan, nicä bän seninnän bitki kerä buluştuydum.

Nicä çekeder büyük yaamur, derä suylan dolêr.

Soni bulü klubta ölä gözäl türkü çalêr, nasıl artist ştenada.

91. Siirederäk resimi, annadin ne görersiniz orada, kullanarak yaraştırma dal cümleleri.

92. Okuyun demekli şiiri „Güllär“. Açıklayın şiirin öz fikirini. Nicä peet annêr lafın maanasını „sevda“?

Güllär

Güllär sokakta açêr
Canım güleräk gezer
Ne gözäl gülün biri,
Ani içimä artık girdi!
Neetimä onu koydum
Saklıdan tez kopardım
Donaklı kıvrak gülün
Gözelliinä sevinmää.
Elimi koydum ona,
Sansın ateş sarıldı bana.
Aucum çalı doldu
Canıma sancı kondu.
Yannaşık gülü birdän
Kopardım bän acıdan.

(Oli Radova)

➤ *Bulun şiirdä yaraştırma dal cümlä.*

93. Düzün bu shemalara cümlä

1. [], (sansın...)
2. [], (nicä...)
3. [], (nasıl...)

§ 18. SANKİLİK DAL CÜMLELÄR

94. Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı, neyä görä siz bunu belli ettiniz.

Trendä

Kızımnan Ninaylan gelirdik Tumarvadan Çadıra. Pindik trenä saat ondokuz buçukta avşamnän. Taman erleştik, işidildi titsi uzun bir sıklık. Benim kızım dapturu geldi, bakardı benim **gözüma**.

– Ne, korktun mu? – sordum bän Ninaya, – korkma, o tren çekedeccykän, ölä bir baannak verer. Te artık darttı, gideriz...

Vagonnar başladılar „tangır-tungur” ilerlemää. **Geeridä kalırdı evlär, aaçlar, yol boyunda taş hem kömür tepeleri**. Bir nedän sora, biz artık çıktıydık kasabadan. Trenimiz hep taa hızlanırdı, alatlaardı kavrasın yolu. Onunnan da barabar sol tarafımızda gün dä alatlaardı kauşmaa.

Biz kızımnan otururduk pençerä boyunda karşı-karşıya, kasabada gez-meklerdän yorulmuştuk, ama istemääzdik uyumaa, mayii olurduk pençerä aşırı oynayan uzaklara... Yaz avşamı git-gidä koyulaşırdı, olurdu gecä. Karannık yavaş-yavaş çalışırdı kaplasın dünneyi. O, nicä bir insan, sin-sin sokulurdu kırlara, ilkin erleşirdi alçaklara, sora kaplaardı başka erleri dä. Bakmadaan avşamın karannına, tarafımız islää seçilirdi. Yolumuz gidärdi Yalpu çayırkların ortasından. Demir yolun boyunda yalabırdı derenin duruk suyu. Sıcak gecedä ırtırlarm seslerinnän

karışırđı kurbaaların yakırtıları. Bir eski sazdan yapılı tırlanın yanında yatırdı koyun sürüsü, çoban da kırligasında dayalı neyäsä düşünürdü... Saa tarafımızda, göktü, pcydalandı, harman kadar, dolu ay. O uzadırdı çobanın gölgesini taa paşşoyluk boyuna kadar. Tırladan geldi trenin kömür tütününnän karışık taazä piinir kokusu. Kızım sordu:

– Bu küü, ani görüner, diil mi Kazayak küüsü?

– Tamıdın, – cuvap ettim bän, – şindi, taa yarım saattan sora, etişecek evä, te önümüzä görüner Çadır kasabamız da.

(N. Baboglu)

Tren – потяг (укр.), поезд (рос.)

Seçi – вибір, відбір (укр.), выбор, отбор (рос.)

Ŧırtır – коник-стрибунець (укр.), кузнечик (рос.)

Çoban kırligası – палиця, костур (укр.), посох (рос.)

Sankilik dal cümlelär annadêrlar o işlemi, angısı olduynan, var nicä başa çıksın baş cümlelinin işlemi dä. Sankilik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyä -sa (ä), saydı (säydi) afikslerin hem eer, açan baalayıcıların yardımınnan.

Örnek:

Hava islää olursa, yaarin saba baayı bozmaa gidecez.

Sokakta şafk şılarsa, bän büyük kızkardaşıma haber verecäm.

Eer kafadarım bizä gelirsä, biz ikimiz barabar yaarınkı uroklara hazırlanacez.

Eer dostum yaarin urokta dooru cuvap verärsäydi, o ii nota kabul edecek.

Sankilik dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlelin içindä. Sankilik dal cümlelär baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadaki shemada.

1. [, (),]

2. [, (]

3. (, []

95. Yazın cümleleri, belli ederäk dal cümleleri.

1. Sor sän Todiyä dä, eer annamadıysan beni.
2. Ekmeklär seninsä, isänä, ba ahmak.
3. Açan yok paran, yola çeketmä.
4. Birkaç maani sölesäm, cebindä taşıyamayacan.
5. Bu kız gibi şeremet hepsi olsa, çiftçilerin işi çok ileri gidär.
6. Eer pek istärsän, gel güreşelim.
7. Nasıl yazayım kıvrak, açan benim gözlerim islää görmeerlär.
8. Bän pek çok sevinirim, eer sän bana bu kiyadı baaşlarsan.
9. Eer komuşu kayıl olarsa, biz pazara bilä sarmısak satmaa gidecez.
10. Eer yaayarsaydı yaamurlar, biz bu karıklardan çok patlacan hem biber alacez.

96. ? Düzünüz verilmiş shemalara görə cümlələri.

[], (eer...).

[], (açan...) .

(Eer...), [].

(Açan...), [].

[, (eer...) ,].

[, (açan) ,].

97. Düzün bir yaratma-miniatiürə „Er bän olaydım büücü...” Kullanın
tekstinizdə sankilik dal cümlələri.

Büücü – чарівник, чаклун (укр.), волшебник , чародей (рос.)

Usluluk – мир (укр., рос.)

Birlik – єдність (укр.), единство (рос.)

Düşgütmäk – мріяти (укр.), мечтать (рос.)

Dünnä – світ, Всесвіт (укр.); свет, Вселенная (рос.)

Ömür – життя (укр.), жизнь (рос.)

...Er bän olaydım büücü

98. Yardımcı laflar:

er, büücü, yapaceydım, isteerim, neetlenerim, olsun, dostluk, usluluk, birlik, düşgüderim, sayêrim, açan, dünnä, yaşamak, ömür...

§ 19. BRAKIM DAL CÜMLELÄR

99. Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı. Belliedin onun janrasını

Armut aacı

Acan bän artık edi buçuk yaşındaydım, gcnä bän baalarda bulunardım yalnız. Güz. Bordcy, nicä da başka yılın, armut aacın yanında. Hava bulutluydu. Göktäbulutlar kaçınırdılar, oynaşardı. Ban yatardım armut aacın altında bir demet kuru otun üstündü. Güneş ba çıkardı bulutların ardından, görünärdi, sora gcnä bulutların ardına saklanardı... Sora gcnä ba saklanır. ba dooru benim gözlerime baker, sade „zä” demcer. Bola küçük ışac:klar buüklärlän oynecerlar. Çok vakit biz bölä oynadık...

Bir da... bän, güneş saklandıyıııı, attım gözümü aacın tepesini, da gördüm bir gözäl saı ı armut. Ozamanadan o yaz tea yoktu olmuş amut idiim Rän, çok düşünmeyip, istedim sopaylan onu erä düş'irmää, ama benda bişey çıkmadı. Sora topaçları isledim düşürrrää, ama ölä da kezleyämediydım. Doorusını sölediynän, benim topaçları ölü üüsek hiç kalkılmazdılar Bezbelli, o vakıtlartaa az mamaliga idiydım. uicäbüük-lär deerlär. Naşey yapmaa? Ban diildim hemşindi da diilimonr.ardan, angılan brakılcerlar, atılcerlar kendi neellerindän.

Ozaman bän, kedi gibi, hiç bilmeerim nasıl, tırmaştım o armut aacına kendim. Daldan – dala, daldan – dala... Pindikça gorizont önünülä yayıldardı... Bän seftä yaşamamda pindiydım ölä üü-ek. İrmi metra er içına. pınara, vardır indiim, ama yukarı ..açık kosmosa” – seftä çıktıydım.

Yukarı tırmaşarka.1, bän başka armutta bulduydım. Onnarı, koparıp, idim... Ama üüseklietän ayakları titireyärdir. Uzandıyıııı koparmaa taa bir armutçuk, ayaamın altında dalcaaz kırıldı da hän, kelebek gioi, aşaa uçtum.

Bilmeerim, neylän biteceydi benim armut mäm, eer olmayaydım fistancıklan. angısını elää ilişmişti armut aacın bir budaana. Tütêrim aklımda, nicä irkin baarçrdım. Ama unuttum sölemää, ani biziıı baayımız sırada kenardakıydı, var nicä deüüää. bolıı(aya yannaşık, bir koraylık aşırı.

Bän asılı durardım başaşaa mor fistancımnan, mcä bir çürük armut. Yaraların ulan kan akardı suratıma, gözlerimä... Günahım da sansın taa yoktu, ama hazırdım artık dünnäylän prost oluma...

Çıvdıra – çıvdıra, beni işitmişti bolnitanın baş doktoru, angısı operatıııııdan sora çıkmıştı kapunun önünä tütün içmää. İşitmiş o benim sesimi da birdän duymuş, ani kimsä belaya düştü. Toparlaner sesä, ama yaklaştıkça, benim keskin sesim dönmüştü hırılıtya.

Gücülä o beni bulmuş. Geeridän yetiştirmiş onu başka bir doktor, onun yardımcısı. İki indirerlär beni, nicä bir soyulmuş hayvan güüdesini, budaktan, dayerlar beni oturukça armut aacına, kan kafadan aşaa kaysın deyni da erindä taa ilk yardımı yaperlar. Benim soyuk, tırmıklı erlerimi eşil ilaçlan yaalayarkan, peydalaner tätü.

Doktor annadêr olduunu da teklif eder beni birkaç günä bolnişaya almaa. Genä, geçip o aul taftaların arasından, beni götürerlär bolnişaya.

(Konstantin Vasilioglu)

Attım gözümü – обвів поглядом, звернув увагу (укр.), окинул взглядом, обратил внимание (рос.)

Soluk topu – надувний м'яч (укр.), надувной мяч (рос.)

Bölgä merkezi – обласний центр (укр.), областной центр (рос.)

İlk yardım – перша допомога первая помощь (рос.)

Eşil ilaç – зеленка (укр.), зелёнка (рос.)

Tätü – батько, тато (укр.), отец (рос.)

Brakım dal cümlelär göstererlär, neyi brakıtıyan yada neyi brakmadıyan, var nicä olsun(ya olmasın) baş cümleinin işlemin. Bölä cümlelär baalanêrlar baş cümleyä te butürlü: **-sa, -sä** afikslerin, **makar, makar ki, makar ani** baalayıcıların hem **kär** baalayıcı lafın yardımınannan. Baş cümledä var nicä kullanılsın baalayıcı **ama**.

Örnek:

1. **Makar ileri bana baardılar „ahmak“ , ama ozaman bana ilindi yaşamaa.**
(D. Kara Çoban).

Makar – brakım dal cümleinin baalayıcısı; baş cümledä kullanılmış baalayıcı *ama*.

2. Nekadar *da yaasa*, bu yaamur pek kuru topraa kandıramayacak.

3. O uyukladı, *makar ki* dışarda aydınnıktı (S. Bulgar).

4. *Kär düşsä* dä erä, plastmasa çini kırılmaz.

Kär – brakım dal cümleinin baalayıcı lafı; *dä* – paycık, *şä* – afiks. Bunnarın yardımınannan brakım dal cümlä baş cümleyä baalanêr.

Kimi brakım dal cümleleri var nicä baalansınnar baş cümleyä hiç bir dä baalayıcısız, bu razgeliştä kullanılêr baalayıcı laflar ne, naşey hem paycıklar da, dä.

Örnek:

Küçüklüündä ne da desä Hocaya bobası, Hoca yaparmış hepsini kendiycesinä.
(P. Çebotar). Brakım dal cümlä – baalayıcısız.

Ne – brakım dal cümleinin baalayıcı lafı; *dä* – paycık, *-sä*- afiks.

Brakım dal cümlelär kullanılêrlar baş cümleinin önündä, onun bitkisindä yada baş cümleinin içindä. Brakım dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadaki shemada.

1. [, (,);

2. [, ();

3. (, [,].

➤ **?** *Brakım dal cümlelär neyi göstererlär?*

➤ *Angı baalayıcılar brakım dal cümlelerini baalêrlar baş cümlelêrlän?*

➤ *Angı afikslär yardım ederlär baalamaa brakım dal cümleleri baş cümlelêrlän?*

➤ *Angı baalayıcı laf kullanılêr brakım dal cümleleri baş cümlelerä baalaştırmaa deyni?*

➤ *Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä angı baalayıcı var nicä kullanılsın?*

➤ *Annadın brakım dal cümlelerin eri için. Onnar katlı cümlelerin angı erindä var nicä kullanılsınnar?*

➤ *Nicä brakım dal cümleleri ayırılêrlar yazmakta baş cümlelerdän?*

100. Düzün yaratma-annatma, getirip aklınıza kendi küçüklüünü, bu temaya görä: „Oluş benim yaşamamdan“.

101. Katlı cümleleri yazın, bulun brakım dal cümlelerini, onların altlarını çizin. Bulun o baalayıcıları, afiksleri, baalayıcı lafları hem paycıkları, angıların yardımınnan dal cümlelär baalanêr baş olannara.

1. Makar ki bu yazın havalar kurak gitti, insannara etecek nekadar bereketçik toplandı. 2. Sän bizä gelsän dä, biz büün bu aar işä tutunamayacez. 3. Bün seni, kafadarım, tanıdım, makar ki pek zabunnamışın. 4. Makar ki çok keret küsüşärdik, bän dostuma hatır güdärdim hem onu inanırdım. 5. Mejgeldek makar içmääzdi, o gitti maazaya, çıkardı bir kila şarap, doldurdu filcanı, içti da baktı saada. 6. Naşey dä bän yap-sam, o görecek sade yarısını! 7. Adam kalktı döşektän, makar ki dışarda karannıktı. 8. Makar ki iştä onun vardı kendi biyaz haladı, o diktirdiy-di kendinä bir eni, kıvrak dikişli, kısa etekli fistan. 9. Makar ani o bil-määzdi yolları, o bulduydu aşırıda yaşayan dostun evini. 10. Makar ki yazın dumannı havalar da iyydir, avcılar onnarı beenmäz.

§ 20. BİRKAÇ DAL CÜMLELİ KATLI CÜMLÄ

102. Okuyun teksti. Ne annadınız Çakirlär için? Annadın sıradan Mihail Çakiririn biografiyasını. Yapın aazdan analiz dallı katlı cümlelerä.

Dramaturg Mihail Çakir

(1886 – 1971)

(Gagauz aydınnadıcısı – protoierey Mihail Çakirin oolu)

Kücüktän tea Mihail gösterärdi, ani sever herbir işi, anşısı baalı askerlää. Ačan ona buüklär sorardılar:

- Kim olacan büüdünän?
- Küçük Mihail cıvab verärdi:
- Ofițer!

Ama o oldu ilkin ofrer, geçti cengi, revolütiyayı, -rustivil cengina da katıldı. Bolşevik Prusiyadan döndü evä da çeketti yazım” pyesa. O yazdı beş kiyat. Onnarın arasında "Karı teni" (1927), "Cenk dalgalan" (1929), "Tütün hem ateşlär", "Sän diil-sin adam", „Tovarişç delegatın dünürçülüü”.

Mihail Mihaykviç Çakir – gagauz halkı aydınnadıcısının protoierey Mihail Çakirin oolu. O duumuş Kişinövda 1886-ncı yılda. Peterburgta bitirmiş asker şkolasını. 1914–1918 cenk cder rus armiyasında birinci dünnä cengin frontlarında.

Cenktä Mihail Mihayloviç Çakir gösterer kendisini nicä bir girgin ofiþter. Onu niçannêrlar rus ordennerinnän hem medaliyalarinnän. Mihail Çakirä veriler pcdpjikovnik zvaniyası.

O cenk, yılları, angılarını geçirmiş podpolkovnik Mihail Çakir, var nicä üürenmää, ckuduynan onun pyesasını "Cenk dalgaları", angısı ti-parlanmış Kişinövda 1929-uncu yılda. Bu pyesa "tragediya-hrjnikası".

Pyesadaki "Cengin dalgaları" personajların dialogları gösterer o vakı-dın insannarın karakterlerini.

Görmää deyni birinci dünnä cengin atmosferasını, vereriz bir parça pyesadan "Cenk dalgaları". Var nicä sanmaa, ani ofiþter Albinin süreri alınmış kendisindän Mihail Çekirdän.

"Raisa. (Keseräk lafi). E, siz Erast L'voviç lääzım olsun çok vakıt üü-rendiniz vokal. Bän çok beendim sizin sesinizi. Açan siz çekedersiniz türkü çalmaa, bän doyamêêrn seslemää. Siz çok üürendiniz.

Al bin. Yok. görçrsiniz mi, bän, doorudar. dcmää, ilkin girdim univer-siteti Sora çıktım oradan, neçin anı esapladım girmää dramatik s(ena-ya, sora da çekcttim hazırlamaa kendimi operaya, beki da oprcrtkaya. Ses beiKİÄ var. Bän üürçnârdim, ama birdän-biü çeketti cenk. Beni al-dılar askerä da oldum ulan polkunda praporşçik.

Sima, (şaşarak gülmektin). Operadan sora cengä.

Al bir,. Ne yapmaa! "Kendi ecelini scsleyciäk"...

Raisa. Nicä siz geçinesiniz cengi! O herzamarı ölümü beklemiik... Ban daynnainayceyrım

Al bir,. (O durer, onun öniindö Sima kem Raisa. Albin kira: gösterer kendisini – v sever gü:ermää kendisini). Elbetki, zor, ama yavaş-yavaş snaşçrsın. Herbir işä – Ölümä cä var naşı, bakmaa kolay Ran sevmccrim çok düşünmää! Yaşamak osoy bir iş, ani bän görerim, ki diil lääzım çok düşünmää. (Sansın danışarak Simaya kem Raisaya). Tä – yaşainak si-zin önünüzdä. Alın onu, alatlayın, tutun o isleeyi, ne o verer sizä Yoksa ömür – yok bişey. Ozaman ne yapmaa! Ölmää çok kolay, lääzımı sade sı-naşmaa bu ilkim. Diveç yaşanıyacez, diil mi?

Sima. (Parlayarak). Bän buna dayanamayacçydım: bän ölä severim, ölä severim yaşamayı. Beklcemää ölümü, açan istccisiü yaşamaa herza-man, diveç...

Albin. (Lafeder azıcık gülümseyeräk. jestleri han deklamafıyası nice artistti.) YaşamaE herzaman. diveç?! Biz yok nicä düşünsün" diveç içir.! Diveç – bizim için diil!.. (Pauzadan sera, duyguyian hem nervaU.) Bır kerä bän darardım Kara denizin kenarında yalnız... Berim önümdi düüysrdi dalgalar, geniş deniz yalınıştı... diveç, kenarsız, sınırsız, nicä kendisi diveçlik... Ama o birdän-birä gözüktü bana suuk hem yabancı, ani bär. ... bän döndüm topraa, bizim topraamıza. Bän duydum yalnız-lık, korktum bu yabancı, bişçyö karışmayan diveçliklän. B'äu isledim bizim insarnık.an – bin istedim... bir islää laf, yok, diveç – bizim için diil".

Bu dialoglar gösterclär ofiterlerin balını, duygularını, düşünmeklerini. Nekadar da çirkin cenk – insanrar isteerlär yaşamaa. Tä ne sölcç ofijer Albin, angısı taşıyer Mihail Çakirin suretini.

7or açıklamaa oier. İstâmeersin annatmaa da. Çok işlär gördük hem da insanı ölü dalgalandırır, ani hepsini annadameersin. Cenk bastırer hepsini. En prost, lafsız. çengin çeketmesi: di i İsin sınaş.k. Zor hem dayanılmaz – açan cenk aşaaladacek; körledecek senda, öldürecek sendä, yavaş-yavas baalauntılarun, bilgilerini, düşünmeklerin kaaviüini, senin fikirincä suretleri. Açan kendi korkunçluunnan. taa kaavi nekadar ölüm, cenk kürer insanın içindä aşaaüklü başını da gelir, aar bir dayanmak, alışıklı. Olersin duygusuz yaşamaya da, ölmä da. Cenk o – revolujiya insanın içindä: tä sän yaşardın kendin için da düşünärdin, bira-da sa sän – bişey, hiç bişeydin. San öldürersin başkasını, seni dä alerlar kezä karşıdan. Ama läüzım sınaşmaa o fikirä, ani seni öldürecekler. Dorudan da almaa, bu sıradan dışarı iş diil!"

Läüzım, sölemää, ani birinci dün.nä çengin frontanr.da düüşärd.läi biuuälän gagauz. Ama milli literaturanın sayfalarında bu periodu göstermiş sade yazıcı Mihail Çakir.

Acan oler revölütiya Rusiya imperiyas nda, ofiterlerä gelir zor yakıtlar. Soldatlar çok erdö öldürclär komandirclı ini. Bir gün, açan podpolkovnik Mihail Çakir bulurlarmış Petrogradta onu tuterlar kırmızı gvardiya povstanetclri. Onnır emen-emen eldürmemişler ofijer Mihail Çakiri. Tä nasıl annader Mihail Çakir bu olayı. Pyesa personajı ofijer Albin damşer öldürücülerä:

"Karannık, yabancı insannar! Siz oldunuz en fena yabancı, siz kaybettiniz insannık üzünü. Siz zeetleersiniz insannarı, siz öldürersiniz, çii-neersiniz ne var islää bu devlettä, kayıplaa götürersiniz vatanınızı, çii-neersiniz çizmelärlän, kirli cllerinizlän kaldırmışınız kılıcı ona, ne var insanda ayozlu.

Karannık, yabamlar! Siz isteersiniz öldürmää beni? Bän bilerim, ani siz öldüreccniz beni! Siz isteersiniz benim ömürümü! Bän sizä sölecrim: bän ölümdün korkmecrim. Ama siz yapın ne isteersiniz. Bu yabancı hem fenalıklı beladan, sizi dolaylayıp, bizä gelecek safk. Da yalabıyacck günduusı, neçin ani var Allaa".

Bu pyesanın gagauz literaturasında var çok önemli bir eri. Necin ani bu pyesa gösterer istoriyamızın en karışık bir vakidını.

Başka pyesa, angısını yazmış Mihail Çakir „Karı teni”. Bu pyesa-drama annader Bcsarabiyada 30-uncu yılların kasabalarda yaşamayı. Anotafiyada yazılı „Bu günkü yaşamının strukturası, neredä yok saalıklı temel. Obşçstvo, neredä hepsi kaçır, nicä sıtmada sade islää duygular için, neredä kan teni oler „Kült”. Ama hep o vakit esaba almeerlar karının akılını hem can istediklerini". Bu pyesanın süretclri Lina, Zorov, Stanskaya h.b.

Dramaturg Mihail Çakirin yaratmasını läüzım aaraştırmaa. Ama onun yaşaması bitki yıllarında olêr çok zor. Neçin ani 1940-ıncı yılda,

açan geler Sovet Kuvedi, Mihail Mihayloviç Çakiri tuttular nicä rus  arin ofi erini da yoll  lar Sibir . Mihail Mihayloviç  akir 30-uncu yıllarda ya armı  Izman kasabasında. Orada varmı  onun evi, kartina galereyası. Bunnarı hepsini konfiskat ederl r. Mihail Mihayloviç  akir kurtul r kapandan 1953- nc  yılda. O geler Ki in va. Bitki yıllarını o ge irir bu kasabada. Ofi er, dramaturg, yazıcı –  akir Mihail Mihayloviç ge indi 1971-inci yılda.

(Stepan Bulgar)

Katlı c ml l r, angılarında var  ok dal c ml , var nasıl birkaç t rl  olsunlar:

1. Birka  dal c ml  a ıkl  lar ba  c mlenin maanasını nem cuvap ederl r hep bir soru a,  l  c mlelere deniler birsoy dal c ml l r.

 rnek:

Bobam bilirdi, ani benim g cenm m ge ecek, **ani** b n uslanacam, **ani** bu sade bir u ak nazlı.

[], (ani...), (ani...), (ani...).

2. Dal c ml l r a ıkl  lar ba  c mlenin b t nn  maanasını ya onun ba ka-ba ka laflarını(payını).

 rnek:

Nered  kelem  sı annarı yapınmı tılar, vardı bir tep  ten , **angısını** u aklar, alıp, tınaza g t rd l r.

(Nered ...), [], (angısının...).

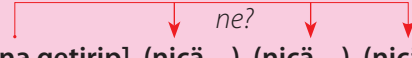

3. Dal c ml l r gider biri-birinin ardına: birincisi ba  c ml yi annad r, ikincisi ilk dal c ml yi yorulm  r,   nc s  – ikincisini, da hep  l  ileri dooru.  l  da onnar biri-birin  baalan lar.

 rnek:

B n annaardım, **ani** bu suda yok nasıl yıkanmaa, **zer ** o buzlan karı ıktı.

[], (ani...), (zer ...).

Dallı katlı c�mlenin sintaksis analizi		
N� s/v	Schemalar	C�ml�l�r
1.	<p>Strayca</p> <p>[], (), ()</p>	<p>Be�alma k�y�n muzeyind� var bir b�k karta, angısı g�sterer, n�anda gagauzlar bulundu. (Pokrovskaya I. A. kiyadından)</p> <p>[... karta], (angısı g�sterer), (n�anda ...).</p>
2.	<p>Paralelc�</p> <p>(), [], ()</p>	<p>Nasıl b�d�rmi�lar terekeyi evel, bilerl�r onnar, kim s�rm�� sabannan, ekmi� ell�n, bi�mi� oraklan. (S. Bulgar).</p> <p>(Nasıl ...), [bilerl�r onnar], (kim ...).</p>

3.	Birsoy [], (), (), ().	Zarika dädü seviner, aklına getirip, nicä karı-sınnan büüttüülär edi uşak, nicä onnar sora üürendilär, nicä ooları şindi çorbacı oldular. [... aklına getirip], (nicä ...), (nicä ...), (nicä ...).
4.	Karısık [], (), () hem ().	Küüda hepsi bilärdi, ani Nastinin anası-bobası işçi, ani bu kızçaaz hepsinnän yalpak lafeder hem ani o kırnak bir insançık. [... bilärdi], (ani ...), (ani ...) hem (ani ...)

103. Yapın verili katlı cümlelerin shemalarını, bulun dal hem baş cümlelerini. Annadın, nasıl onnar katlı cümledä baalanêrlar.

1. Anam, açan düzendän çıkaardı, o saat başlaardı masur sarmaa, zerä bir yanında da uşak sallangaçta aalaardı.
2. Taliga hanidän çıktıydı kenara, neredä fişkı ükledirdi hem neredä öküzleri dinnendirirdi.
3. Angı alçakları kombayn biçememişti, angı başaklar da erä düşmüştü, onnarı insannar kosalarlan biçärdilär, şkolacılar da toplaaardılar.
4. Mamu dedi kalkalım erken, nezaman ilk horoz ötecek, gidelim panayıra da alalım kendimizä emeni.

104. Verilän katlı cümleleri yazın, bulun baş hem dal cümlelerini, söläyin, nicä birkaç dal cümleleri baalanêrlar baş yada dal cümlelerinnän.

1. Beşalma küüyün muzeyindä var bir büyük karta, angısı gösterer, näändan gagauzlar Bucak tarafına gelmişlär.
2. Ekzamen okadar er kaplamaazdı onun fikirindä, nekadar o başka iş, ne läüzımdı olsun büün.
3. Sabaalän üüredici durgundu şkolanın uurunda, angısının önündä birkaç şkolacı artık şaşardılar, ne gözäl çiçeklär burada açmıştılar.
4. Sana deyärselär, ani yayan gezmää taa islää, nekadar atlı, inanmayasın bunu.
5. O girdi bu eşil başçaya, angısında zambak çiçekleri ölä gözäl açmıştılar, sansın herersi maaviydi.
6. O bilmääzdi şansora, ne türlü islää laflar sölemää, ne ilik yapmaa bu adama, okadar beenärdi onu.
7. O gündüz taa denämediydi, ani kapu, açılarkan, gırcırdêêr, nicä yalanmadık tekerlek.
8. Ertesi günü sabaalen, taa gün duumadaan, bobam çeketti kazmaa aulu, neredä büüyärdi kartofilär, suannar hem sarmısaklar.

9. Nasıl büüdärmişlär ekinneri evel, bilerlär onnar, kim sürmüş puluklan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan.
10. Çocuk gelärkenä, dostu çıktı sokaa ona karşı, ki almaa ondan aar kiyatların birazını.

 105. Tekstin bir payına etişmeyän durguçluk nişannarını koyun. Katlı cümlelerdä bulun baş hem dal cümleleri. Annadın dal cümlelerin soyları için.

...Çok türlü bu dünnädä lafederlär üüredicilər için. Bän bilerim ani onnara onuştan deerlär üüredici ki onnar mutlak bilerlär kimi üüretmää, neyä üüretmää hem nesoy üüretmää. Üüredicilerin taa çoyuna yaşarkan läüzim koymaa anmak taşı angısı olsun küüyün yada kasabanın ortasında. Te bir örnek erinä alalım Todinin üürediciykasını. Eer Zoya Petrovna ozaman yapmayaydı te bu duvar gazetasını Todi beşinci klas-ta üürenärkän kim biler neylän biteceydi onun üürenmesi. Todi nicä dä onun komuşusu Lambuşka üürenärdi pek kolay. Bilgileri derindändi ama vardı onun bir moţaa: klas-ta beşä bilmääzkänä kalkıp ta deyardı: „Bilmeerim, üürenmedim!”

Üüredicilər çok lafetmeyip hem ona yalvarmayıp, oturdardılar onu erinä da başı acımasın deyni hem başka inatlını göstermesin deyni koyardılar jurnala „iki”.

Tä butakım inatlınnan Todi bir-iki aftanın içindä nicä pireli pali dolduydu o ikiliklärän. Klasın haylazları onunnan şansora sarmaşıp da gezärdilər, sayardılar ani Todi şansora onnarın kafadarıydı da buna pek sevinirdilər. Todi dä kâr heptän artık brakıldıydı üürenmektän: esap-lardı bezbelli ani bu ikilerin altından üstünä zor olacek çıkmaa.

(K. Vasilioglu)

Dallı katlı cümlelerin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. Intonaţiyaya görä (duygu\ duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlelerin yardımınnan düzülü (belliedin baş hem dal cümleleri).
5. Nesoy baalayıcıylan baalı baş cümlä dal cümleyä.
6. Dallı katlı cümlelerin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (ader.) (işl.) (adl.) (baal.) (adl.) (işl.) (işl.)
Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, ani ekmaa läüzim korumaa.

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr annatmak baalayıcıylan **ani**; baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **neyä?**, onuştan bu cümlä dallı katlı annadıcı).

- 1) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu,
- 2) sadä, bir başpaylı, bütünneşik üzül, geniş, yarı.

↑ neyä? ↓
[- =], (ani = =).

§ 21. BAALAYICISIZ KATLI CÜMLÄ

- **106.** Okuyun annatmayı. Açıklayın onun adını. Neçin avtor kullanêr annatmasında dialog? Nesoy istoriya koyulêr annatmanın süjetinä?

Satalık – Hacı

Bän, Kosti Vasilioglu, duudum Bolgrad rayonun Aleksandrovka (Satılık Hacı) küüyündä 1938-inci yılda fevral ayın 28-indä. Beni duudurduyan, mamu sansın bir çizi çekmiş suuk kışlan ilkyazın arasında. Beni o sansın bir annık taşı koymuş yıl zamannarın arasında. Bezbelli, pek büyük üfkesi vardı o säurgunnu, ayazlı artık geçmiş kışa.

Mamu pek islää bilärmış rusçayı, ama bilmääzmiş rumıncayı. Da bu beterä bän Kolidän Kosti olmuşum. Ama iş tä netürlü olmuş. Mamu, çıkılayıp beni kundak içinä, almış kucaana da gitmiş kliseyâ beni vaatiz ctmää. Popaz rumınmış, rusçayı, gagauzçayı bilmääzmiş. Molitvalarını, duvalarını bitirdiktän, tamamladıktan sora, sıra gelmiş mctrikayı doldurmaa da sormuş mamuya rumınca:

– Ne koyacan uşaan adını?

Mamu, annamayıp, sanmış, ani bobamm adını sorer da demiş:

– Konstantin.

Popaz annamış, ani benim adım olacek Kosti da doldurmuş o sıracu, neredä uşaan adı – Konstantin. Ondan sora popaz istemiş annamaa uşaan bobasının adını da genä sormuş:

– Parintinin adı nicä?

Mamu sanmış, ani popaz annamadı ilk kerä da sorer taa bir kerä. Soruşu işittiynän, mamu demiş:

– Söledim yâ parintinin adını – Konstantin.

Popaz, hiç bişey şüpelemeyip, genä yazmış o sıracıkta, neredä bobayca (bobanın adı) – Konstantinoviç.

Bununnan bitirip vaatiz etmesini, verer mamunun elinä mctrikayı da demiş, ani o artık serbest.

Mamu buna pek şaşıp, stavrozunu yapmış, popazın elini öpmüş da doorulmuş benimnän cvä. Ama yolda o düşünärmış da annayamaazmış, neçin parintinin adını (nicä o annamış) popaz iki kerä sormuş, ama uşaan (benim) adını hiç bir kerä da sormamış, j

Evä geldiynän, musaafirlär artık bekläärmişlär kutlamaa mamuyu. Anton çiçu sorer mamuya, ne koydu adımı. Mamu sölemiş, ani uşaan adı Koli. Çiçu almış metrikayı da, okuduynan, seslän gülmüş:

– Uşaan adı diil Koli, ama Kosti!

– Tä neçin bu rumın popazı iki kerä sordu parintinin adını? – demiş mamu.

Mamu hem musaafirlär gülmüşlär benim Kolidän Kostiyä dönmemä, tühlanmışlar, ama bitki-bitkiyä girmişlär fikirä, ani Kosti da gözäl ad.

Marinka lelü demiş:

– Ko olsun Kosti. Bunu Allaa, olmalı, istedi, ani uşak Kosti olsun.

Bän şimdi düşüncrim, ani popaz kâr dooru da yapmış, çünkü herersi Koliylän dolu: Nikolay Arabacı, Nicolay Tanasoglu, Nikolay Baboglu,... Etmccr mi? Ko arada bir da Kostiolusun. Bu şaka.

Da şitdi. paalı okuyucular, bilmcersiniz, neredä buluner Aleksandrovkä mı? Kahırlanmayın. Bän mutlak istccrim açıklamaa bunu, çünkü herkezi yaşamasında makarki bir kerä läázım gitsin Aleksandrovkaya. Nasıl annadayım sizä, paalı dostlarım, da taa kısıdan olsun? Çadırdan Aleksandrovkaya doorudan, kir yolundan gittiynän, bir 18-20 kilometra uzaklık. Taa zecdä diil. Bu yoldan diil gençlär, ama ihtyarlar da taa çok kerä yayan gezerlär, çünkü anğı taraftan da Aleksandrovkaya doorul-masan, yolun ucu manastırda biter, karı manastırına gotiirer.

Küüyümüz buluner Dimitrovkanın, Eni İvanovkanın, Pındıklının, Çi-işinin, Eni Troyanın arasında. Bu küülerin arasında sade Aleksandrovkada hem Dimitrovkada gagauzlar yaşeerlar. Kalan küülerdä – bulgarlar, anğılarının arasında büük dostluk hem annaşmak.

Herbir küüyün var anılmış, gösterilecek erleri. Bizim küüyün da var hodullukları. En ilkin – kendi gözäl kızlarınnan. İnanmeersiniz mı? Boşuna, paalı dostlarım. Sade bir ömccik gctirecäm. Kakumun vardı üç kızı. Da tä, birisi, Kati, küüdä kaldı. Stifanayı çiişili almayınca raatlık bulamadı. Ama en küçüünü, Dorayı, Dimitrovkanın baş doktoru almayınca, hiç işinä bakamadı. Onun gibi gözäl küüyündä da, dolaylarda da bulamamış. Kalan kızlarımız da kâr gül toomrucaa, başça çiçää.

Aniler küüyümüz taa arif, girgin, ii kalipli insannarmnan, anılan taa çoyu pazarlarda, yortularda sürü-sürü, alam-alam olup, gidclär karı manastırına, anğısı bizim küüyün hem Dimitrovkanın sınırında durer. Bizdän manastıradan bir üç kilometra, ama bu yol insansız hiç kalmeer. Gidclär manastıra küçüü-büüyü, çünkü pek anılmış o (içyandan da, dışardan da) kendi gözçliinnän, kendi donaklımnan hem durer pek uygun erdä...

Aniler bu manastır kendi horunnan, kendi ikonalarınnan, anğılarının taa çoyu sayılar ayozlu. Bu manastırda yok bir dä adam izmetçi. Bekçisi da, şoferi da, başka zanaatçılalı da – hepsicii karı.

Bu manastırda bulerlar can raatlı hem Allaha yakınnık binnärlän

kişi diil sade Aleksandrovkadan, Dimitrovkadan. dolay küülerdän, ama Çadırda da, Bolgradtan da, Ukrainadan da, Moldovadan da... Orayı diil sade inancılar, ama kimisi cannnnm da dinnendirmää dcyni giderlär. Tä nçin küüyün türküsündä çalınır:

Çok erlär bän gezdım, aktardım,

Uzakta vakit pek zor geçer.

Neiedä dü olsam, dostlarım.

Burayı kâr magnitlän çeker.

Bän hodulum, ani bölä gözäl manastırımız var! Bän hodulum, ani göktä yıldızları manastırın pınarında var nicä gönää gündüz Ha' Bän hodulum, ani dünnenin bir gözäl, ayozlu köşecii buluner benim duuma küüyümdä!

Küüyümdän taa gözäl dünnedii

Hiç bulamadım bän birçrdä!

Büük duygu doldurer üreemi:

Küçüktän taa severim seni.

Küüyümüzün adı Satılık-Hacı. Nicä görersiniz, küüyün adı artık gösteren ani Alcksandrovka da (Satılık-Hacı da), karı manastırı da – onnar hacılık, ayozlu erlär, insanın canını, ruhunu paklayan, Allaha yaklaştıran erlär; insana küvet verän erlär; hatalardan, belalardan insanı uzaklaştıran hem umutlara yaklaştıran.

Kâr desä da birisi, ani manastırdan fayda yok, sade, girdiynän onun içinä, gördüynän o üzlärlär ikonaları hem başka donaklıkları, angılan altından yada altınan yalazlı (örtülü), baktıynan o üüsek tavannara, angılan gökâ çikerlar, hem horun allaha dua etmesindä sesini gökleri çıkarerlar, bulunmaz ölä adam, angısının fikirinä bu vakit hayırsızlık gelsin yada başka bir fenalık. Sade bu güzelliğtän, temizliktän, insanın bakışlarından, angılan taa çok gökâ – Allaha doorudulu, var nicä paklanmaa, ilaçlanmaa, fenalıktan brakılmaa, inancı olmaa.

Var bir da büük, genä ölä anılmış bolnijamız, angısında birdän var nicä yattırmaa üzlärlän hasta, angısında var herbir hastalık bölümü, var herbir hastalık doktoru. İlerdän bizim bolnijada vardı ölä anılmış doktorlar, angılanna gelärdilär ilaçlanmaa Ukrainanm hem Moldovanın herbir köşesindän, büük kasabalardan, büük-büük insannar. Bitki yıllar da bolni(amız ii eldä bulundu, çünkü orada baş doktor-hirurg çalıştı benim kafadarım, angısınan barabar büüdük hem orta şkolayı bitirdik. Onun adı Dmitriy Paraskiva.

Taman eri birkaç laf sölemää kafadarlanm için. Kısacıktan. Hepsicii, kim benimnän orta şkolayı bitirdi, oldular doktor, agronom, üüredici hem başka zanaatçı. Benim çiçumun oolunun oolu da Georgiy Födoroviç Vasilioglu bütün yaşamasını üüredici işledi. Karısı da, Elena Konstantinovna, anılmış rus dili üüredicisi. Kakumun kızı da. Ekaterina Pantelceyevna hep o şkolada işledi. Şindi artık dinnener.

Küüyümüz aniler taa Vasilioglularlan. Küüyün bir üçüncü dördüncü payı, yalan da sölämeyim – Vasilioglu. Ölä bir kırkmcı-ellinci yıllarda kolhoz listesindä benim mamum, Vasilioglu Mariya Konstantinovna durardı 7-ci, kakum da, Vasilioglu Mariya Konstantinovna 8-ci. Bu, ani soyadlar da, adlar da, bobaycalar da açan birtakım. Okulun jurnallarında da herbir klasta uşakların üçüncü – dördüncü payı – j mutlak Vasilioglu.

Çoyu sölecr, ani Aleksandrovka horozların da, başka horozlara bakınca, sesleri taa keskinmişlär. Kimisi varmış denedii, ani manastırda manaşkalar hem inancılar sabaalen Alcksandrovka horozları öttükten sora kalkarmışlar. Onuştan da bekim küülülär da erkenci oldular?! Bilmecrim.

(Konstantin Vasilioglu)

Annık-sınır – межа (укр., рос.)

Çıkı-boşça – торбина (укр.), котомка (рос.)

Hodulluk – gogorluk – гордовитість, зарозумілість (укр.), гордость, зазнайство (рос.)

Kalip – характер (укр., рос.)

Baalayıcısız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär toplu bireri inonaşiyaylan, baalayıcısız.

Yazmakta bu cümlelerin arasındaki baalantı gösteriler te bu durguçluk nişannarın yardımınan: virgüllän, nokta hem virgüllän, iki noktaylan hem çizgiylän.

Örnek:

1.Sıkı işlemektän gözlerim karardı, kafam başladı dönmeä.

[], [].

2.Tavanda anamız tutardı kış için üzüm, alma hem başka meyvalar, içersini kız-kardaşım paklaardı, aulu biz süpürürdük.

[], [], [].

3.Yardım et dostlarına: bu yardımınan sän ilik yapacan hem can cömertliini gösterecän.

[]:[].

4.Yaz geldi – işlär kırdä zeedelendi.

[]- [].

➤ **Angı cümleyä deniler baalayıcısız katlı cümlä?**

➤ **Kaç sadä cümlä var nicä olsun bir baalayıcısız katlı cümledä?**

➤ **Nicä baalanêrlar sadä cümlelär katlı cümledä?**

➤ **Angı durguçluk nişannarı baalayıcısız katlı cümledeki sadä cümlelerin arasında?**

107. Düzün verilmiş cümlelerin shemalarını.

1. Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir babuylan bir dādu; babu ikinciymiş dāduya.(masaldan).
2. Kocabaş Simu gezdi evin dolayanda da taa bir kerä baktı duvarlara, onnardan eski suvalar artık düşärdilär, evelki küçük pençerelerin dä çerçeveleri artık çürümüşülär, altlarında olmuştu birär oyuk (N.Baboglu).
3. Yolum düştü ana tarafıma, serin soluu çekerim güüsümä; te dönemeç, bitki yılma, bän girerim küüyümüzä (P. Çebotar).
4. Lüzgär oynêr kara bulutlan, iilerlär fidannar erä, aaçtan iner uşak korkuylan, konamêr garga tellerä (T. Marinoglu).
5. Büünnään-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızça-azı pek benzäardilär biri-birinä hem ana-bobaya, nicä bir içim su, karısı da razgeldi onun karakterindä , pek hatırlı insan (N. Baboglu).
6. Küüyün içindä ona sansın korkuluydu, kendi küçüklük sokaa, sansın yabancıydı, boba evi sansın bir mezardı (D.Tanasoglu).

108. Düzünüz masal te bu çeketmeyä görä,, Bir vakıtlar varmış ,bir....,, kullanarak baalayıcısız katlı cümleleri.

§ 22. VİRGÜL HEM NOKTAYLAN VİRGÜL KATLI CÜMLELERDÄ

109. Okuyun teksti. Nesoy janrada o yazılı? Gagauzların istoriyasının angi periodu için annadılêr teksttä?

Oguzistan

*Burada arablar bizö guzzi"
dedi la r ruslar da ..uzi", ,
Torla" dedilär..*

Sola, kauşum. sölä. zerä ileri taa çok var!

Günbatı Kaganlın crindä kalkmardı cni devlet-oğuzlardüzärdilär-büük birsenselä birleşmesi, 24 senselä bireri gelärdi. Karahanın oolu Yarun, orta yaşta şansora bir adam, ayrılırdı bütün oğuz ilinä baş – Yabgu-han. Demir kalkan üstündün indirdiynän onu, hepsi üüsck-üüsck baardı: „Oğuz hanm!”, „Oğuz hannı!” dä ölä dä kaldı adı – Yarun-Oguz Karahan oğlu. Bitkisinä yaklaşırdı şansora VIII-ci asir.

Hannın kuvedi büük – o sayer kendisini eski Türk Kaganlında gibi kağan da kullaner askeri, og-oguzlarını hem soybölümncrini ozaman-

nargibi. Onun dolayında hepsi asker bekleri; bcklerindä üstünda beklär bekiydi Kün-bek. Oguz-hanın oolu; hem senselä bölümnerin beyleri, zengin hayvancılık saabileri. Senselä bölümneri arasında taa çokluktu hem kaaviydi iki senselä – gak-oguzlar herh kayg-oguzlar, anguların beyi Karahan çok uygun hem becerikli düüştüydü horczmlilcrä hem karluklulara karşı, açan onnar savaşırdılar Sira-Dercyä çıkmaa da kaplamaa oğuz senselerin kırlarını burada.

Şindi te birleştilär. Bu cni Oğuz ili – Devleti gerää gibi genişlenirdi şansora: çekedärdi karlukların hem kıpçakların erlerindän, Turgay podişlerindän, İrgız hem Sarısu derclerindän da tutardı taa Yayık dere-sinädän; üülen tarafından da yannaşıktı Horczm padişşlunnän; gün-batısındaki İstyurt kırları Hazar denizin boylamadan hep bu oğuzların otlaycak erleriydilär.

Memleketin ortahmda buluner Sır-Derä hem Aral denizi.

Kırcılıktan hem hayvancılıktan başka, oğuzların çoyu haliz asker-cilär hem zengin soylar, burada başladılar kasaba da düzmää hem büyük alış-verişliklän zanaatlanmaa, ama fukaaralar zanaatlanerlar balıkçılıkları, demirciliklän, sepciliklän, hamutculuklan, çanakçılıkklan, topraa işletmää kimi erlerdä biräröz başlaardılar, çiftçi komşulara bakarak. Emba hem Yayık derelerin kırlarında er içindän çıkardı nafta hem gaz da onnarı toplamaklan zanaatlanırdı kimisi. O eski „Bürüncük yolu” Kitadan Adab haliflerinä hem Bizantiyaya hem taa geçärdi oğuzların da erlerindän, da onnara da gelip – kazanç olurdu. Bak oğuzlar bcccrärdilär kervannara yolu göstermää, Çolpan yıldızına görü, angısına deyärdilä „Kır-kervan yıldızı” hem da kervan saraylara erleştermää, konaklamaa, bir lafta kervan başı olmaa. Kendileri ama kervan alış-verişliini kullanmaazdılar, belli bişey, yoktu ne mal işleri götünnää başka padişahlıklara – onnar kırcı hayvancıydılar taa. Kendileri bir uzun kervan gibi gezärdilär oradan orayı yaşamak zorlarinnän.

(Dionis Tanasoglu)

Asir – вік (укр.), век (рос.)

Azak denizi – Каспійське море (укр.), Каспийское море (рос.)

Asker bekleri – провідники (укр.), предводители (рос.)

Bürüncük, ipek – перлина (укр.), жемчуг (рос.)

Divan – віче, зібрання (укр.), собрание (рос.)

İl, memleket, yurtluk – держава (укр.), государство (рос.)

Baalayıcısız katlı cümlelerde **virgül** hem **noktaylan virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelerin arasına var nasıl uydurmaa bir baalayıcı, deyelim „hem”. Virgül koyulêr ozaman, açan cümlelêr sıkı baalı biri-birinnên hem açan onnar kısaca.

Örnek:

Çan urdu, insannar dışarı çıktı, tren geldi.

[], [], [].

Nokta hem **virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelêr taa geniş hem taa baalı biri-birinnên maana tarafından(deyecez, açan cümlelerin içindâ artık var virgüllêr).

Örnek:

İçerdâ küçük uşakların önündâ vardı te bu oyuncaklar: bir kukla, iki top, bir beygircik; hayatta onnarın anası çamaşır yıkaardı, bir dâ onbeş yaşında çocuk ona su taşıyardı.

[]; [], [].

Sıralamak rubrikaların sonunda:

Gagauz dilindâ var birkaç vokal grupası:

a) ön (incä) vokallar;

b) ard (kalın) vokallar;

c) düz vokallar;

ç) dudaklı vokallar h.b.

➤ **Baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdeki sadâ cümlelerin arasında nezaman virgül koyulêr?**

➤ **Annadın, nezaman katlı cümlelerdeki sadâ cümlelerin arasında noktaylan virgül koyulêr?**

110. Aazdan annadın, neçin koyulu bu cümlelerde virgüllêr hem noktaylan virgüllêr. Yapınız çıkış, bakarak shemalara.

1. Draginku Ispas oturêr içerdâ, kızı Gana dışarda okuyêr nesoyşa bir kiyatçık... [], [].
2. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz. [], [], [].
3. Yııındı havalar; erik, alma, zerdeli aaçları uyanmaa başladılar; sabaalen surcıkların hem başka kuşların sesleri işidiler. []; []; [].

111. Düzünüz verilmiş cümlelerin shemalarını. Yapınız analiz koyulmuş nişannara.

1. Baayın kenarları pak iiri olmuş balannan doluydu; ortasında da kararardı zaybir, yalabık hem „Moldova” üzümneri.
2. Yııındı havalar; başladı uyanmaa te bu meyva aaçları: kirez, alma, zerdeli, vişne; sabaalên surcıkların sesleri işidiler.
3. Bobam gecâ kalktı döşektân, çayırda işidildi atlı lupurtusu.

4. Çiçu geldi beni panayıra almaa; o getirmişti bizä bir kazan kırmızı patlacan, bir torba alma, bir sepet üzüm. 5. Yol git-gidä hep taa kangaklık olurdu, maşına kalkırdı, nicä top; biz biri-birimizä urulardık.
5. Otlar eşerdi, güneş şılêêr, yısıdarak dolayları; kelebeklär taa uçmêêrlar.
6. Oldu üülen, geçti saat bir, geçti iki, üç, oldu saat dört; o sa hep gelmäâzdi!

Kangaklık yol – нерівна дорога (укр.), неровная дорога (рос.)

112. Düzünüz kısıdan bir prezentaţiya „Gagauzluk dünnedä”, kullanarak baalayıcısız katlı cümleleri, angılarında koyulêr virgül hem noktaylan virgül.
113. Koyunuz verilmiş cümlelerin kaçırılmış durguçluk nişannarını.
 1. Güz yaamurları başladı dayma yaamaa bulutlar iner aşaa yıslayarak herersini sokakları evleri aulları.
 2. Etişer dädu evinä sevineräk bu gözäl hem çalışkan kıza birdän düün ooluna yapêr(masaldan).
 3. Gider gider çocuk çok vakıt yolda bulunarak susamış da başlamış su aaramaa (masaldan).
 4. Üüsek bayırın tepesindä bir-iki balaban aaç büüyer onnarın üstündän geçerlär lüzgerlär borannar saurgunнар.
 5. Güzün erinä geldi çiskin bataklı kış çiftçilär evlerindä başladılar dinnenmäâ.
114. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.
 1. Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями об берег, маленькі човники злегка гойдаються на них, наче граються (В. Винниченко).
 2. Прилинув вітер, в тісній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка).
 3. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться.
 4. Пахне огірками і хлібом, пахне болотом і травами, деь гукають деркачі й перепілки (З тв. О. Довженка).
 5. Світло хвилями ллється з неба, сповнює повітря, несито пожирає тіні на землі, заганняє їх під дерева, кущі, у гущину.
 6. Ріс місяць і блід, росли скелі і блідли.
 7. Якась добрість з'єднала берег і море, згodu і смуток. (З тв. М. Коцюбинського).
 8. Настав ранок, сонце вмило своє ще зелене від сну обличчя й розпустило промені. (В. Пилип'юк).
 9. З гуркотом проїхала машина, піднявши пилуку на дорозі; пронісся табун коней.

10. Будинок схожий на таємничий замок. Оздоблений він скульптурами з бетону. З кутів даху спускають свої вуса-щупальця потворні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, моторошно виглядають на тлі неба. На спинах дельфінів сидять жіночі фігури з тризубцями в руках; уздовж карнизів розмістилися величезні жаби; до стовбурів колон, обабіч парадного входу, вилізять ящірки; в орнамент горішньої частини колон уплетені голови носорогів (С. Цалик).

 115. Bulunuz literatura yaratmalarından baalayıcısız katlı cümleleri, angılarında var virgül hem noktaylan virgül.

§ 23. İKİ NOKTA BAALAYICISIZ KATLI CÜMLEDÄ

 116. Okuyun S. S. Kuroglunun annatmasını bir parçasını. Açıklayın, nicä annêersınız onun adını.

Çoyun biri

Cenk!.. Cenk!.. Kaç yaş senin beterinä analar akıttı, kaç biyaz saç senin beterinä bobaların kafalarında zcedelendi, kaç gözäl can Vatandan sän aldın! Senin kara kanatlarını görmesin ne oollar.neunukalar!

Sän korkulu güürüldärdin gün batısında, ama gün duusunda taa hep ölä uslu dan eri aarardı, durgunmaz gün duuardı.

Gün duusu tarafından şafk bütün dünneyä daaler. Bakıp bu şafka, kuvetsiz insan küvet buler, küveti i insan küveti i gülümseer.

* * *

1941-ci yılın iyülü pek kızgındı. Beki, haliz dä ölä sıcaaktı havalar, beki cenk vakıdı bizä ölä gelärdi, çünkü topların güürültüsü sizi alatlardı, terä atardı.

Erken sabaalen iyülün 23-dä tozlu yollarda can-cun yoktu, sade bir yalnız atlı ürük atını hızlı Dimitrovka küüyünä doonı haydardı.

Gün batısında, yakınnarda, top güürüldemesi işidilirdi. Atlı kimi kcrä özengilcrdä ayakça kalkardı da ileri bakardı. Bezbelli, yol ona uzun gelärdi, yada... o annamaa istärdi, yok mu taa düşmanın askeri bu taraflarda. Olanın kara kıvrışık saçlarını lüzgär teleberledärdi. Suratı onun kan gibi kırmızıydı, ya koşmaktan, ya kırmızı gölmään şafkından.

Küüyün içində can-cun yoktu. Atlı durguttu atını selsovedin yanında da edeendän baaladı bir aaca. Kimi erdä salırdı köpeklär. Genç olan atın kuşkuluunu annadı: küüyün kenarında, daayın üstünda, gaarga sürüleri uçuşardı, korkulu baarışardı, sansın onnarın yuvalarını birkim-

sey bozardı. Ama ne arayacak insan bu erken cenk vakıdı daada, açan tã-tã lâázımdı duşmannar yaklaşsın?.. Genç annadı. ne için bu baarış var nasıl kalksın. O suvazladı atın elesini, söyleyip yavaş: „Şindicik, bala-mın, şindicik koşacez”.

Sokaktan bir ihtar adam geçti.

– Sabansccrsın, Fedika! Ne ölä erken küüyä uuradm? Söleerlär, ani cenk yakındaymış.

– Kcbetayrsınız, dädu! Başlanılmış işimi lâázımdır bitireyim, – cuvap verdi genç olan ihtar insana.

Fedika girdi içeri da telefon başlımı elinä aldı. „Neçin telefon işlämer? A-a-a, kimsä telleri kesmiş. – Fedika baaladı kesik telleri. – Hey, – düşündü o, – iki-üç saattan soram bãn olacam Kırmızı Askerlän bilä. Raykomun izinini yaptım, kaldı telefon urmaa, ani duşmannarpek yakında”.

Fedika genä aldı başlı elinä: „Alo-o-o, küüyä yaklaşer...”. O işitmedi, nasıl duvarın ardında atı kişnedi, nasıl evi duşman soldatları sardı... „Hazır, – düşündü o, ilin soluyup, silip terini annısmdan. – Şindi ii yola! Genä ani uuradım eva, gördüm evdekilerini. Şansora kim bilir, nezaman gclecãm ana taraflara?”

„Stay!” – iki askerci kapulardan ona abandı. Fedika atladı pençerenin setinä da ansızdan daptur kaldı. Faşist geeridan revolverlän onun kafasına urdu. Genç olanın teni pençeredän erä yavaş kaydı.

O geldi kendinä. açan bir kazan su onun üstünü attılar. Fedika elle-rinnän kavradı kafasını: koyu kan onun parmaklarına yapıştı. „Naşey yapmaa, neresini almaa?” – düşündü genä o. İçeri girdi taa bir faşist, kapitan, da ona kuduz bakışını attı. „Kalk!” – işidildi onun izini.

Fedika büük sokakça, sekiz atlı arasında baalı gidärdi küüyün kenarına dooru. Atların nallan onun topuklarını çiinärdi.

„Kim o?” – duşmannar sorardı insannara. Kimi insan aul aşırı baaradı: „İi adam, bizim küülü!” Kulaklar sa, sormasa da duşmannar, çıkıp yola amazlardılar: „O komünist! O bizim ekinnerimizi aldı. O ruslarlan birlik tuttu”. Fedika onnara salt kinni bakardı. Dudakları onun sansın birazıcık gülümsärdi.

Etişip küüyün kenarına, kapitan durguttu askercileri. „Ey, – dedi o, bakıp Fedikanın tarafına, – burada, artık, sãn lafedecãn!”

Çokoy..., suylan kazan askercinin elindä, kapitanın sırdan kalaa – hepsicci Fedikanın gözlerinin önündü döndü. „Sanki dayanacam mı?” – düşündü o. Fedika baktı gökü. Gün artık kauşmaa yaklaşırdı... Acıdan Fedikanın gözleri kannan doldu. „Dostlarım gitti Kırmızı Askerlün bilü. Bün dü olsam aralarında.

cnseyincä duşmanı düüşeyim, damarlarımda kanım oynarken. Ama bitincä küvetlerim burada da lâázım düüşeyim, diilsä tüfeklän, bari dayanmaklan!” – tölä fikirlär geçer Fedikanın aklısından.

„Mey, tu!” – işidildi ses. Kapitan sorardı, var mı onun küüyündä taa komsomolçular hem komunistlär, anğı tarafa Kırmızı Asker çıkındı.

Ama gencin sesini işitmedi düşman.

Genâ çokoy..., gök Fedikanın gözleri önündü geçti. Açan gözlerin dumanı daaldı, Fedika gördü, nasıl onun önündü gölmüü yaner. „Sevmeerlürduşmannarkırmızı boyayı”, – düşündüo.

„Kalk!” – izin verdi kapitan. Fedika işitmedi izini hem kalkmadı. „Kalk!” – enidün baardı kapitan, Fedikanın güüsünü çizmenin bumusunnan urup. Fedika zorlan, sallanarak kalktı ayakça. Onu genü aydadılar. Küüyün içinü artık düşman askeri, faşist soldatları girmişti.

Küüyün ortasında, kliseyü karşı, Fedikayı bir taştan duvara dayadılar. Askercinin biri onun gözlerini bir basmaylan baaladı. Fedikanın aklısında bölü kısa vakıтта bütün yaşaması geçti: „Unudacan mı, nasıl komsomola girürdin, nasıl sürüylün uşaklar ardına kaçardı da bomboni istürdilür. Ne, diildi mi herkerü çöplerin dolu? Nasıl daadardın onnarı şoparlara, kendin dü sevinürdin... Unudacan mı, açan raykom sekretaarı Ponomaröv, yollarkan izinnün küüyü, dedi: „Enseyecez düşmanı, bilü eni ömürü düzecez...”

Fedika annadı, ani o eni ömürü ctiştirümcyecek düzmüü. çünkü bitki saatları geçer. „Düzecek onnar, kimü bomboni daadardım., – düşündü olan. – Sanki bitti mi ömürüm? Az mi yaşadım? Taman irmi iki yıl!” Ona geldi, ani o pek çok yaşamış da onun ölümünü yok ne şaşmaa.

iki nokta baalayıcısız katlı cümledä koyulêr ozaman, açan:

1. İkinci cümlä gösterer o işin sebepini, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek:

*Ard kapudan gel: tokattan var nicä köpek dalasın. **Yaraştırın:** Ard kapudan gel, zerä tokattan var nicä köpek dalasın.*

2. İkinci cümlä ya birkaç cümlä açıklêrlar birincinin maanasını ya onun bir payının maanasını.

Örnek:

*Başça şen gerçiklener meyva aaçlarınnan: top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, günä uzanêr armutlar hem almalar. **Yaraştırın:** Başça şen gerçiklener meyvalarlan, **hem te nicä:** top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, uzanêr günä armutlar hem almalar.*

3. İkinci cümlä tamanêêr birincinin ya onun bir payının maanasını (taa sık predikatını)

Örnek:

*Gözlerimi açtım gibi gördüm: dışarda saurgun hızlanmıştı. **Yaraştırın:** Gözlerimi açtım gibi, gördüm, ani dışarda saurgun hızlanmıştı.*

Kimär kerä bu soy cümlelerdä laflar: **gördüm, duydum, işittim** olur kullanılasınnar.

Örnek:

Çıkardım kafamı kapudan dışarı da duydum, nicä lüzgär yakardı.

Yaraştırın: çıkardım kafamı kapudan dışarı **da duydum, nicä lüzgär yakardı.**

- *Annadın, angı razgelişlerdä baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä iki nokta koyulêr sadä cümlelerin arasında. Örnekle verin.*
- *Nasıl lâazım kontrol yapmaa, ki annamaa, ani iki nokta katlı cümledä dooru koyulmuş?*
- *Düşünüp, söläyin, örneklelerinizlän inandırın.*

117. Verili baalayıcısız katlı cümleleri yazın, annadın, ne üzerä bu cümlelerdä iki nokta koyulu.

1. Kapunun baalamaları gıçırdardılar, da işidildi acelä adımnar: kim-sä girip-çıkkardı.
2. Hayvannar bu yolu islää bilerlär: onnar hep buradan suya inerlär.
3. Belliydi, ani dädu üfkeliydi: altınkı dudaa titirärdi hem sık-sık omuzlarını kaldırırdı.
4. Bir iş onda beendim: çok çalışardı üürenmää.
5. Ansızdan işittik: piliçlär külestän, kırılarak, kaçardılar.
6. Neseydi kıpırdanardı otlar içindä: o benim köpecim kendi-kendinä oynardı.
7. Dumannı havayı malim beenmääzdi: onun kafası başlardı acımaa.
8. Hasta duydu: kiminsä elleri onun arkasını örttü.
9. Bän çok beendim eni artistik kiyadını: onda çok meraklı annatmalar var.
10. Aaçlar sansın aalaardılar: onnarın aşaa sarkık dallarından sucaaz damnaardı.

118. Okuyun demekli S. S. Kuroglunun şiirini „Al güllär“. Kimä o onu adlêr? Diiştirin bir katlı baalayıcılı cümleleri baalayıcısız cümlelerä.

Al güllär

(Raametli F. Kurogluya adlêrim)

Aulda, taş duvar boyunda,
Kırk birdä urulmuş bir insan,–
Senseläm akıtılmış orada
Al boya kanını ozaman.

Neredä kan dökülmüş, açtı
En gözäl başçalar gülleri.
Taa Dünnä cengindän baktı
Bizlerä hısımin gözleri.

*Stepan Kuroglunun bobası Stepan İvanoviç hem anası
Natalya-Nadejda Mihaylovna FÖdor Kuroglunun büstu yanında*

119. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Сниться: із-за туману хата наша встає. (Н. Гришаєнко)
2. Найтепліший спогад із дитинства: мама вишиває рушники. (В. Кордонець)
3. І чула я: мої дитячі дні тікають швидко, як малі ягнята. (О. Теліга)
4. І не треба долі дорікати: всіх не може обігріть вона. (В. Симоненко)
5. Збагни глибинно і затам: з краплин утворюється море, переростають в прикре горе помилки власного життя. (Д. Луценко)
6. Ідемо вдих: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
7. Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні. (С. Черкасенко)
8. І не холодно дуже: є морозець, та не цупкий. (Панас Мирний)
9. Ідемо вдвох: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
10. Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром. (П. Тичина).

120. Teksti „Petri” yazın. Annadın , ne üzerä cümlelerdä koyulu durguçluk nişannarı.

Petri

Sabaa oldu, saat, ani sergendä avşamdan kuruluydu, çingirdadı; Petri döşektän kalktı. İçerdä aydınnık oldu; Petri, islää giyinip, iki kazan su getirdi; onun mamusu imää hazırlardı. Dışardan işidildi kopek sesi, Petri içerdän çıktı: ona gelmişti kafadarı Tanas. Petri bilärdi: kafadarın evindä saat yoktu, kafadarı vakıdı bilmääzdi, şkolaya alatlaardı. Kafadarı Tanas sordu vakıdı, Petri onunnan annaştı. O gelecek bir saattan sora: şindi erken taa şkolaya gitmää.

Genä işidildi kopek baulaması. Petri köpää gözüktü; kafadarı, köpek-tän korunarak, auldan çıktı da evä gitti. Petri içeri girdi, mamusu masa

üstünä imekleri koymuştu, biber hem patlajan mancası gözäl kokardı. Petri çabuk yaptı gimnastikasını, yıkadı üzünü, ellerini, dişlerini da oturdu ekmek imää. Petrinin kızkardaşçı da kalkmıştı, yıkanmıştı; Petri oturttu onu yanına, anası ona da imää koydu.

Geçti taa yarım saat, Petri hem onun kızkardaşçı sofradan kalktılar, anası başladı bulaşıkları yıkamaa. Petri topladı lâazımını kiyatlarını da koydu çantasına, onun kızkardaşçı mamusuna yardım etti.

Geçti genä yarım saat, genä işidildi kopek salması, Petri, gıñip, aldı çantasını, öptü anasının yanaanı da kafadarınnan bilä şkolaya gitti.

Sergen

Cıngırdadı

Gözüktü

Sofra

§ 24. ÇİZGİ BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ

121. Okuyun demekli şiirleri. Açıklayın onların temasını hem ideyasını. Yaraştırın şiirleri. Annadın durguçluk nişannarı için.

Ana dilim

Ana dilim, ana dilim,
Sıcak ekmään sıcak dilim

Ana dili – inanımız
Kalmam onunnan bän yalnız.

Ilkyaz kuşun ilk türküsü
Ana dili – halkın üzü.

Yapêr uşak ilk adımı,
Söleer kendi o adını.

O dünneedä tutêr bizi,
Brakêr canda derin izi.

Onunnan pek soluk ilin,
Ana dilim, ana dilim.

(I. F. Kior)

Ana dilim

Ana dilim, nicä Gün duusundan bir kız,
Bu vakıdadak gezdi fereceylän –
Sokaamıza düştü kısmet-yıldız,
Inanêrım buna saadeceylän.

Ana gagauz dili – poet dili –
Diil mi dop-dooru deerim?!
Anadan atılana deyârim –deli,
Pek sendän utanêrım!

Halkım! Aklına düştür bu düşü.
Düşünüp ana için – aalama,
Dillär dünneyä bütün düzölmüş,
Say dilini, kendini dayma!
(Vitaliy Boşkov)

➤ **Annadın, nicä bu resimdä açıklanêr insanın sevdası ana tarafına, ana dilinä.**

Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerde koyulêr:

1. Açan cümlelär göstererlär hızlı diişilän işlemleri.

Örnek:

Kaar yaayêr – erider, yaayêr – erider.

2. Açan bir cümle nin maanası karşı koyulêr başka cümle nin maanasına.

Örnek:

Ateş hızlı yanardı – suyun neeti da yoktu kaynasın.

3. Açan birinci cümlä gösterer ikinci cümlede lafedilän için zamanını ya kolaylıını.

Örnek:

Olacak üülen – brakacez işi.

3. Açan birinci cümle nin maanası yaratırılêr ikinci cümle nin maanasınan.

4. Örnek:

Açan üfkeli bakêr – suratını biber yakêr.

5. Açan ikinci cümlä yapêr bir çıkış te o işlemdän, angısı için annadılêr birinci cümlede.

Örnek:

Ceviz yatkaları tatlı – olur mu onları sevmemää?

➤ *Annadın, nezaman baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä sadä cümlelerin arasında çizgi koyulêr. Örnek verin.*

➤ *Nasıl läüzüm kontrol yapmaa, ki annamaa, ani çizgi katlı cümledä dooru koyulmuş. Kendi örneklerinizdä gösterin. İnandırın.*

122. Annadın, neçin aşıadaki cümlelerdä koyulu çizgi ya iki nokta .

1. Sokaktan koyun sürüleri çoktan geçtilär – toz aulların yanında ke-sildi.
2. Bir yıl izmet ettim – bölä iş taa görmedim.
3. Çektim tetii – tüfek patladı.
4. Sesirgendim, işiderim: çırpılık altında fişirtı var.
5. Açan fena bakêr – ateşä attırêr.
6. Hazırlayın para: gelân aftaya tükenä çok eni mal gelecek.
7. Öküzlär sürer – beygırlär dinnener.
8. Geldi saat sekiz – başlêêrız alış-veriş.

123. Düşünün da yazın altışar baalayıcısız katlı cümlä. Annadın onnarın durguçluk nişannarı için.

124. Yazın cümleleri. Koyun läüzümni durguçluk nişannarını.

1. Suuk bulurdu seni kürk altında da o pek keskindi.
2. İslää düşündüynän annadım erif beni cuvala koymuş.
3. Brigada bütünnä çıkmıştı yolu düzmää ilkyaz selleri kaar suları ya-amurlar onu oymuştu.
4. Güz geldi herersi oldu meyvalüik erik armut zerdeli alma şefteli ayva hem türlü başka işlär.
5. Küçüktü çocukak ama tez gözümä girdi çemrekti hem lafi erindäy-di.

125. Çevirin ukrain dilindä gagauz dilinä cümleleri.

1. Не вмер поет – його втомило горе (Б. Лепкий).
2. Ростуть не гаї – скрипкові оркестри стоять (Є. Гуцало).
3. Ми різко зійшлися в танці – аж гудзики відірвались (Д. Павличко).
4. Говорить – шовком шиє (Нар. творч.).
5. В хазяйки бочка протіка – вона гука бондарчука (Р. Бернс).
6. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (П. Тичина).
7. Сіло сонце – почали вечеряти (Панас Мирний).
8. Не діли душі наполовину – тріщини іржа покрие враз (П. Камінський).
9. Слово без діла – гітара без струни (Нар. творч.).
10. Зробив добро для тебе чоловік – ти вдячний будь йому повік. Зробив добро ти чоловіку – приємно буде вам обом (Д. Білоус).

11. Прийшов ранок – збудились дороги (М. Дубович).
12. Гляне — холодною водою зілле (Марко Вовчок).
13. Поважай своїх батьків – твої діти будуть поважати тебе (Нар. творч.).

126. Bitirdiniz cümleleri.

1. Lüzgär esti –
2. Birdän-birä adamnar nacaklarlan peydalandılar –
3. Balaa läüzim duruk su –
4. Canavarlardan korkmaa –

127. Yazın cümleleri. Koyun läüzimni durğuçluk nişannarını.

1. Testereylän çekettik kesmäq da sıbıttık onun dişleri kırıktı.
2. Geldik boş sepetlärlän yoktu birerdä mantar.
3. Buzlu hem pek kaygın sokaa bölä havada zor çıkmaa.
4. Toom islää erä düştü yaamur olursa verecek büük bereket.
5. Ay taa göktä yoktu o vakıt o geç duuardı.
6. Zoruna lafımı söledim ölä can erim düülürdü.
7. Yaz hazırlêêr kış harcêêr.
8. Vakıtları susmaa kavgayı bitirmää.
9. Çok vavıt kaybedecän üürenmeyä çok faydalı iş bilecän
10. Çalı alular kapu önneri herersi kaplı kaba kaarlan.
11. Çinilär çanaklar garafa bir çiiiz gibi urardılar gözä.
12. Çan urdu slujba klisedä çeketti.
13. Yaamur yaadı soluk taazelendi.
14. Gök gürüldedi karannık çöktü.
15. Güllär açtı gözünü sevindirdi.
16. İş bitti insan kesildi.
17. Yıldız peydalandı uşak dünneyä geldi.
18. Karannık çöktü ay yukarı kalktı

Baalayıcısız katlı cümlelerin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. İntonaşiyaya görä (duygulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlelerin yardımınan düzülü.
5. Cümleler baalanêrlar biri-birinä intonaşiyaylan.
6. Baalayıcısız katlı cümlelerin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(*adl.*) (*işl.*) (*adl.*) (*işl.*)
Çimçirik çaktı, gök gürüldedi.

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr intonaşiyaylan.*)

- 1) sadä, iki başpaylı, dar, dolu;
- 2) sadä, iki başpaylı, dar, dolu.

[- =], [- =].

§ 25. KATLI SİNTAKSİS KONSTRUKTİYASI TÜRLÜ BAALANTIYLAN

- 128.** Okuyun teksti. Belliedin söz tipini. Genişledin fikirlemeyi sizi bakışınıza görä. Nesoy filosofiya düşünmekleri doldurêrlar sizin içinizi?

Cansız

Bütün bizim yaşamamız, söleerlär bilgiç adamnar, kurularmış iki parçadan: gündän hem gecedän, kısmettän hem kahırdan, dindän hem dinsizliktän. Bir da insana bu fasıl gök altında razgelmärmiş yaşamanın sade bir aydın bölüü. Ne kaşınaa düşärseydi, kimä nicä Allaa verärseydi. Ama birleştirärmiş bizi bir iş – insanmışık hepsimiz...

Bir küçürek Bucak küüyündä, iki çukur arasında, yakın daa boyuna, ayrı başka insannardan kurulmuş nezamansa iki ev. Taa uzaktan belliymiş, ani kısmet bu erlerä pek danışarmış. Suvalı, kireçli duvarlar gün-gündän er içinä batarmışlar, sansın savaşarmışlar çorbacıların pa-laçorluunu saklamaa maana bulan gözlerdän hem büük aazlılardan...

(Dergidän)

Bilgiç adamnar – мудреці (укр.), мудрецы (рос.)

Katlı sintaksis konstruksiyası türlü baalantıylan

1. Bän bilmäzdim, **kim** yazmış bu muzıkayı, **ama** belliydi, **ani** onu yaratmış pek talantlı adam.

[...], (**kim...**), **ama** [**belliydi**], (**ani...**).

2. Karaspandit girdi aul içinä, bakınêr her tarafa, **ki** kaçırılmasın bişey, hepsini hesap alsın, görsün, nicä yaşêêr burada çiftçi, **da** sora olsun ne yazmaa.

[...**bakınêr**], (**ki...**), (...**hesap alsın, görsün**), (**nicä...**), **da** [...**olsun...**]

- **129.** Okuyun teksti. Belliedin onun temasını hem öz fikirini. Neçin ona avtor koymuş bu adı? Ayırın tekstän „Kaurma“ türlü sintaksis konstruksiyalarını, yazın onnarı tefterlerinizä.

Kaurma

(Parçası)

JURNALİST TEZEK MITİ

Gücük ayın irini dokuzunda, sabaa karşı, saat dörttä jurnalist Tezek Miti uyandı aar acıdan bütün sırtında. Açtı gözlerini da duydu, ani o diil kendindä. Tezää geldi, ki onun döşendä yater bir yabancı güüdä. Kendisi sa baker o şeyä içerin dipteki köşcsindän, neredä vardı yarım metraa kadar aralık: payacannı, tozlu bir köşä, neredä o tutardı süpürgeyi.

Tezää oldu korkunç, ani duyardı yatan adamın sırtını, nicä kendisinin, da hep o vakit görärdi onu bir taraftan, şu tozlu köşedän, nesoyssä kıynaş bakışlan, sansın onun bakışı gidärdi ay şılaan ardından. Tezek hepsini islää görärdi. Yatar adam uyuyardı aar uykuyulan, bir ölü gibi, zordan ölmüş fakir gibi. Saa kolunu o koymuştu güüsünä, sol kolunu yorgan altına. Kırmızı boyada, kafesli yorgan sarkmıştı crä, da adamın saa bacaa dizä kadar açıktı. Kıvırcık saçlı bacaan çılıbırı hem çoktan kırkılmadık iiri, öküzdä gibi, tırnakları tunuk yalabıyardılar bu siirelän karannıkta.

– Bu adam – bänim! – düşündü Tezek, – ama neçin bän görerim kendimi bir taraftan? Osa akıldan mı bozuldum? Bölä iş yoktur işittiim ileri.

Olmalı, bu iş geldi bana yorgunnuktan. Şindi hepsi olacck, nicä vardı. Ban Tezek Miti, bän Tezek Miti.

...O sıktı kendisini, savaştı duymaa sırtını, kıpırdatmaa sinirlerini, ama yapamadı bunu: fikir işlärdi, ama onda sansın yoktu ne el, ne da bacak, ne da bel kemii. Kalmıştı sade ruhu. Da ondan, ani o gelmeyecek kendi-kendisinä, Tezään çıktı yakıcı-yakıcı yaşları, ama neçinsä o duymadı içindä derin kahır, angısı aalader insanı. Kahır yoktu, vardı nesoyssä başka iş, duyulardı dat, ama diil dilin ucunda. Şu tatlı-acı duygu kaplamıştı onu, nicä buu, bir fasıl koku, osoy koku o ileri yoktur kok-

tuu da bu kokudan hem acı-tatlı duymaktan onun kesildi soluu, tıkanı kör ünüü da Tezek duydu, nasıl o nercdänsä savaşer çıkmaa. Doorudan demää, o çıkmazdı kendisi – onu çıkarardı bir fasıl küvet. Nekadar o çıkardı, okadar da duyardı kendisini ilin, geeridä sa kalardı yorgunnuk, marasa hem kemik acılan. Ama tezek alıp-satardı, ani o taa birkaç göz kıpmasına ayırılmasa o eski duymaklarından, şindän sora ayırılmayacck da kalacek yarı yolda. O istärdi gitsin ileri da datsın kırmızı şaraptan, te o duruk iışı-tatlı şaraptan. O sansın duydu, nasıl kurumuş ünüünü yıslayacak gustlu içki, da bundan ona geldi ilin hem islää. Bu vakit nesoyşa küvet itirdi onu da çıkıverdi suuka, neredä çıvdırdardı sarungun, urardı poyraz lüzgeri,serperäk kuru kaar tozçaazlannı kâr suratına. Tezek annadı, ani o düştü kaar içinä, ama o üşümäzdi. Fasıl!.. O duydu kendini islää, isleedän taa da islää: sırtı genä geldi erinä, ama diil o eski güüdä. Onun sırtı ilindi, nicä kuş kanadı. Ama jurnalist taa annamazdı, ne onunnan oler, nereyi o düştü? O açamazdı gözlerini, sade duyardı, ani onu yalecler bir büyük yımışacık dillän. Da açan o gerdi kirpiklerini, gördü... O! ... Gördü, ani onu yalöcr bir büyük koyun. Onnar bulunardılar çalmarda, neredä vardı taa üç hayvan.

– A-a-a! – istedi baarmaa Tezek, ama neçinsa çıktı: „Me-e-e-c!”

Tezek baarardı, ama ne korku, ne titiremäk yoktu onun üreendä. İçi dolardı bir pak, lekesiz, tatlı duyguyan...

...Büük dil usulunnan yalaardı onun suratını. Koynun iiri – maa-vi gözleri bakardılar nazlı hem can acızgannı. Koyunnar hışır-hışır kcmirärdilär kuru papşoy koçannarını. İlin saurardı kaar. Gökteki şılaklardan ortalık şıldardı zambak şılaannan. Tokatlar, kamaşlan örtülü çalmar, papşoy koçannarı yivında, evin örtüsü – hepsi tutuşardılar kimi kerä altın yalabımaklan. Bundan gelärdi kuytu bu kamaş demetlerinän örtülü çalmara. Poyraza kalan dam duvarları brakmazdılar lüzgeri, sade işidilardi, nicä yukarda, dipsiz göktä öter lüzgär.

Birazdana Tezek geldi kendisinä da bakındı.

Çalmarm ortasında yapılydı uygun ahırcık. Onun siirek parmaklıkların aralarından sarkardılar papşoy saplan. Ne gözäl koker papşoy saptarı!.. Tezek şaştı kendi-kendisinä, ani ilerdän hiç annamazdı papşoy koçanın dadından. O duydu, ani canı istecr bir papşoy kocancı, bütün aazı sulandı. „Şindi dadacez, dadacez, nesoy iş bu? Okadar mezetli kokusu var!”

Kuzucuk yaklaştı ahırcaa, uzattı incä enseciini da yımışacık dudaklanndan çekti bir yapracık. Hışır-hışır hışırdadı kuru, ama sarı yapracıklar. Tezek savaştı çinemää, ama çineyämedi. „A-a-a! Ban taa sütlü kuzucuk. Lääzım süt emeyim”. Da bu moment, açan Tezek Miti esap etti, ani o sütlü kuzucuk, onun başına sansın kamçı sapınnan urdular da bu acıdan onun kesildi incecik bacacıkları. O gördü, ani biaz koyun süstü onu. Brakmadı yaklaştın ahıra. Tezek düştü erä, dikti yalabık tırnaklı bacaklarını, fikirdän geçti bir düşünmäk: „Ne aarccrım bän bir-

da?”... Olmalı, bu düş, zerä şindän sora aydinnanmış, bän sa taa düş görerim. Lääzım kalkmaa, yısıtmaa bir demir krujka su, traş olmaa da kaçarak kaçmaa redakfiyaya. Bu sabaa läözım vermää gazetasının ilk sayfasına bir informatiya, zerä o şaş redaktor o saat çaracek odasına da deyecek:

– Tezek, ne oler sizinnän bitki vakit? Nesoy adamsınız siz, a? Bän sizinnän şakacık oynameerım. Eer taa bir kerä vakıdında vermäseniz informapyayı, ödeyeceniz ştraf irmi rublä gonorardan.

...Kokardı koyun pıtısına, nem yapaaya. Kara koyun süstü biaz koyunu da yavaşacık başladı yalamaa Tezää. Kuzu korkudan ürktü bir yanma da kösteklendi, tepinip uzun incecik bacaklanınan, o baardı: „Brakın beni, bey! Brakın raata!” Ama sesi çıkardı zavallı hem gözäl: „Mc-e-e! Mc-c-e!,,

- 130.** Resimä bakıp, yazın birär yaratma, açıklayın bu temayı: „Ne bän bilerim Bucak tarafın tabiatı için”. Kullanın annatmanızda katlı sintaksis konstruktıyaları. Yaratmada açıklayın bu soruşları.

- *Neredä bulunêr Bucak tarafı?*
➤ *Bucak tarafın kırların, çayırların, başçaların, baalarların gözelli.*

- *Ne bän bilerim tarafımızın gölleri hem dereleri için?*
- *Kim läüzim tarafın paklıını hem gözelliini korusun?*
- *Neçin ana tarafın tabiatı bizä en paalı?*
- *Ana tarafın tabiatı – bizim pak soluumuz hem umudumuz.*
- *Ana tarafın tabiatı – her zaman gözäldir.*
- *Yazın kimi gagauz halk söleyişlerini, uygun sözlerini, yakışıklı laf çevirtmelerini.*

131. Düzün cümlä verilmiş shemalara.

- 1) [], hem [], (açan...), [].
- 2) [], (angısı...), [], (neçinki...).

132. Bulun da yazın tefterlerinizä 5-6 katlı sintaksis konstruktıyası türlü baalantiylan okunmuş literatura yaratmalarından.

§ 26. DOORUDAN SÖZLÄN CÜMLELÄR

133. Okuyun lirika yaratmanın bir parçasını. Argumentläyin, neçin o poema? Getirdin aklınıza artistik stilinin elementlerini.

Oglanın legendası

(Poemanın parçası)

Kuşlar ona çalardı türküyü:
 „Oglan, Oglan, girgin Oglan,
 Sana biz yardımcı olsak, gözäl Oglan!”
 Yıktı Oglan bir çalım da beş-onunu,

Duşman ama art-arkadan bastı onu...
 Dooru düüştän duşman korkêr –
 Ama miskincä salt arkadan urêr...
 „Topraam, afet, ki kurtaramadım seni!” –
 Ölüm zaman Oglan yanık dedi.
 Taşlar kopêr, kalkêr, uuldêr hem meşelâr,
 Aar kaşlarını kinni dürer köklâr
 Toluyulan yaamurlar örterlâr kannarı
 Kara yaşlı akêrlar Tuna suları...
 Başbozuk duşman daada kaç-kaçınêr,
 Kesik kafaylan çuvalda hırsızça çıkınêr,
 Ki kurtulsun bu cendemdän, soluu pak kesilmiş,
 Gözâl fırlak, can da buvazına gelmiş,
 Kaçıp ordan, duşman şindi girgin,
 Cuvallan hodullu küüyä girdi miskin,
 Türlü kötülüklâr, atıp o düüşçüyä.
 Çünkü korkakmış da kaçmışmış bu küüyä...

(N. Baboglu)

Girgin – міцний, хоробрий (укр.), крепкий, храбрый (рос.)

Miskin – злий (укр.), злой (рос.)

Çalım – мить, миттевість (укр.), мгновение (рос.)

Kinni – той, що відчуває ненависть (укр.), питающий ненависть (рос.)

Doorudan sözdä durguçluk nişannarı

Doorudan söz – başka kişinin sözü, angısı katılı avtorun tekstinä hem verilii ölä, nicä var:

1) Eer doorudan söz yazılarsa bir sırada, ozaman o alınêr kaviçlara:

„Korkma, ölmeyecek o kuşçaaz, ko dinnensin”, – kasavetli dedi Dimu dädu.

(S. Ekonomov)

„D.s.”, – a.

Eer doorudan söz durarsa avtorun laflarından sora, ozaman onnardan sora koyultr iki nokta; doorudan sözdän sora durguçluk nişannarı korunêrlar:

O şindi birkaç gün isteyipta gezecek kahırlı, ki ona sorsunnar: „Ne oldu, mari Paki?” (D. Kara Çoban)

A : „D.s. ?”

Eer doorudan sözün ardına gidärsä şaşma, soruş nişanı ya da çok nokta, ozaman bu nişannar korunêrlar, virgül dä koyulmêr; avtorun lafları çeke-diler küçük bukvadan:

„Hepsi islää olacak! – dedi Zaari. – Salt läüzım işlemää!” (S. Ekonomov)

D.s.! – a. – D.s.!”

„İşidersin, selâm ikimizä dä kızlardan... – dedi Yörgi, uzadıp kiyadı. – Beenmişlär kiyatlarımı hem yazılarımı”. (S. Ekonomov)

„D.s. ... – a. – D.s.”.Avtorun lafları var nasıl koparsınar doorudan sözü. Bu durumda kaviçlar koyulêrlar sade doorudan sözün çeketmesindä ya da sonunda, sayilêr, kaviçlar koyulmêêr doorudan sözün hem avtorun lafları arasında:

1) Eer doorudan sözün kopma erindä läâzımsa olsun virgül, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – virgül hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder küçük bukvadan:

„Te ikonanın önündä söleerim, – yaptı stavrozunu karı, – ani bân parayı almadım”.(D.Kara çoban)

„ D.s. , – a, – d.s. „.

2) Eer doorudan sözün kopma erindä läâzımsa olsun nokta, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büyük bukvadan:

„Korkma, onnar bizi ensämeyeceklär, – cevap etmiş Trakalı Öküz. – Açan koolayaceklar tutmaa, sän geliver yanıma”. (S. Bulgar)

„ D.s. , – a. – D.s.”.

3) Eer doorudan sözün kopma erindä razgelärsä şaşma ya da soruş nişanı, ozaman o korunêr, ileri dooru gider çizgi avtorun lafları önündä (küçük bukvadan) , bu laflardan sora koyulêr nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büyük bukvadan:

„O diil benim beygirim! – dedi Temiz Vani. – Bana aalemin malı diil läâzım”. (D. Kara Çoban)

„ D.s.! – a. – D.s. „.

„Sizdä, mari Länku, bulunmêêr mı biraz papşoy unu? – sordu Vasi. – Yapsana bizä bir mamaligacık”. (S. Ekonomov)

„D.s. ? – a. – D.s. „.

Titata yazılmasında durguçluk nişannarı kullanilêr hep ölä, nicä doorudan sözdä:

Anılmış aydınadıcımız M. Çakir taa 1934-üncü yılda yazardı: „Gagauzların kulturası ilerleyecek kiyatların yardımınan”.

Kaviçlar içinä alınêrlar seftä sözä geçirilän fasıl laflar, ya da diil kendi adetçä maanasında kullanılan laflar; ironiyalı kullanılan laflar:

Yazın çocuklar çayırdä ounardılar, „gutgudak”, ya da „dim-dim”, nasıl başka küüle- rdä deniler. (N. Tufar)

134. Yazınız cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nişannarı. Yapın shemalarını.

1. Çorbacı sımrlêêr Balakirä: „Sän bak, uyuma gecä, koru beygiri”. (Masaldan).

2. Todur Zanet danışêr gagauzlara: „Atılma dilimdän, halkım!,,
3. Avşam ekmeeni idiktän sora Goguş anasına sormuş: „Mamucuk, nredän sän aldın büünkü ekmää?“ (N. Baboğlu).
4. „Bän isteerim üürenmää akrannarımnan barabar“, – küsülü dedi Vani bobasına. (N. Baboğlu).
5. „Sän ne isteersin sölemää?“ – sormuş Nastradin. (Fıkra).
6. „Bucak gibi gözäl yoktur gördüüm dan erlär!“ – yazêr peetindä Gavril Gaydarcı.
7. „Kolay gelä, – dedi Radiyâ yabancı bir adam. – Taniyêrsınız mı beni?“

135. Yazınız cümleleri, koyarak kaçırılmış durguçluk nişannarını.

1. Gitmeyecäm bän bireri baardı Länka.
2. Mamu beni da kıra alacan mı sordu uşak.
3. Mamusu cuvap verdi Alacam uşaam ama gidecez yayan.
4. Mani sordu Vasilkaya Sendä dä bölä şirit var mı.
5. Üredici teklif etti Vera git dışarı da kopar bana bir dalcaaz taazä lüläka.

136. Kurun bu shemalara görä birär cümlä. Açıklayın durguçluk nişannarın dooru koyulmasını. İnanırın dooruluunuzu.

- 1) „D.s.“, –a.
- 2) A: „D.s. !“
- 3) A: „D.s.? „
- 4) „D.s. ? – a.
- 5) „D.s.!“ –a.
- 6) A: „D.s.“.
- 7) A: „D.s.“, – a.
- 8) „D.s., – a. – D.s.?“

137. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Земля найкраще пахне восени говорить сам до себе Тимофій (М. Стельмах).
2. Не клопочися дарма, жінко хитали сивими бородами діди.
3. А знаєте, чому півники подружилися? підійшов до дітей тато.
4. Дідусю, струмок висихає! схвильовано повідомили хлоп'ята (В. Чухліб).
5. У вигляді мови сказав Олесь Гончар дано людині великий дар» (Л. Бортняк).
6. Так воно і є! мовив дідусь, заглянувши в криничку Джерело замулилось.
7. Нічого, згодяться кошки мовить Овдій Руки в людини для того, щоб роботу ними робити.

8. Чому це ви радієте запитує Тетянка. Сонця ж нема. Хмарно. (В. Чухліб)
9. Писанка ще мало досліджена говорить учений і додає Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери. (В.Скуратівський)
10. Він має повернутися. В хатину, де на порозі — сивий чоловік. Той сивий старець прошепоче Сину... Старий і сивий, як двадцятий вік. (К. Герасим'юк).

 138. Yazın bu cümleleri teftelerinizä, koyarak etişmâz durguçluk nişannarını hem diştireräk nişannara görä (neredä lââzım) küçük bukvaları büük bukvağa yada tersinä.

1. Ya gel burayı çocuum dedi Trifunun bakası.
2. Bekçi baardı hızlı çıkasınız başçadan, zerä, bän sizi tutarsaydım, kulaklarınızı koparacam.
3. Kim evceezdä yaşêêr sormuş tavşam.
4. Bän sıçan-kaçan baarmış sıçan.
5. Ya bak dooru benim gözlerimä da sölä sän mi kırdın o masa üstündä duran lampayı.
6. Bän kırmadım baka dedi uşak onu kırdı batü.

§ 27. KIYNAŞ SÖZ

 139. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Ne türlü ilerleer yaşamak gadjetların yardımınan?

Kompyuter asiri

Insan zamandan istäärdi çok bilmää, annamaa, görmää, zamandan neetlenärdi yollamaa kiyat, seläm kimä sä ki etişsin taa tez. Düşünärdi, gelecek mi bölä vakıtlar, taa o yaşarkana dünnädä?

Geldilər. Şindi kimsey şansora şaşmêêr, açan telefon bulunêr cebindä, çantada, ama diil sade evdä içerdä, angısı işleer sadä ozaman, açan var yakın tellär. Televizorlar da sansın „eskidilär”, neçin hepsindän var çoktan evdä kendili kompyuterlär, noutbuklar, smartfonnar hem taa çok türlü lââzımını işlär.

Biz sınaştık bunnara, üürendik onnarlan kullanmaa, neçinki büün onnarsız yok nicä yaşamaa, işlemää, haydamaa bilgi işleri. Elbetki, çoyu onnarsız sanêrlar, ani pek zoor naşey sa bulmaa. Belliki, kolay oldu şindi ne lââzım bulmaa, yollanmamaa bibliotekalara, aaramaa kiyatlarda türlü lââzımını işlär, ama çoyu sınaştı, evdä oturup. Kompyuterin önündä, bulmaa, kimä ne lââzım – referat, şiir, prezentaşıya hem taa başka işlär.

Şindi, açan bizim yaşamamızda çok iş diyşiler, geeri kalmaa kimsey istämeer, onuştan isteersin istämeersin kompyuter evdä nicä televizor, radio, onsuz sansın yaşamak durgunêr.

Vakit alatlêr, uçêr ileri. Kim geeri kalêr, o sora zoor etişecek tã onnarı, angıları kompyuterlän nicä en islää dostlan, hep barabar. Şaşmêêrız, açan çok yaşlı insannar oturêrlar „internettä” saatlan, „skaypı” bulêrlar, konuşêrlar biri-birinnän. Uşaklar sa, elbetki, kendi yaşamalarını kompyutersiz artık annamêêrlar, başlêêrlar taa uşak başçadan üürenmäâ kullanmaa bölä meraklı tehnikayı. Açan sa onnar gelerlär okula birinci klasa, onnar kolay hem büyük havezläñ üürenerlär taa derindän annamaa türlü işleri.

(Ivan Kior)

Kompyuter hem üürenmäk

Kayıll olmak	İnkär etmäk
1. Var material hazırlanmaa uroklara. 2. İlerletmäk yaratmalı becermekleri.	1. Düşünülmedik kopiya yapmak yaratmalara, evdeki işlerä. 2. Kaybetmäk aklında tutmayı

Kompyuter hem cümnä

Kayıll olmak	İnkär etmäk
1. Tanışmak eni dostlarlan	1. Diiştirmäk real sözleşmeyi virtual sözleşmeyä.

Kompyuter hem saalık

Kayıll olmak	İnkär etmäk
1. Tertip etmäk işleri kaaviletmää deyni bel kemiini, gözlerini h.b.	1. Bozêr duruşunu, gözlerini h.b.

Sözä, angısını söleer başkası, diiştirerek üzünü hem onun formasını, sade brakararak onun öz fikirini – **kıynaş söz** deniler.

Vasi dedi, **ani** o büün getirmiş şkoladan dört taanä onnuk.

Maşicik, kalktıynan döşeendän, her sabaa deyärmiş, **ki** dünnä hayırlı olsun.

Mamusu da uşaana herkerä cuvap edärmiş, **ki** hayırlı olsun.

140. Bulun doorudan sözlü cümleleri da çevirin onnarı kıynaş sözä hem dooru koyun durguçluk nişannarını.

Mamu dedi kardaşıma: „Koli git lafkaya da al iki ekmek hem bir kalıp sabun”. Koli dedi: „Gitmeyecäm, mamu. Şindi var benim çok işim. Sora gidecäm”. Bir dä işittim sokaktan Todinin sesini: „Koli, gel bizä al kendi tefterini”. „Sän olma ölä şiret, Todi. Sän aldın, sän da getir”, Vasi annamış, ani bu işi düşmääzdi yapsın. Üürediciyka dedi, ki öbür uroo deyni hazırlayaymışık aazdan yaratmanın ii personajın patredini.

141. Verilmiş cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä, alarak esaba durguçluk nişannarın dooru koyulmasını. Yazın onnarı tefterlerinizä.

1. Vani dedi, ki gidäymişim evä.
2. Mamu söledi, ani dün beni Sırtmaç Lüba aaramış.
3. Miti sordu uşaklara, nereyä onnar gidärmişlär.
4. Onnar cuvap ettilär, ani gidärmişlär gezintiyä.

5. Dädu dedi unukasına, ki uroklardan sora birerdä oyalanmasın, ki onunnan barabar gideceymişlär meyva başçasına.
6. Mamu sordu bana, nezaman bitireceymişim karıkları yolmaa.
7. Baka sordu Koliyä, neçin o ona sormadıynan almış sandıktan dädu-nun medalilerini.
8. Dani sordu kafadarına, niceymiş onun dostunun adı hem neredey-miş o.

142. „Aylä“, „Aylemiz“, „Birlikli aylemiz“ yada „Neredä dä olmasam – ayleyä çeker“ temalara görä yazın birär yaratma, kullanarak cümleleri kıynaş sözdä.

143. Kıynaş sözlü cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä. Çalışın durğuçluk nişannarını koymaa dooru. İnandırın kendi dooruluunuzu.

1. Mamu bana dedi, ki avşamadan bitiräymişim kazmaa aulu da sora gidäymişim leülardan dübää almaa.
2. Kosti baardı, ki hepsicii hızlı daalışsınnar, zerä gelärmış bir hatalı yaamur.
3. üüredici şaka dedi, ani o artık kendisi annamış bizä annada-annada, ama biz hep annamazmışık.
4. Nikolay Ivanoviç dedi, ki hepsimiz kalaymışık uroklardan sora, çünkü yarına olaceymiş kontrol işi.
5. Yabanı salvermiş kuyruunu buzlu suya da deyärmiş, ani tutulsun onun kuyruuna ufak ta, iiri balıklar da.
6. Ačan tilki kapmış horozu, o baaramış, nekadar varsaydı kuvedi, ani tilki onu tutmuş da götürärmiş ulu hem karannık daayın içinä.

§ 28. DIALOG. POLİLİG

144. Okuyun teksti. Bulun dialogu, okuyun rollerä görä. Annadın, neçin dialogta koyulêr bu durguçluk nişannarı.

Harmanda

(*Annatmanın bir parçası*)

Kalpaksızlar diildi okadar fukaara da. Küy içindä vardı insan onnordan da beter fikaara. Bakmayın ani deçrlä „kalpaksız”. Yaz vakıdı yok ne taşımaa kalpak – hepsi kalpaksız. Kışın sa onnar da kalpaklı, okadar ki biri dışarda kalpaklan, kalanı da içerdä bekleçrlär o gelincä. „Soyun çarıklarını hem sargılarını, çıkar kalpaanı, gctirccäm bir suvacı su!” – karşıler bobasını kapu önündä bay Toşka. Te ölä biri birinnän da diyşerlär.

Onnara uyarmış ad Kalpaksız koymaa. Halizdän kalpaksız demişlär, bak Toşkanın batının dädu, bobası hem o kendisi bir kapaklan evlenmişlär, üç diiün geçirmişlär.

Güün artık dört adam boyu kalktı. Sıcaktan zordu soluunu almaa. Te dut altına geldi Tudorka bulü sofra elindä. En küçük kızçaazı Sofi çii borç susaannan elinda, çocucaa Petriş da ekmek bezinnän örtülü çörcklan, anasının ardından harmana geldilər.

Haydi izmetçilər sabaa ekmeçni yapmaa! Toplanın dut altına, çaarıdı dä dädu Miyal da gitti yalakta ellerini yıkamaa, o zamannar öläydi tabeet. Hepsi kaşikleer suvanı hem sarımsaklı çii borcu, imckleri sofra üstündün süpürerlär. Harmanda işlärkän ilkin büüklär isin. Uşaklar sora da var nicä isinnär. Kim taa çok terledi o lääzım en ilkin doyunsun!

Te sofradan bir tarafa çıkındı dädu Miyal, bitkinci bukasını yudup.

Barsak doldu, var nasıl yaşattırmaa, – söleçr dädu. Te Toşka batü da yangeldi bir tarafa: kafası gölgedä, ayakları güneştä.

Vay-vay, vay! Bey, nesoy hastalık bu, bey idirer da yattırer, – baardı o da taa uygun erleşti.

Aar
ötääna
Osaat
yaarin
yaamur

Söz, onu kullanan kişilerin sayısına görä, var nicä olsun monolog da, dialog da. **Dialog sözü** ona deniler, angısında pay alêr iki kişi, angıları kendi replikalarından doldurêlar biri-birinin sözünü. Onuştan bir replika var nicä doldursun, genişletsin, derinnetsin başka cümleyi, başka bir fikiri yada görüşü. Dialog sö-

zündä taa çok kerä dar cümlelär hem yarı cümlelär kullanılêr:

- Tudorka, sän sabaa ne iş yapacan?
- İçerlerini paklayacam.

Dialogların başlantısında, eni sıradan başlayarak hepsi eni replikaların önünä biri-birindän ayırmaa deyni çizgi koyulêr, kaviçlar ozaman koyulmêr.

Örnek:

Marinka, ürektän şaşıp ta, dedi:

- Nesoy sän olmuşun?
- Nesoy? - hızlı soruverdim bän.
- Bilmeerim, büümüşün, batal olmuşun.
- Sän dä olmuşun...
- Nesoy?
- Pek gözäl. Levent.
- Bän ilerdän dä gözäldim.
- Var dooruluun, Marinka, bän unuttum, ani sän herkerä gözäldin.

(K. Vasilioglu)

Polilog sözü ona deniler, angısında pay alêr birkaç kişi..

145. Yazın teksti, koyarak kaçırılmış durguçluk nişannarı. Annadın, ne türlü durguçluk nişannarı koyulêr dialoglarda.

Bobanın kemeçesi

(Bir payı)

Nikuşor masanın yanında oturardı da kafasını elinnän dayayıp düşünürdü Deyecam bobama mutlak yalvaracam ona Şänsora bıktım beklemää

Aulda birkimseyin gelmesi işidildi Nikuşor bobasının aar adımınarını birdän tanıdı. Osaat ta bobası içeri girdi Balaban batal geniş arkalı san-sın bütün içersini doldurdu Yamyaş yaamurluunu hem kalpaanı çıkarıp yorgun bir skcmnecää oturdu.

Ne berbat hava dedi Sora kalkıp ötääna geçti Su şırıldaması işidildi Bakası yıkanardı O gena içeri girdiynän sofraya oturdu Haşlak kartofilcri ani mamusu onun önünä koydu, o pek tatlı başladı imää Nikuşor dooru bobasına bakardı.

Sanki sölcyim şindi düşünürdü o Osaydı taa iidir başka kerä Yok, şindi söyleyem Yaarın pazar baka büün taa geç yatacak.

İdiktän sora mamusu sofrayı topladı da ötänna geçti Kaşıkların çanakların takırdaması işidildi Mamusu kapları yıkaardı Bakası susardı Sora Nikuşora dooru dönüp, sevincräk ona baktı da dedi

Çal bana bişey kemcnçedä çocuum

Nikuşor duvardan bobanın kemeñsesini alıp çcnä altına onu kıstırdı da calmaa ceketti...

(D. Vetrova göra)

 146. Düzmää dialog temaya „Ilkyaz yortuları“.

 147. Düzmää polilog temaya „Benim sevgili televizion peredaçam“.

 148. Düzünüz dialog:

„ Benim sözleşmäm skayp aşırı „

„Lafetmak telefonda“.

Sözleşmak „sms „– kanın yardımınnan.

§ 29. ÜRENİLMİŞİN TEKRARLANMASI 5-9 KLASLARDAN

 149. Okuyun teksti. Açıklayın temasını hem öz fikirini. Ayırın da yazın tefterlerinüzä bir katlı cümlä. Yapın ona dolu sintaksis analizi.

Anam

Bän bilerim, ani bu dünnedä hepsi mamular kendi uşaklarına deyni – hepsindän gözäl, nicä da herbir anaya onun uşaandan taa gözäl hem taa akıllı yok. Garga gargacı görmüş: – gözelim benim! – demiş. Bu ölä. Bununnan bän Amerikayı açmeenm. Ama benim mamum, Kara Kostinin

Manisi, halizdän da, boydan kaarä, çok üüsekti başkalarından. Tä neçin bu laflar ona pek yakışan

Türlü gözäl karılar Gök altında çok.

Mamu gibi gözcli- Dünnedä hiç yok.

Hem mamu pek arifti, akıllıydı da. Bunun için çok örnek var nicä vermää. Mamu, nekadard yaşadı – küüyün en ii terziykasıydı. Dikärdi herbir rubayı, kimä ne läözımdı. Hem dikärdi hızlı, havezlän, adamın sırtına görä. Rubalar olardılar gözäl, kıvrak, uygun, yakışıklı, fasonnu...

Bän artık yazdım, ani bizim küüdä büük bolnita, okul, neredä pek çok karı zanaatlaşardı. Elbetki, hepsindä vardı olä rubalar, angılan başka erdän, kasabalardan alınma. Elbetki, o rubalarlan çıkardılar sokaa yortularda, pazarlarda, işä giyyärdilär... Mamu birisini da, fasonnu rubalarlan geçärkän, brakmaazdı, çıkıp önünä, bakmayınca hertarafça. Mamu sade bir kerä bakardı da sansın gözlerinnän patredä çıkarardı. Tutardı aklısında herbir buruşucaa, herbir dikişi.

Kendi müşteriLcrinä ondan sora çok kerä mamu dikärdi sımarlama fasonda. Deyelim, ki gelmiş bir üürediciyka da isteer diktirmää fistan. Ama istecr olsun fasonu, nicä doktorun karısının te o kırmızı güllü biyaz fistanı. Yada küülülerin biri gelmiş da isteer diktirmää fistan, nicä üürediciyka Mariya Grigoryevnanın. Mamu sade sorardı: „Angısı, mari? Te o mor mu, osaydı çizgili eşil olan gibi mi?”

Sade bundan sora mamu ölçü alardı: rubanın uzunnuunu, gnişliini..., döşedärdi masanın üstünä platı da, tebeşirlän belli edip rubanın herbir payını, kesärdi, duurayardı o platı da kalan platı hem parçaları gecri verärdi. Kim çoktan diktirärdi, o bilärdi, ani mamuda ölçünmök gççmecr da sade sorardı, nezaman gelsin almaa. Ama cni müşterilär ölçünmeyi da sorardılar.

Da sora, geldiynän şölenmiş gündä, gördüynän rubayı hazır, dikilmiş, ütüyä urulmuş, pek şaşardılar buna. Mamu, elbetki, teklif cdärdi giisinär. Ama giidiktän sora taa da pek şaşardılar, çünkü ruba yatardı insanın üstünä, birersi sarkmaazdı; omuzları, koltukların altları gcrmääzdi... Enncrin da, paçaların da, uzunnuu taman, nicä müşteri istemişti.

Hem taa bir iş istecrim sölemää. Mamu birkerä bilä körlemeyä örnek almaazdı. O mutlak gördüü fasona bişey-bişey ekleyärdi, zeedeleyärdi. Hep o fason mamunun elindän mutlak taa gözäl, taa uygun, taa yakışıklı çıkardı. Da bundan sora fason saabisi taa çok kerä gelärdi da isteyärdi, ki onda da olsun bölä fistan.

Benim da ürcemä pek hoş gelärdi, açan insan, alarkan o rubaları, sevinärdi, şılaardı üzleri, aydinnanardı. Açan da razgelärdilärbcni birbişey yaparkan!.. Bcndän kısmetli bu dünnedä yoktu.

(Kosti Vasilioglu)

150. **Bulunuz teksttä:**

I-var.	II-var.
<i>10 laf incä vokal garmoniyasinnan</i>	<i>10 laf kalın vokal garmoniyasinnan</i>

151. Payediniz verilmiş lafları kısımnara.

Bän, dünnedä, uşaklarına, uşaandan, akıllı, gargacık, boydan, üü-sekti, başkalarından, küüyün, terziykasıydı, üüredici, biyaz, diktirmää, uzunnuunu.

152. Yapınız bu laflara fonetika analizi.

Sölemää, ekleyärdi, yakışıklı, ilktän, annêêrım, aalem.

153. Koyun urgı laflara.

Sadä, aderlik, adlık, erlik, kedi, hayır ol, becermeerim, becererim, kugu kuşu, martı kuşu, çıkırıklı pınar, seren, derin, onun derinnii, inan-mazdı, razgelämediydi, bilerlär, sevindir, sevindirmää.

154. Koyun kaçırılmış bukvaları.

Bilm...rim, evd...kilär, b...nim, bir(kaç), ilk(yaz), alac..k, y...yan, ç...k, kimär (kerä), oynam..., elc...z, kurtç...z, di...i, to..., bo..., m...vi, bi..., k...ru, ta...şam, su...an, ...ava, ...oroz, kız (kardaş) , çaarış (baarış), bir (buçuk).

155. Yazın bu lafları tefterlerä. Argumentläyin, neçin onnar yazılêrlar büük bukwaylan.

Sabaa Yıldızı, Saman Yolu, Orta Aziya, Kara deniz, Poyrazdaki Ame-rika, Eski Troyan, Alaca Manastır, Afon Bayırı, Eni yıl, Babu günü, Ca-navar yortuları, Küçük Paskellä, Ak perşembä, Evropa, Balkannar, Kar-pat bayırları, Yalpu gölü, Satılık Hacı, Hederlez, Kolada h.b.

156. Düşününüz dä doldurunuz direcikleri.

Sinonimnär	Antonimnär	Omonimnär
------------	------------	-----------

157. Annadın bu lafların leksika maanalarını. İkisinnän düzün cümlä.

Mermer taş, zaabit, zaamet, zanaat, ateş, adet, asker, kurban, mem-leket, serbest, baka, mamaliga, furkuliça, ayazma, vaatiz, taliga, toloka, kahraman, personaj, şannı h.b.

158. Getirdin aklınıza lafbirleşmelerini doru hem kıynaş maanaylan.

159. Bulunuz lafların morfemalarını.

Daalık, papşoyluk, daalar, daacı, otluk, okuyucu, pınarlardan, gaga-uzluk, sallangaç, gelmää, evcäöz, cannı, cansız, baada, laflanmamışınız, topçaazımızda, tuzlucakta.

160. Verilmiş frazeologizmaların açıklayın maanalarını. Düzünüz cümlä.

Adam olmaa, uymaa birkimseyin aklısına, insan akıntısı, beygir ku-vedi, bir kaşık suda buultmaa, çakmaa bir şamar, üfkedän çatlamaa, er çatlasın, çekiyä koymaa, gözleri doldu, gözleri aktı, yola dorutmaa, tersim döndü, dudaanı sarkıtmaa, ayaktan durmaa, erin dibindä, cendem-dä.

161. ? Bakarak resimä, düzün yaratma-miniätürä temaya „Benim tarafım – benim sevdam“.

➤ *Yazılı yaratmanızda belli edin söz paylarını.*

162. ? Yapınız prezentaşıya „İlkyaz çiçekleri“. Onnarın adları – nesoy söz payları?

163. ? Düzün prezentaşıya „Kendibaşına hem yardımcı söz payları“, yaparak çkiş, ne üüreniler morfologiyä bölümündä.

Söz ilerletmesi

§ 30. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YA DA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN).

164. Okuyun demekli teksti rollerä görä. Annadın, nesoy moral-êtika teması açılêr R. Gamzatovun annatmasında. Kisadan açıklayın tekstin fikirini.

Bir kerä, küçükkenä, boba pek cezaladı beni. Düülmeyi çoktan unuttum, ama onun sebepini büünnän-büün tutêrım aklımda, bütün da yaşamamı unutmayacam.

Sabaalendän çıktım evdän, sansın giderim şkolaya. Halizdän saydı dooruldum başka sokaa, sora çevirdim taa başkasına, ölä da etişmeyip o günü şkolaya. Maalä çocuklarınnan avşamadan oynadım paraya. Bobam veriydi birkaç gümüş kiyat almaa deyni ! Da te bu paraları tarattım, saçtım pek hızlı, unudup hepsi için bütün dünnedä. Gümüşlär, elbetki, çabuk bittilär, da çekettim daatmaa kafamı, neredän bulmaa taa. Benim keskin fikirimın yardımınnan çıktım bu çözülmöz situaçıyadan, nicä sudan-kup-kuru. Bu iş için gezdım küüyün o kenarından bu kenarından, söyleyäräk hepsinä, ani sabaa gelerlär güreşçilär, onuştan läözım oldu onnara deyni toplamaa para. Dolaylayıp küüyü, saydım kazancımı da annadım, ani var nicä oynuyu ilerletmää. Ama bu „kısmetsiz” gümüşlär da etişmedilär çok vakıda. Oynamaa saydı läözım oldu diz çökeräk, mekleyäräk, onuştan donnarım diil sadem yırtılısınnar, ama delindilär da, dizlerim da artık soyuldu. Bu vakit evdekilär çeketmişlär beni aaramaa, artık avşamnardı. Büük batularım dolaylamışlar küüyü, aararkana beni.

Da tä bobanın önündäyim – bekleerim daavamı. En çok bän, akına, korkardım bundan, ama saadım geldi... Boba kesti gözdän beni, yardı bakışınnan yukardan aşaaadan.

Annatsana, neredä sän yırttı donnarını?

Şkolada... İliştirdim enserä...

Nezaman?

Büün.

Bobam yardı ölä bir şamar, ani gözlerim da artık çaktı, sansın ateş fırladı gözlerimdäm.

– Eer sän hemen annatmayarsaydın doorusunu, alêrım elimä kamçıyı.

Korkum kamçıdan ölä büüktü, ani bir kıpımda annattım doorudan, ne kotardım o günü, çekederäk taa sabaalendän. Daava bitti.

Üç gün gezdim, iilip kafamı, sansın diildim kendimdä. Üçüncü günü boba oturttu beni yanına, sevdi, sordu, ne geçeriz şkolada, nesoy notalar kablettim bu bitki günnär. Bir da ansızdan meraklandı:

– Sän bilersin mi, neçin düüldün?

– Neçinki, ani oynadım gümüşä.

– Diili bu iş için.

– Neçinki, ani yırttım donnarımı.

– Diil bu iş için da. Kim yırtmêer küçükkenä donnarını, sän diilsinn kızı, ani gezäysin herkerä uz yolcaazdan.

– Neçinki, ani gitmedin şkolaya.

– Elbetki, bu senin en büük yanıışlın, angısından çeketti o gün belaların. Ama düüdüm seni, oolum, yalan için. Yalancılık – diil yanıışlık, diil razgelä, o – tabeetin bir kaliteli, angısı var nicä kökleşsin. O – nicä ayırık senin canında. Eer vakıdınca köklän çıkarmayasaydın, dolduracak bütün içini, ani kalmayacak hiç er büümää ii tomnara. Dünnedä, bana görä, yalancılıktan taa bet, prost iş yok. Bu saattan ötää sän, oolum, söylecän sade doorusunu. Git, düşün da yap çıkış, ani yalancılıktan uzaa gitmeyecän.

Bän gittim, kendi-kendimä fikirimdä emin ederäk, ani başka hiç yalandırmayacam. Kim söz verer, o lafında läüzım dursun.

(Çevirdi Nadejda Kuroglu)

Büünnän-büün

Dooruldum

Birkaç

Kup-kuru

Daava

Diil

Yolcaaz

Tabeet

Ayrık

Oolum

Läüzım

§ 31. KONTROL YAZMAK TAKRİRİ

165. Yazın kontrol takriri.

Bän geç annadım

Benim anam kurgaf küçücük bir karıçıktı, pek yımışak hem şen ta-beeti. Onu hepsi sevãrdi. Ama o sevãrdi sade beni, benim için yaşayardı hem işleyardı. Kalıp erken dul, ölä da evlenmedi.

Bän islää tutêrim aklımda, nicä o ilk sefer getirdi beni şkolaya. Biz ikimiz dä duygulanardık.

Şkolanın aulunda durardılar büüklär, hepsi onnar tutardılar uşaklarını ellerindän. Açan bizä dedilär dizilmää, analar – bobalar dizildilar bizimnän bilä. Kıvırcık saçlı üüredici, gülümseyeräk, söledi uşaklara girsinnär klaslara anasız- bobasız.

Anam, salverip benim elimi, dedi: „Aalama, al kendini elä, sän- adam-sın”. Da yavaşıcık itirdi beni.

Bobamı tutmêêrim aklımda, mamu beni yalnızca büüttü. Bän yoktur düşündüüm, kolaydı mı ona osaydı zordu mu. Biz uygun hem şen yaşardık. O işlãrdi, bän da üürenãrdim, sebepli vakıtta gidãrdik teatruya, kinoya, avşamnen beenãrdik düş gütmää. Mamu düş güdãrdi, ani bendä olacek kaavi karakter hem ani bän olacam yazıcı. Bän sa isteyãrdim olsun her zaman kolaylık girmää kinoya.

Bölãydi dokuzuncu klasadak. Sora, nicä sölärdi anam, beni sansın di-ıştirdilär.

Bekim bu oldu, neçinki peydalandı eni dostlarım, ama düşünerim, onnarın kabaatı bunda yoktu. Bän onaltı yaşındaydım, vardı nasıl artık kendim düşüneyim.

Çekettim prost üürenmää, geç gelmää evä, tütün çekmää. On klas bitirdiynän, instituta geçmedim. Gittim işlemää. Oldu kendi param, ama anama verdim sade ilk kazancımı.

Bir kerä gördüm onun masasında validol. Yoktur ileri işitiim o alaş-sın can eri acısına. Komuşular sölärdilär, ani anam pek diiştı, bän sa isteyãmãrdim bunu denemää.

Geçti yıl. Bir yortuya karşı anam hazırladı bizä dostlarımnan imää, kendisi gitti oturmaa komuşulara. Öbür gün biz dostlarımnan yollandık dinnenmeyä kasabadan ötää. Anama haber vermedim, ani gelmeyecãm gecelemää evä.

Geldim taa öbür gün iştän sora, ama anamı saa bulmadım: o ölmüş bir avşam ileri, açan evdä yalnızdı.

Bu oluşlardan sora dostlarımdan atıldım. İşimi brakmayarak, kendi başıma hazırlandım ekzamennerä, verdim hepsini pek islää, ama birdän-birä annadım, ani sevinmeli yoktu kiminnän paylaştırayım, yok te o paalı insan kim buna sevineceydi bütün üreklän, kim bunun için düş

güdardı, kimin gözleri şılayceydı kısmettän. İkinci kursta annattım bu oluşları Olega, angısınnan dostlaştık.

„Pezevenk! – işittim bän. Annadarkan kendim için, birdän –birä annadım, ani öldürmää var nicä gamsızlıklan. Bän annadım bunu pek geç.

„Yap hepsini, ne annattın bana, – dedi bir kerä Oleg. – Senin mamun isteyardı sän olaysın yazıcı, denä ona deyni.”

Te o, kimä adandı annatmam, hiç bir vakıt ne okuyacak, ne da annayacak, ani bütün yaşamamı savaşacam olmaa ölä, nicä o isteyardı olayım. Bän aldım kendimi elä, çünkü bän-adamım.

(*Elizaveta Auerbah, çevirdi Nadejda Kuroglo*)

Kurgaf – худорлявий (укр.), худощавый (рос.)

duygulanmaa – хвилюватися (укр.), волноваться (рос.)

düş gütmää – мріяти (укр.), мечтать (рос.)

pezevenk – мерзотник, негідник (укр.), подлец (рос.)

gamsızlık – байдужість (укр.), равнодушие (рос.)

(„ Я поздно понял”)

§ 32. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YA DA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FIKIRLERİ (AAZDAN)

166. Okuyun demekli teksti. Nesoy istoriya bilgilerinnän seftä karşı geldiniz? Ayırın da annadın onnarı sıradan.

Manastırın kurulması

Aydınnık hem gözäl donaklı bu çok milletli er-Besarabiya. Bu er, kendi süretinä görä, nicä bir çatırık, neredän geçärdilär günbatısına hem günduusuna türlü halklar. Birazı durgunardı burada sadem bir parça

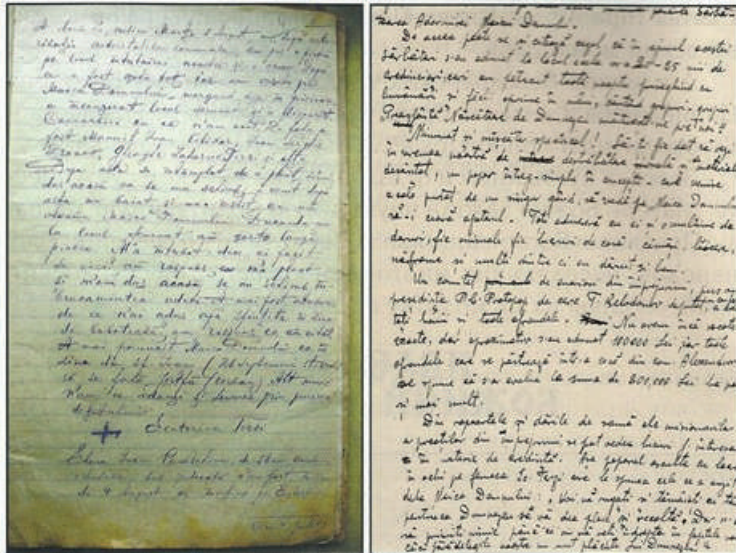
vakıda, kaavileşip, gidärdilär ileri dooru. Birazı sa, erleşip, işlärdilär toprak, güdärdilär büük sürüleri.

Geçti asirlär, da büün, bu bereketli erdä uslu yaşêêrlar may üzlän milletlär hem soylar. Bu kenarın istoriyasına yazıldı taa bir pek meraklı sayfa manastır için, angısı bulunêr diil uzak Aleksandrovka küüyündän.

Manastır – o bir skelä kurtulmaya, adacık hakına pravoslav dininä, neredä durmamaca okunêr dualar hepsi hristiannara, bizim memleketä hem bütün dünneyä.

Adetä görä, manastırın istoriyası çekediler 20-ci yıllardan XX-ci asirdän. Görümnü oluşluk – görünmäk Iisusun Anasını bu erlerdä var arhiv dokumentlerindä dä.

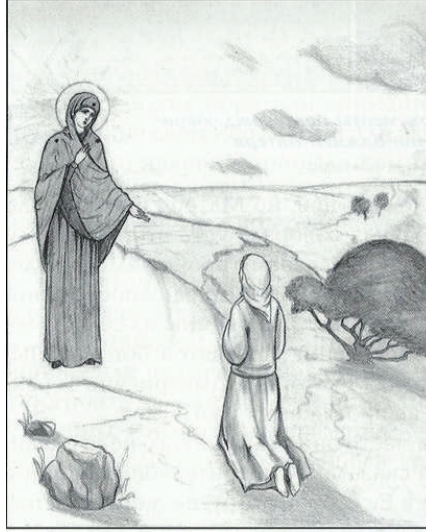

İlk, kim gördü bu görünmeyi-dilsiz çoban Foma Konstantinoviç Tadjı. İracık küüdän o otladardı koyunnarı. Birdän bira, yakın kendisinä, o gördü Bööük Kariyı. Çoban istedi sokulsun ona, ama İisusun Anası oldu görünmüz. O çözdü onun dilini da o annattı küülülerä , ne gördü.

1924- cü yılda, Mariya Magdalinanın günündä (**avgustun 4**), karılar Aleksandrovkadan gittilər o erä, neredä göründü Ayozlu Bogorodiça.

Onnarın arasında vardı 49 yaşında bir karı – Ekaterina Dmitrievna Terzi, angısı duldu artık 30 yıl.

Geldii gibi bu erä, onnar birisini görmedilər. Bir dä Ekaterina Terzi dedi: „Bakınız, tee Karı bizi çaarêr” , da kaçtı onun tarafına. Öbür karılar birisini görmedilər, ama kaçtılar Katinin ardına. Görmää Kariyı yakışmadı. Kati yalnız diz çöktüydü, gözleri da yaşlan doluydu. O söledi onnara Karının laflarını: „ Sölä insannara inanmayı dooru götürsünnär hem dua etsinnär Allaaya pişman olmaklan, ama bän buldum bırda yakışıklı er. Getiriniz bırayı ayazma, mum, günnük hem holoy. Burada vakıdında olacek manastır”. Ozamandan beeri bu gün sayılär manastırın günü.

Ertesi günü, avgustun 5, Ekaterina, sorup zaabitlik organnarına, koydu kruça hem bir taş o erä, neredä gördü İisusun Anasını. Kati genä gördü Gök Padişaaakasını. O dolayladı bu eri da kaybeldi.

Haber, ani göründü Gök Padişaaakası, kapladı dolay küüleri dä. Bu erä çekettilər gelmää Allaha inanan hacılar. Onnar getirärdilər bu ayozlu erä mum hem günnük, holoy. Onnar çalardılar psalomnarı nem duaları, şannayarak Allahı hem İisusun Anasını.

Binnän insan, inanan Allahı, mumnar ellerindä dua edärdilər gecä-gündüz açık kırdä. Insannar getirärdilər türlü işlər, angıların yardımınnan düzdülär bir küçük klisecik. Orayı astılar ikonaları hem okuyardılar duaları.

Büünkü gündä o küçük klisecin erindä durêr Aozlu-Duuma-Allahtan duan karı manastırı.

1924 yılda Izmailın episkopu Iustinian blagoslovit etti bu eri da yapılar burada ilkin adam manastırı „Skit Iustinian” adına. Hep bu yılda koyuldu manastırın temelleri. Izmaildan geldilər 6 monah, onnarın başıydı ieromonah Venedikt.

1933 yılda adam manastırı diiştı karı manastırına. Monahlar dönülär geeri Izmaila, bırayı da geldilər 8 manaşkacık. Bu karı ocak erinä baş oldu manaşka Zinaida Terzioglo.

Zinaida Terzioglo

1936 yılda onnar oldular artık 24. 1944 yılda, açan geldi sovet askeri, Zinaida Terzioglo hem birkaç ta manaşkacık, kalkınıp, gittilər Rumuniyâ. Manastırda kaldı 8 manaşkacık. Zinaida Terzioglunun erinä kaldı manaşka Alevtina. 1945 yılda ona verdilər san igumeniya.

Igumeniya Alevtina

Tezlää onnar oldular 16 kişi. Matuşka Alevtina götürdü bu diil kolay işi 43 yıl. Allahın yardımınnan, yavaş-yavaş, manastır hep kalkındı hem düzöldü.

Çok zor vakıtları geçirdi manastır: birkaç keret isteditilər onu kapamaa, savaştılar daatmaa da. Bu beterâ pek kahırlanardı igumeniya Alevtina. Bir keret o gördü Kariyü hramın üstündä. O tutardı Örtüyü elindä da dedi: „Korkmayınız, bu manastır hiç bir da zaman kapanmayacak”. Matuşka igumeniya diz çöktü, Karı da kaybeldi.

Birazdana çekedildi düzölmää eni hram Arhangel Mihailın adına, deyni eskisi hepsini acıları hem manaşkacıkları, artık, almazdı .

Manastırda götürdülär slujbayı çok pastırlär, ama anacez sadem birkaçını. 1967-1978 yıldan slujbayı götürdü igumen Aleksiy (Filozov). 1969 yıldan çekeder ona yardım etmää igumen Ioannikiy (Horunjiy), angısı işledi taa bitki günnerinädän(+ 1996).

1978 yıldan çeketti işlemää igumen Andrey (Maşkov). O dayma sölärdi apostol Petrinin laflarını: „Olunuz hepsiniz bir fikirdä, cana yakın, kardaşlıkta hem dostlukta”. Bu lafları yazdılar onun anmak taşında da.

Geçindi igumeniya Alevtina (Pisova Anna Petrovna) 1987 yılda.

İşi elinä aldı igumeniya Efrosiniya (Paskalova Elena Nikodimovna). O götürdü hem ilerletti işleri, angılarını çekettiydi igumeniya Alevtina.

Ayozlu Arhangel Mihailın adına hram da gelärdi artık küçük. Çoyu insannar dua edärdilər dışarda. Igumeniya Efrosiniya esapladı, ani lääzım kaldırmaa eni, büyük hram. 1990 yılda manastırda koydular eni hramın temellerini Troiţanın ardına.

Allahın yardımınnan sobor düzölärdi. Matuşka bütün üüreeni hem canını koydu hramın düzölmesinä. Duaların yardımınnan, Allahın yardımınnan hram düzöldü, ama matuşka Efrosiniya etiştirämedi onun

açılmasına, deyni Allaa aldı onu 2001 yılda. İlk sobor duaları hramda Troiğanın adına çalındılar, açan toplandı çok insan gömmää matuşkayı.

Götürdü gömmeyi arhierey Agafangel, Adesin hem Izmailın mitropolidi.

Gömdülär matuşkayı iki hramın arasında: Bogorodiğanın hem Troiğanın.

Büünkü gündä işleer hem çalışêr igumeniya Ermogena(Külüflü Irina Dmitrievna).

Çalışmakların yardımınnan 2004 yılda hram Troiğanın adına bitirildi. Ayozladılar hramı (sentäbr) 21 – Ayozlu Duumakı Bogorodiğanın günündä. Yortuyu götürdü arhierey Agafangel, Adesin hem Izmailın mitropolidi, ona yardım edärdi may 60 popazçık. Manastır bu kadar çok insan toplantısı taa yok gördüü.

Genç hem çalışkkan igumeniya Ermogena pek çok işlär yaptı manastıra: koyuldu büyük portalar, plannar manastırın dolayında, geçirdi 7 kilometralık gaz hem taa çok işlär. O büün da çalışêr genişletmää hem gözelletmää manastırı.

Yok nasıl anmamaa taa bir ayozlu eri – pınarı, angısının istoriyası hep meraklı. 1924 yılda, adamın birisinä gelir düşünä, ani görünmök erindä kazsın bir pınar, angısının suyu alıştırarak insanı. İçip bu suyu, insannar kablederlär saalık. Yapıldı hep bu erdä bir dâ kupelnä, neredä insan var nicä girsın suya. Bu ayozlu su inanan insana faydalı oldu.

Bän hodulum, ani yaşêerim diil uzak bu ayozlu erä, angısının kublaları şılêer dolaya. Bän hodulum, ani benim bobam, Yabanjı Georgiy Mihayloviç, anılmış teneki ustası, çok yıllar işledi manastırda. Diil bir örtü örtüldü onun altın ellerinnän.

Bir laflan, bu gözellii, bu ray başçasını läázım görmää, duymaa manastırın duhunu hem dua etmää Allaha bütün üreklän.

(Düzdü Lüdmila Veliksar dokument kiyatlarına görü)

Çatırık – перехрестя (укр.), перекресток (рос.)

Kenar – край (укр., рос.)

Skelä – пристань (укр., рос.)

Hak – істина (укр.), истина (рос.)

Görümnü oluşluk – явлення Божої Матері (укр.), явление Божьей Матери (рос.)

Görünmāk – явлення (укр.), явление (рос.)

Büük Karı – Велична Жона (укр.), Величественная Жена (рос.)

Gök Padişaaqası – Цариця Небесна (укр.), Царица Небесная (рос.)

Zaabitlik organnarı – влада (укр.), власть (рос.)

Hacılar – ополоник (укр.), половники (рос.)

Ocak eri – багаття, вогнище (укр.), очаг (рос.)

Örtü – Покров (укр., рос.)

§ 33. YARATMA MORAL-ÊTIKA, CÜMNÄ TEMALARINA

 167. Toplayın material da düzün yaratma verilmiş temalara.

Cümnä temaları:

- 1) Uşak merkezi.
- 2) Natura hem biz.
- 3) Dik baare bir fidan yaşamanda.
- 4) Sevda Vatana, sevda ana tarafına yapêr insanı cana yakın.

- 5) Dostlas komuşularlan!
- 6) Aklında tutmak – bizim zenginniimiz.
- 7) Musaafirlik – gagauzların bir kaliteli.
- 8) Gözellik yapêr yortu işlenir günnerini dâ.

Moral-êtika temaları:

- 1) Zor mu olmaa halizdân dost?
- 2) Ne alamayacan paraylan?
- 3) Neredâ duumuşun, orada da fayda getirmişin.
- 4) Ne o olmaa zamandaş insanı?
- 5) Nesoy zanaat ayırmaa, götürülsün işin faydaylan?

§ 34. TAKRİR-ÇEVİRMÄK

168. Çevirin bu teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın sıradan bu tekstin baş fikirini. Yazınız yaratma-fikirlemä temaya „Ne läüzüm insana kısmetli olmaa deyni?“

Жар-птиця

Усе було дивовижним: чисте небо, море блакиті, м'яке сонячне світло; перша зелень на деревах, ще недавно похмурих і кострубятих, була схожа на хмари зеленого диму, що ось-ось здійметься догори. Не хотілося сідати ні в автобус, ні в тролейбус, і він пішов пішки, відчуваючи, що його тіло – велика й легка пустка, на яку, очевидно, перетворилася його недавня радість, його піднесеність почуттів. Ніжність, зовсім недавня, тендітна, ще начебто звучала в душі, але це вже були рештки тієї великої, справжньої ніжності, яка частково перетворилася на попіл, частково згасла, а частково її випромінювали спогади.

Колись у дитинстві йому снилися сні: він тримав у руках жар-птицю, а потім, прокинувшись, навіть відчував на долонях дотик золотого, сліпучого пір'я. Здавалось іще деякий час, що він зловив-таки жар-птицю, але тануло останнє марево сну, і приходила до нього сумна впевненість, що ніякої жар-птиці не було, що все це привиділося, але тепер усе начебто відбувалося у зворотному порядку.

Вуличний рух, метушня чи, навпаки, навіть неспішливість – усе це було осмислене. Оглядаючи вулиці вечірнього міста, він зрозумів: у передчутті ночі люди прагнуть не самотності чи суму – хочуть бути комусь потрібними.

(В. Шевчук)

Çatırık – перехрестя (укр.), перекресток (рос.)

Kenar – край (укр., рос.)

Skelä – пристань (укр., рос.)

Hak – істина (укр.), истина (рос.)

§ 35. KISADAN ANNATMAK TEKSTI ARTISTIK STILINDÄ (AAZDAN)

169. Okuyun teksti demekli. Ayırın da annadin kısıdan tekstin ideyasını.

Boba oollarınnan

Bobaları izin etmiş, ki oolları yaşasınnar birliktä, ama onnar seslemääzmişlär. Ozaman o getirer onnara bir dışar süpürgesi da verer onu kırsınnar.

Türlü-türlü bükerlär, kıvradêrlar, hertürlü kırmaa savaşêrlar, ama kıramêrlar. Ozaman bobası çözdürtmüş o süpürgeyi da genä izin etmiş kırsınnar onun herbir çıbıcaanı ayırı.

Oolları pek kolay kırmışlar-falamışlar o süpürgeyi.

Ozaman bobası demiş: „Gördünüz mü, nicä siz, genç hem kaavi adannar, bir süpürgeyi kıramadınız? Ama neçin? Neçinki onnar, o fişkannar birerdä topluydular. Ama gördünüz mü, ne oldu o süpürgeylän daattıktan sora? Siz da te ölä. Hepsiniz birerdä yaşaarsaydınız, – kimsey sizi enseymâz. Ama çekedärseydiniz çekismää hem herbiri sade kendisini düşünmää, – sizi pek kolay herbiri enseyar”.

- *M. Kösenin „Ana toprak” peetini üürenin kiyatsız söylemää.*
- *Okuyun taa bir kerä da annadin metaforayı „başça giyinmiş”.*
- *Neçin butürlü lafbirleşmelerinä metafora deeriz?*
- *Bulun başka metaforaları da bu peettä.*
- *Söläyin, taa nelär bilersiniz eski gagauz Beşalma küüyü için.*

§ 36. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ PUBLİTİSTİK STİLİNDÄ

170. Okuyun demekli teksti, ayırın da annadın onun öz fikirini.

Kosmos yakın hem uzak

Kosmos... Bu laf girdi bizim yaşamamıza diil çoktan, ama bugün bu lafsız yok nicä.

XX-ci asirin 60-cı yıllarında dünnä işitti ölä bir haber, angısı payetti üzyıllı iki paya – kosmossuz hem eni zamannarlan, açan ilk kahramannar yollandılar te o erlerä, neredä insan taa yoktu – kosmosa.

Çiçek (aprel) ayın 12-dä, 1961 yılda sovet birliin uçakçısı, rus halkın oolu

Üriy Gagarin kosmos gemidä uçtu ölä yukarı, nereyi taa kimsey etişmediydi. Bu gün girdi dünneyn tarihinä nicä gün, ani açtı yol kosmosa, dünnä kosmonavtika günü.

Gagarin – birinciydi, tä neçin onun labımı bilerlər hererdä, dünneyn herbir tarafında.

Ozamandan kosmosa etiştilär şansora beşüz insana yakın, çok devletlerdän – Rusiyadan, Amerikadan, Kitaydan, Çehiyadan, Germaniyadan, Rumniyadan hem taa çok devletlerdän.

Kosmossuz büünkü gündä yok nicä – bunu hepsicii biler. Televiziyä, internet, baalantı – bu hep kosmosunun yardımınnan.

Bizim dilimizä elli yıldan zeedä geldilər bölä laflar, nicä „sputnik“, „kosmos gemisi“, „kosmonavt“, „astronavt“, „kosmos stançiyası“.

Biliner, ani kosmos şindi oldu ölä bir er, neredän var nicä cenk tä çeketsin, tä neçin Rusiyanın hem Amerikanın kosmonavtları, başka devletlerdän adamnar işleerlär aylarlan-yıllarlan barabar, ama sadä usluluk, bilgi fayda için, neçinki oradan, kosmostan bizim topraamız ne-kadar gözäl, okadar da küçücük. Her yıl yollanêrlar işlemää, yaşamaa Düünnäarası Kosmos Stançiyasında uçâr-beşâr uçak-kosmonavt zanaatında, angıları bilim tarafından çok faydalı iş yapêrlar kendi kuvetlerini harcêrlar islää işlär için. Onnar yardım ederlär tanımaa, nicä hava olacak, hava durumunu göstererlär, vererlär hepsimizä umut, ani lääzım korumaa bizim zengin dünnemizi, topraamızı, yok etmää devletlerin barışmalarını, cenkləri köklemää yaşamaktan.

60-70 yıllarda XX-ci asirindä ilk kosmonavtların laablarını bilêrdilər, onnarı tanıyardılar, sayardılar hepsini kahraman. Şindi, XXI-ci asirin başlantısında, bu zanaat oldu şansora diil fasıl, ama ölä taa siirek. Ukrainadan kosmosa uçtu Lönä Kadenük 1997 yılda, angısı duudu 1951 yılda küüdä Klişkovçı, Hotin rayonunda, Çernovişk bölgesindä. Kosmosa uçtu amerikaneşlarlan barabar korablđa „Kolumbiä“.

Kosmos... Çoyuna hep taa uzak, ama insannar isteerlär git-gidä yapmaa onu yakın.

Talmaç – bir dildän başka dilä çevirici;

tavlı – besli, bereketli;

genger – ölä kır otu, üüsek, tikenni;

§ 37. KONTROL YAZMAK YARATMASI

171. Toplayıp material, yazın kontrol yaratması bu temaya „Var bin yol, biri – benim!“

Üredici

Hepsi zanaatların arasında üredici bulunêr ayırık. Biz hepsimiz ba-
ahıyız taa küçüktän, uşak başçasından, şkoladan üredicilerinnän.

Bän sayêrim, ani olacam islää üredici. Küçüklüümdän severim çok okumaa, bilmää, annamaa, neyä sa üüretmäâ kimi sa, göstermäâ tür-
lü meraklı işleri lâazım bilmää dilleri, sayıyı, çok taraftan bilgileri. Kü-
çük klastan üürenicilär isteerlär havezlän üürenmäâ yazmaa, okumaa,
saymaa, severlär vermää binnän soruş. Islää üüredici lâazım hepsinä
cuvap bulsun.

Bu zanaatsız yok nicä yaşamaa dünnedä.

Agronom

Bän severim işlemää toprakta, büütmää türlü ekinneri, aaç dikmää, baa kesmää. Biz yaşêêrız küüdä, tä neçin lääzım bilelim çok.

Şkolayı başardıynan, bän gidecäm çiftçi zanaatçı universitetä, neçinki isteerim olmaa agronom. Orada üürederlär pek çok işä: nezaman taa islää ekmää booday, arpa, yulaf, çavdar, nasıl yardım vermää ekinnerä – gündödülerä, papşoylara, baalara, ne türlü yapmaa kultivaţiya, nezaman yapmaa faydalı işleri udobreniyalarlan, nicä toplamaa bereketi, korumaa toplanmışı.

Agronomda yok vakıt dinnenmää. İlkyazın, yazın, güzün o hep kırda, başçada, meyvalıkta. Kışın da o düşüner toomlar için, sürmäk için, ekinnär donmasınnar. Düşüner nicä topraamız dinnensin da genä versin çiftçilerä zengin bereketleri.

çiftçi zanaatçı universitet – сільськогосподарський університет (укр.),
сельскохозяйственный университет (рос.)

Hayvan yılaçısı

Biz ayırêrız zanaat kendi bilgilerinä görä. Bu iş diil kolay. Tä neçin lääzım çok düşünmää, sayıklamaa, kendi kuvedini esaba almaa.

Bän, başardıynan üürenmää şkolada, isteerim olmaa hayvan yılaççısı (ветеринарный врач). Bu zanaat pek meraklı hem faydalı. Küücülär, çiftçilär tutêrlar çorbacılıkta türlü ev kuşları hem ev hayvannarını – tauk, ördek, kaaz, domuz, koyun, inek. Elbetki, raat insana, açan onnar saaselem, bulunêrlar hoş saalıkta. Ama açan onnar hastalanêrlar, pek kahırlı hem gücenni olêr çorbacılar – nesoy yılaç bulmaa da alıştırmaa zavahı hayvancı.

Ozaman yardıma gelir hayvan yılaççısı, angısı savaşêr yardım etmää: kopça mı vermää, okol mu koymaa, emi mi diyştirmää. Tä neçin bölä zanaat herkerä olacek lääzım. Kuşu-hayvanı alıştırdıynan, sansın kendinä dä olêr ilin.

Bän yayırêrım bu pek meraklı zanaatı.

§ 38. ANNATMA KENDİBAŞINA AYIRILMA TEMAYA

 172. Ayırın kendibaşına bir tema da yazın annatma

Yolcunun düşünmekleri

(esse)

Vatan var hepsindä. Vatansız yok ne kuş-hayvan, vatansız yok insane.
Insane lääzım Vatan
Halkına kalsın dammar

Kanında dedä sesi
Uzaktan evä çeksin
Insana läözım Vatan.

...Şindi ölä zamannar, ki yollanmaa başka devletlerä diil zoor. da yollanêrlar. Bütün biyaz dünnä oldu kimä sä nicä ev. Büün Ukrainada, Moldovada – sabaa Türkiyädä, Italiyada, Bulgaristanda. Ölä yaşamak – adam oturamêêr bir erdä. Ama...

Yolculuk – bu pek meraklı iş. Görmää, nicä yaşêêrlar başka halklar, ne gözelliklär var orada, ne trl dinnenmäk orada several. Gittiynän ne-reyi sa uzaa, läözım bilmää dili da, adetleri da, kaybelmemää insannarın arasında.

Kim sever çok gezmää, onu var nicä annamaa. Ama ne dalga kalkêr canında, açan başlêêrsın düşünmää ana taraf için. Bekim yaşlar da akêrlar, yavaş derecik gibi yanaklardan aşaa? Tâ ozaman var nicä annamaa insanı –Vatan, duuma er çeker, career: „Neredä sän bulunêrsın, olum-kızım? Nezaman dönecän geeri”

Yolculukta var çok taraf.
Yolcuya aç kapuyu,
Teklif et onu: „, Buyur!”
Susandı sa -- ver içsin,
Sofraya imää geçsin
Yoruldu sa – dinnensin ,
Üşüdü sä – ver giinsin <...>

Biz ölä dä bitkiyädän aannamaycez, nasıl insane kimär keret yıllarlan bulunêr yabancı devlettä, ne olêr onun canında.

Elbetki, var adam, ani sınaşêêr – yok ne yapmaa. Bir yıl kazanmaa, iki yıl taa çok, yapmaa kendinä „yortu” da gitmää trendä Parijä, Londra, Veneçiyaya... Ama gördüynän türlü gözellikleri, ana topracak hep çekiççik gibi urêr kafana: „Çocuum, seni bän bekleerim, gücendirmä beni!”

Sora soracan derindän
Cuvap versin – neredän?
Angı yollardan döndü,
Nasıl memleket gördü.
Taa mı zengin o erlär?
Pak hem derin derelär?

Yolcunun cevapları var nicä olsunnar çok türlü, ama bitki-bitkiyâ, ömür ölä bir meraklı iş, ani yok nicä onu aldatmaa.

Canımı darsık sıktı
Yaban yollara baktım
Meraklı çok iş gördüm,
Ama... tâ geeri döndüm...
Salt ana tarafımda
Usluluk var canımda.

§ 39. AVTOBİOGRAFIYA

173. Yazın kendi avtobiografiyanızı bu ürnää görä.

Avtobiografiya – urum dilindän alınma laf. Urumca **autos** – kendim, **bios** – yaşamak, **grafo** – yazêrım. Bu lafın maanası – kısıdan yazı bir kişinin kendi yaşaması için.

Bän, Veliksar Vika, duudum mardın 15-dä 2005 yılda Aleksandrjvkada, Bolgrad rayonunda, Ades bölgesindä.

Bobam-Veliksar Tani, duuması 1968-ci yılda, güreşmektä trener. Anam- Veliksar Lüdmila, duuması 1972-ci yılda, üüredici ana dilindä. Aylemizdä 3 uşak var: batüm Seröja hem kardaşım Miti.

Bän 2011-ci yılda Aleksandrovka orta şolanın I-ci klasında başladım üürenmää.

Pay tutêrim okulun yarışmaklarında, rayon olimpiadalarında. Var gramotalarım.

Avtobiografiya

Bän, (laab, ad, bobayca), duudum (gün, ay) 20 yılda (duumakı er).

Sonda yazılêr ana-boba (L. A. B.), onnarın zanaatları;

Üürenmenin başlantısı;

Premiyalar hem nagradalar (angı predmettä hem ne sebep için);

Data (sol tarafta)

Imzalamak (saa tarafta)

§ 40. TEKSTLÄR ÇEVİRMÄK İÇİN GAGAUZ DİLİNÄ

174. Alınız esaba, ani siz sansın çeviriciysiniz, da lääsim çeviriciniz teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Savaşıp vermää tekstin öz maanasını hem tema sını

Вино з троянд

На неї задивлялися навіть дідугани, і вже рідко який хлопець не міряв очима з голови до п'ят. В одних у зорі світилося захоплення, в других – неприхована хіть, а треті милувалися нею, як шедевром краси. Коли вона кидала чорні коси на пружні груди і пливла селом з сапкою на плечі, хлопці божеволіли. Приходили боязко до її воріт і натхненно говорили про кохання, а вона тільки слухала і мовчала. Ніхто не наслідювався торкнутися її, мов боявся осквернити дотиком красу. Вона ніким не гордувала і ніколи не ганила, а тільки прохала прощаючись.

– Не ходи до мене більше. Добре?

І в тернових очах було стільки благання, що ніхто не зважувався їй заперечувати. Минало в хлопців оп'яніння від краси, закохувалися вони в звичайних кирпатих і гостроносих дівчат, а Ольга ставала для них приемною згадкою.

Андрій ніколи не зважувався підійти до неї. Та й куди йому, кульгавому горбаневі, було сікатися, коли й не такі, як він, од неї гарбузи

качали. Вона часто ловила його погляд на собі і завжди у відповідь світилася привітністю, але він вбачав у тому образливу жалісливість.

Хлопці ставали трактористами і шоферами, йшли в льотчики і моряки, а він і мріяти про це не міг. Він копирсався в колгоспному саду, а вдома розводив квіти.

До квітів принадився, відколи померла мати. В його садибі не росла ніяка городина, лише виноград, яблуні, вишні і квіти, квіти. І могила матері з ранньої провесни аж до бабиного літа квітувала, мов клумба.

Він дарував розкішні букети нареченим, і всі були йому вдячні, і всі шанували його, а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання.

– Чи й мені ти подаруєш букет на весілля? – запитала якось Ольга, коли в саду трусили яблука. Він мало не отерп від несподіванки, але мовив:

– Ти вибереш сама, які захочеш. – Потім він посміливішав і сказав: – У мене їх дуже багато. І ще, коли захочеш, до твого весілля я зроблю вино з пелюсток троянди.

– Вино з троянди? – здивувалася дівчина. – Таке й вигадася.

– Не віриш? – захвилювався він. – Те вино – як ніжність. Коли прийдеш по квіти, покуштуєш.

І він зашкунтильгав до куреня, куди його кликав сторож.

Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти. Він виглядав її кожен вечір. Його збентеженість помітили навіть сусідські хлопчачки, які щовечора щebetали на подвір'ї. Це були вірні Андрієві друзі і надійні охоронці його квітів та саду. Того, хто насмілювався зірвати без дозволу бодай гроно винограду чи квітку, піддавали безпощадному остракізмові. Його цькували так настійливо і жорстоко, як це можуть робити лише діти.

Ці голомозі квітникарі вечорами, як мухи, обсідали Андрія. Він розповідав їм, що бачать у снах квіти, як вони перешіптуються з сивими зорями, вигадував казки про дивовижні краї, де квіти не тільки пахнуть, але й розмовляють, і ходять, і граються в піжмурки, а в'януть лише тоді, коли в тій країні з'являється хоч одна нещаслива людина.

– Квіти люблять щасливих. У нас від нещастя вони не в'януть, а плачуть. Ви бачили, скільки вранці на них роси? Ото їхні сльози. Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий.

– А ви знаходили незаплакану квітку?

– Ні, я не знаходив та, мабуть, і не знайду...

Висіло над ними добре і щире небо, і малюкам здавалося, що всіяне воно не зорями, а квітами, і що посадив ті дивовижні квіти дядько Андрій.

Ольга прийшла в неділю зранку. Вона була така прекрасна, що відразу якось похнюпились квіти, а господар відчув себе нікчемою і не знав, де подітися.

– Це правда, що суха квітка, знайдена росяного ранку, віщує щастя? – запитала вона в Андрія.

Язик у хлопця прикипів до піднебіння, очі застигли від подиву.

– Хто... Від кого ти чула про це?

– Я приходила до тебе вчора ввечері і слухала, що ти казав дітям. Так то правда чи ні?

– Ні. То я сам вигидав. – Андрій заховав очі в кущ півоній.

Ольга зітхнула.

– Жаль, що я не вмю так гарно видумувати.

„Для чого тобі це? – дивувався хлопець. – З тебе досить тієї вроди, якою наділила мати. А в мене... Що я робитиму, коли зрадять мене ще й ті химерні вигадки?“

Перегодом вони сиділи в заплетеній хмелем і диким виноградом альтанці і смакували вино з троянд.

– Ти дуже гарний хлопець, Андрію, – мовила Ольга.

– Ти хотіла сказати, що я непогана людина? – перепитав.

– Я хотіла сказати те, що сказала, – засміялася Ольга і без усякого зв'язку стала побиватися: – Мені багато кажуть, що я гарна і тому мене люблять. Гадають, мені приємно від того. А хіба я винна, що я гарна? Хіба моя врода – це я?

Вона грайливо перекинула коси зі спини на груди.

– Я хочу, щоб хтось полюбив мене, а не мою красу, чорні брови та рожеві щічки. – Вона помітила, що Андрій хоче вклинцювати своє слово, і заговорила ще швидше: – Що та краса? Вітри видублять шкіру, дощі змиють рум'янець! Натягаєшся ящиків на токах, попогнеш спину на буряках – де та й врода дінеться...

Вона замовкла, і Андрій не знав, що сказати.

– Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду люблюю для того, що спокусився красою?

– Не знаю, Ольго, – щиро зітхнув хлопець. – Не знаю, хто б тебе зміг не любити отаку!

– Я не весь вік такою буду, Андрію, – мовила сумно. – Так мені можна нарвати квітів?

Андрій кивнув головою, і дівчина побрела в барвисте живе озеро. Вона ходила між квітами, а за нею ходили його закохані очі. Ольга прискіпливо обдивилася чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з порожніми руками.

– Мені жаль рвати їх, – соромливо зізналася. – Вони такі гарні. Краще я знайду іншим разом. Добре?

Він іде з нею до хвіртки і мовчить. Дівчина виходить на вулицю і, дивлячись у синій неспокій його очей, тихо каже:

– А до весілля ти неодмінно приготуй вино з троянд...

(Василь Симоненко)

Несподівана радість

Тієї ночі випав густий лапатий сніг і, прокинувшись уранці, княжна Варвара ніяк не могла збагнути, чого це в її завжди напівтемній кімнаті стало якось незвично світло і біло-біло. Лише коли підвела-ся з ліжка і підійшла до вікна – зрозуміла, що трапилось.

Все, все надворі: і земля, і дерева, і кущі, і ближній шлях, і далеке озеро зливалися у сліпучій яскравості. Лише будівлі подекуди вперто проступали з тієї загальної білизні, прориваючи гострими верха-ми товсте пухнасте покривало снігу.

На тому безкрайньому засніженому просторі особливо виразно виднілась якась чорна рухлива цятка, що ледь помітно пересувала-ся від греблі берегом озера. Здається, то була людина. Але хто б міг бродити так рано серед неходжених заметів? Звичайно, впізнати по-дорожнього було неможливо, хоч би як пильно придивлятися. Проте якимсь іншим чуттям, не зором, а швидше серцем Варвара здогада-лося, що то був Шевченко.

Може, по рухах його, котрі вже легко вирізняла з-поміж безлічі ін-ших, мовби зовсім подібних; а швидше – по вдачі, впертій і непоси-дючій. Кому б оце заманулося від самого рання брести серед заметів, простувати самотньо по коліна в снігу, крім нього — вічно бентеж-ного й бунтівливого?

То справді був Тарас. Він прошкував од греблі понад озером. Незай-маний рипучий сніг бавив його, кликав вдихати морозну свіжість си-нюватого простору, підставляти груди крижаному колючому вітру...

(Володимир Дарда).

* * *

Широкий, повноводий Дунай... Про тихий плин його давно забуті поети склали співи, які линуть за хвилями через століття. Не випити його повені, не вичерпати його глибини. Несе Дунай свої води до моря, пробиваючи гори, прорізаючи широкі долини. Нема йому впину, як розлогим думам поета.

Іван Петрович при кожній нагоді водив напувати коня до тихого Дунаю, пив пригорщами воду, тамуючи спрагу. Глибінь здавалася такою прозорою, наче в ній відбивалися легендарні герої, які черпали шоломом з Дунаю воду. Хотілося полинити за тим прозорим плином, пізнати в ньому древнього Святослава, що вів бої з гордою Візантією, прибирав на брамі Цареграда свій щит, щоб через багато століть сміливіше було Сагайдачному відшукувати шляхи до цієї фортеці, яка під владою турків перетворилася в повитий невольницьким плачем Стамбул.

* * *

Сонце почало повертатись на вечірній круг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана. куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од них трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувати їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину.

Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот. Маруся була сердита. (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

§ 41. AAZDAN HEM YARILI YARATMA-YAZDIRMA RESİMNERÄ GÖRÄ

175. 1. Bakınız kuşkulu resimä. Nasıl duygular peydalanêr sizdä? Yazdırınız resimi artistic stildä.

2. İnsanın yardırması resimnera görä.

3.Yazdırınız D. Savastinin grafka resimini. Ne gösterinez resimdä? Nesoy duygular sizdä peydalanêrlar? Kurunuz dialog, düşünüp. Ne iş için adamnan karı var nicä sözleşinnär.

4. Kurunuz resimä görä süjet annatma.

Audirovaniye

Okolcu

Kultura evini bitirdilər işlemää, da bulldozer çeketti yıkmaa onun yanında duran damcaazı.

– Bunun da geldi bitki günü, – dedi Nazetli Miron Panayit Lambuya. – Çoktan o bey! Onun kurulması yılın bizim dâdu da bilmääzdi... Bir vakit burada çorbacılık etti Gırlița da.

– Angı Gırlița? – sordu Panait.

– Sän yok neredän biläsin onu, – dedi Nazetli. – Bu oldu bir kırk yıl geeri. Bu damın yanında vardı okol. Okol deyärdilər aula, angısı sarardı bu damı. Orayı kapardılar zapsız hayvannarı. Kullanardı bu okolu Gırlița. Ondan korkardı diil sade hayvangüdücü uşaklar, ama onların bobaları da. Hem korkardılar diil, ani o kaavi adamdı deyni, ama sade onun için, ani o annamazdı.

Okolun içi herkerä doluydu ineklän, öküzlän, keçiyän, koyunnan. Kimi sefer orda bulunardı kâr domuz da. Insannar durardılar aulun dışyanında da yalvarardılar, ki Gırlița kolversin onların hayvannarını. O sa, yalkaşıp, düüyärdi ba birini, ba öbürünü. İş bitärdi onunnan, ani o hiç lafsız gidärdi adamın evinä da alardı içerdän amenda erinä, ne istäärdi.

Gırlițanın büük dürüklüü üzerinä ona kimsey yaklaşamazdı, bir adamdan kaarä. O – ahmacık Papurka Todiydi. O herkerä kendiliindän yardım edärdi Gırlițaya toplamaa okola hayvannarı, seslärdi onu, hep dönüşärdi onun yanında. Papurka hep umutlanardı, ani gelecek vakit, o da olacek, Gırlița gibi, okolcu. Onun yufka fikirindä yoktu başka düşünmäk, okolcu olmaktan kaarä. O hersabaa, saurdarak yırtık paçalarını, gelärdi okola Gırlițadan ileri da baarardı hayvannara, ki kaşınmasınnar aullara, kırmāsınnar tokatları, bozmasınnar damı. Hem o hergün sorardı Gırlițaya, nezaman o yapacek onu okolcu. Gırlița herkerä kaldırdı tatarnı, da bu, küsüzüz, kaçardı bir tarafa. Sora o genä kaçınırdı kırlarda, toplardı okola boşta hayvannarı.

Çok yıl Papurka bölä kaçındı Gırlițanın ardına, isteyräk olmaa okolcu. Bir may günü Gırlița geldi okola geç. Papurka dönärdi aulun içindä, koolayarak hayvannarı, angıları mizlärdilər aaç hem uzadardılar kafalarını aul aşırı. Gırlița geldi, nicä ileri, susarak, ama bu sefer- kara dürük. Papurka, atlayarak, gitti ona karşı da çeketti göstermää, angı hayvannar kaşınmışlar aula, angıları ne yapmışlar, hem genä sordu, nezaman Gırlița yapacek onu okolcu. Gırlița baktı ona ölünnü, aar bakışlan. Onun elindä vardı bir arşınnik kızıl mocuga. O dooruldu Papurkanın üstünä, kaldırıp mocugayı, geerilip ta, ne kuvedi varsa, urdu aykırılına Papurkanın belinä. Papurka çirkin baardı, düştü erä da başladı sürünmää kolların üstündä, nicä boş çuval. Çardılar feldşeri, o baardı Gırlițaya:

– Sän insan mı, osa hayvan mı?

Gırlıta genä kaldırdı mocugayı da urdu feldşerin koluna, dirsektän yukarı. Feldşerin kolunu alıştırdılar. Papurka sa sakat kaldı, sürünärdi aullar boyunda.

– E, ona, Gırlıtaya bişey mi olmadı bunun için? – sordu Nazetliyä Panait.

– Nasıl olmadı? Oldu! Onu sora candar koydular.

– Bilersin bişey? – dedi Panait. – Beni korku alêr evellerdän. Bana geler, ani o kendini bilmesindän ölmesinädäk her saat korkarmış bişeydän: te onu düüyeceklär, soyaceklar, kapayceklar-raada brakmayceklar. Evellik bana görüner, benzeer bir karannık hem pek kıstav kafesä, anğısında emen yok nicä yaşamaa. Kayet büükmüş yaban despotluk- betli, çirkin, dayanılmaz.

(Dmitriy Kara Çoban)

? SORUŞLAR

1. Ne bitirdilär işlemää adamnar?

- a) bolnişayı;
- ä) kultura evini;
- b) şkolayı.

2. Neyä deyardilär okol?

- a) aula, anğısı sarardı küüyü;
- ä) aula, anğısı sarardı okolu;
- b) aula, anğısı sarardı damı.

3. Kim kullanardı bu okolu?

- a) Papurka Todi;
- ä) Gırlıta;
- b) Miron Panayit.

4. Neyä hep umutlanardı Papurka?

- a) ani olacek okolcu;
- ä) olacek zengin;
- b) olacek çoban.

5. Neylän urdu Gırlıta Papurkaylan?

- a) pardıylan;
- ä) mocugaylan;
- b) kamçıylan.

6. Ne oldu Gırlıtaylan bu işlerdän soram?

- a) urattılar iştän;
- ä) koydular candar;
- b) oldu küüyün baş adamı.

Iki ool

Bir avşam oturuŝta kimisi laf kattıydılar o iş için, nicä uşaklar, büü-
dükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman manim benim annattıydı
bir kısacık istoriyacık, angısı halizdän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt çiftçi, diildi da pek fukaara, bir laftan- orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezärdilər şkolaya birdän, üürenärdilər da pek islää. İstärdilər ikisi da üürenik olmaa. Ozaman-
saydı pek zordu üürenmää: çok ödemää läüzımdı. Siirektä para tarafın-
dan yufkaca insannar başarırdılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi
üürenmää o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşardı nası-nicä başarsın
işlerini, uç-uca getirsin onnarı, savaşardı, nicä taa kolay olsun oollarına,
yardım edärdi onnara- salt üürensinnär. Geldi vakıt, da onun oolları ba-
çardılar ŝkolalarını. Başardıqça, iŝä girdilər: birisi- advokat, öbürü da
üüredici. Yaşardılar islää, yok ne demää, ama büük çocuu advokat taa
islää yaşardı.

Istedi bobası gitsin ŝeftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çı-
raklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oolların beterinä. Yayan çarık-
klan, giyimni yamalı dimilärlän, yollandı kasabaya. Etiŝtikçä, uuradı
advokat ooluna. Urdu tokada, çıktı slugaların biri.

–Ne deyecän, dädu?- sordu o.

–Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası,- cevap verdi dädu.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir
çala ihtyara, kızarıp, sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä däduyu ta-
bannarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınnan bobasına.

–Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı,-
harınnamaa başlarsaydı, kolveriniz tazıları, onnar göstereceklär onun
yolunu. Da dooruldu içeri.

Ihtyarın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi on-
narı, bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolu-
nu bir tarafa.

–Te neylän ödeerlär oollarım ihtyarlımda, – dedi dädu kendi- ken-
dinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän da. Ama dü-
şündü ŝeftelesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuŝarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu
karşıladı onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burayı, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını,
bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çipiçi; giinecän, düzüneceän da
girecän bizim aramıza.

–Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä in-
sannarın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıkta oturacam.-Yok bi-
ŝey, ba baka. Onnar da bizi gibi insan: nicä sän, nicä da bän. Girecän
benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, söyleyecäm, ki sän benim bo-
bamsın, elleŝecän herbirinnän da oturacan erindä.

Ihtyar yıkandı, tarandı, da girdilər ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, sansın kaybeldi, eridi bu adam insan boluu içindä. Yoktu da nicä tanımaa onu, kim o: zengin mi osaydı fukaara mı. ama bu insannar bir sanardılar kendilerini. Ihtyar duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. Islää insanın arasında ihtyarlar da gençlenerlär.

Ozaman da, bu konuşkada, dädu annattı bu istoriyayı, çünkü bir başkası için.

Mani genä aldı iyyi da, sıkıp sümää rökenin başlına, çeketti iplii işlemää ileri dooru.

(Gavril Gaydarji)

? SORUŞLAR

1. Kim annattı istoriyacı iki ool için?

- a) kendi dädu;
- ä) mali;
- b) büyük ool.

2. O zamannar üüenmää deyni ne läüzımdı?

- a) götürmää kendini islää;
- ä) pek islää üüenmää;
- b) çok ödemää.

3. Angı zanaatı aldı dädunun büyük oolu?

- a) advokatlı;
- ä) üüredicilii;
- b) traktorculuu.

4. Nelää üürendi dädunun ikinci oolu?

- a) feldşerlää;
- ä) lafkacılää;
- v) üüredicilerä.

5. Angı oolu kabletmedi däduyu?

- a) ilk oolu;
- ä) ikinci oolu;
- b) ikisi da kabletmedilär.

6. Ne olêr ihtyarlarlan islää insanın arasında?

- a) taa ihtyarlêêrlar;
- ä) onnar gençlenerlär;
- b) fena olêrlar.

Okumak seslän

Yardımcı

Çiskin hem suuk april yaamuru karşıladı sabaayı küüdä. Kenarkı evin sarkık saçaandan su damnardı dooru sundurmaya, ama hayadında şansora şıplardı sualı erä dä.

Bu alçak saçaklı evdä yaşardı bir dul karı çocuunnan. Dranguları bilirdi bütün dolay, neçin deyni onnardan ucuz işçi yoktu. Marinka kayıldı neredä olarsa işlemää gecä-gündüz , sade uşaa olsun tok. Hepsi bilirdi, ani işleyecek bütün gün bir çanak arpa için... Açan büüdü Mitika, anası çeketti onu da almaa yanına. Da bir gün çocaa geldi haber gitsin ustaya Ristuya.

Bu çiskin sabaa anası yısıttı ona papşoy bulgurundan çorbayı da koydu sofraya. Ama genç olan oturdu sofraya sade anasının hatırı için. O büüdü geniş arkalı hem kaavi bir çocuk, da onun için o pek benzardı eradama, ani geçirmiş yaşamasında çok zorlar. Olan pak hem temiz canıydı, yalpaktı hepsinä. O tutmardı küsü, onun için o pek hızlı koyurdu canına aalemin kahırını, sevinmeliini.

Onu esaba aldı küüyün en ii ustası Ristu. Fukaaradan o iş için paa- lı almazdı, ama işi yapardı temel- diveç. Da bu adam teklif etti Mitiyi. Evdä yaptı laf, ani alacak Mitiyi ustacılää.

Miti kalktı sofradan. Ester mamaligayı ölä dä açmadı. Kara kaşlı, gözäl hem geniş arkalı, o hiç benzemäzdi, ani bümüş mamaligaylan. O gücenik baktı sofraya, ama döndü giinmää...

(Mariya Kuyumcu)

Yanıklık

Torlak Kostinin büük kahırını vardı: bobası pek hastaydı, bitki günnerini beklardı.

Nicä-nicä, ama bobaylan taa iidi: ba puluu düzardı, ba orakta kosaları düüyardı, yada ii laflan akıllı yola dorudardı.

Ihtyar boba artık kalkmazdı şansora...

Tä hısımnar toplandıydı bir gün, zerä işi heptän zor olduydu.

Oturêrlar oolları, kızları uşaklarinnan da kahır kırêrlar. Hep danışêrlar hastaya, bekim, gelecek kendisinä. Dädu sa bir laf çıkarmêêr, sesi süünük heptän.

Tä küçük Goguşuk, taa büük oolunun çocuaa, yaklaşêêr patın boyuna.

– Dädu, yapacan mı bana bir kızacık, va? Hepsi çekiner Sandinin bayırında...

Yapacan mı?

Dädu bişey deyämedi, sade kımıldattı azbuçuk dudaklarını. Gözlerindän yaşları akêr.

Bobası alêr Goguşu bir tarafa. Kendisi lafa girer:

–Tezdä ilkyaz, tätü, yaklaşêr. Kıra çıkmaa vakıt. Sän dä düzelecän. Baa toplamasınadan kalkınacan.

–Yok, oolum, – gücülä dedi boba, – bän...bän... kahırlanmayın...

–Küsmeyersin mi bizä? Gücendirdik, beki?
 Dädu sade salladı başını...
 –E, canın acıyêr mı bişeyä?
 –Yok, sade, ani kiyat üürenämedim, size üüretmedim. Prost edin...
 Bukadar da işidildi däduunun sesi.
 Avşam üstü geçindi. Raametli oldu. Güzädän etişämedi.
 Geçtiydi birkaç yıl. Goguş olduydu büücäk. Çocuk şansora kıra gezär-
 di bakasınnan. Yardım edärdi.
 –Alsana bana bir kiyat, ba baka. Üüreneyim . Sesleyecäm herbir lafi-
 nı.
 –Yok neyä, çocuum. Kırdä kim işleyecek ya? Bütün küüyümüz üüren-
 medi, biz dä kaybelmeyecez.
 Güz geldi. Şkola vakıdı. Goguş genä yalvarêr bobasına. Ama genä na-
 afilä. Da kaybeder umudu Goguş.
 Bir gün, geçärkän tükenin yanından, Goguş görer, nicä bir boba çocu-
 unnan çıkêr, kiyat almışlar tükendän.
 –Versänä bän dä göreyim o kiyadı, – kıyıştı Goguş.
 –Senin yok mu kiyadın? – sordu o çocucak.
 –Yok benim kiyadım, bän üürenmeerim.
 –Isteersin mi üürenmää ya? – sordu adam.
 –Pek isterim, ama...
 –Annêırım. Tut bu gümüşü da al kendinä kiyat.
 Goguş bilmäzdi , näpsın sevinmeliktän:
 – Benim dä var kiyadım!

(*Stepan Kuroglu*)

Küülerin zenginnii – Bucaan zenginnii

Herbir insanda var ad, angısını ona verelär-baaşlêêrlar analar-bobalar. Bu adlan insane götrer kendi yaşamasını. Ad – adamın yol yıldızı. Onu yok nicä beenmemää yada küsü tutmaa, ani bekim diil ölä gözäl. Ama adları biz ayırmêêrız.

Hep bola ad var derelerdä, denizlerdä, bayırlarda, göllerdä, okeannarda. Bu – kanon, angısınnan biz kayılız.

Bucakta var çok kasaba hem küü. Bizim ana tarafımızda çok asırlär yaşardılar türlü halklar, geçti binnän insane. Çoyu braktı burada kendi adlarını, angılar büün kullanılêrlar.

Küülerin adları taa çok türk dilin köklerinden alınma. Kimär keret biz hiç derindän düşünmeeriz, neredän o burada, ne türlü onun maanası. Var ölä bir bilgi payı – toponimiyä, angısı gösterer bizä tarih tarafından, dil tarafından hem geografiyä görä adın maanasını.

Gagauzların çoyu yaşêêrlar Moldovada, var gagauzlar Ukrainada, da taa başka yakın hem uzak devletlerdä. Elbetki, hepsi insannar meraklanêêrlar: „Neçin küüyün bola adı? Kimdän, neçin hem nezaman o kalmış osa gelmiş?”

Bu adlar – bizim zenginniimiz. Halk ozaman halk, açan onun oolları-evladları koryêlar istoriyamızı, hodullanêr, ani onun ana topraa – burada, bu kuraklı çayırlarda.

Herbir ad – niçä bülbül türküsü. Kısa mı, uzun mu, kolay sölenän yada diil – onnarı biz läüzım sevelim, bilelim onnarın maanalarını.

Kubey adı kalmış burada nogay tatarların vakıdından. Bezbelli, bu diilmiş büük küü, ama adı varnicä çevirmää bola: „kubla”, „orta”, nicä klisedä kruça kublada ortada durêr, hem küü durêr bir üüsek bayırda bu çayırların aralarında. Ölä da var – bu küü haliz ortada, onun dolayında çok taa küçüräk küücäöz peydalanmış sora.

Satılık Hacı (şindi Aleksandrovka). Bu adı koymuşlar (legendaya yada tarihä görä), bir zengin adamın adına, angısı tutarmış büük panayır, satılık er. Ona deyärmişlär Hacı, neçinki Hacılaa gitmiş.

Kazayak küüyün da gözäl adı. Nicä annadılêr bilgi kiyatlarda, küü bulunêr ölä erdä, angısının toprakları benzeerlär kazın ayaklarına.

Çöşmäküü, Karakurt, Beşalma, Avdarma, Hasan Batır, Pındıklı... Bu adları var nicä türkü gibi çalmaa, sıralamaa bitkisiz, ölä onnar gözäl, original, türk dilinnän baalı.

Adsız bişey yok. Onnarlan bizim yaşamamız olêr taa zengin hem meraklı.

Halk sedefleri

Ne yapalım, ki unutulmasın dilimiz hem kaybelmesin „gagauzluk”? Biz lâazım koruyalım dilimizi, besleyelim onu herbir taraftan, sayal adetlerimizi, bakalım lâazım uşaklarımızı, da ozaman evimiz dâ, soyumuz da kaavilenecek, gecä da günü adayacak.

Büünkü gündä bir da Allaha biz şükürüz dedelerin hatırına görä: korumuşlar dilimizi, evelki adetleri da top-top gümä çiçek gibi bizä baaşış verdilär.

Kolada

Büün Eni yıl yanvar ayına razgeler. Evelki zamannarda Eni yıl ilk-yazın açılarmış, nezaman doz-dolay uyanêr, herersi eşerer, kuş yavrusu peydalanêr, aulda da mal zeedelener, yılı büün oniki aya payederiz. Evellär yıl iki paya pay-edilärmış: yaza hem kışa. Yaz çekedärmış Herderlezdä, Ay Görgidä, çiçek ayın (aprelin) 23-dä eskiycä da kapanarmış

Kasımda (eskiycä oktâbrinin 26-da). Yıl basamakları neçin ikiliymiş? Neçinki dedelerimiz zamannarın zamanında göçücü insannarmış da hayvancılık kolayına görä aysözünü (kalendarını) yaklaştırmışlar: o vakıda, nezaman hayvannarı kışlalara geçirärmışlär hem nezaman kıra otlamaa çıkararmışlar.

Sade nezamannar gagauzluk toprakçılää konêr, kır işçilii kolayını alêr, nasıl sebebä alêrız, XIII-XIV asirdä, başlêrlar, ayların tabeetlerini denemää, onnara görä da kendi işlerini yakıştıрмаa. Te ne zamannar yılın paylarına ad koydular: yanvarä – Bük ay; fevralä – Güçük ay; marda – Mart baba; aprelä –

Çiçek ayı; maya – Hderlez; iyünä – Kirez ayı; iyülä – Orak ayı; avgusta – Harman ayı; sentäbriyä – Stavroz; oktäbriyä – Canavar ayı; noyäbriyä – Kırım ayı. Kimi küüerdä ayların başka adları var, ama bunnar, angılarını söledik, onnar – evelki, gagauz dedelerdän kalma. Açan insane eni aysözä geçmiş, kimi adların

eri diişmiş. Hederlez adımnadı maya, kasım da -- noyäbriyä , neçinki eni aysöz iki aftaya taa buyanı geler. „Stavroz ayı” adını, bezbollahi, almış gagauzlar hristiannı Kabul etmesi vakıdından, ay evelki bir demektän yılın başlantısını sentäbridän saymaa.

Nasıl da olsa, ama ay adları bizä annadêrlar, ani halkımız taa zamandan yılın da, yıl dönümünün dä vakıdını ii bilärmış. Şindi da bu adlar, yortular, sıralar läüzim yaşasın.

Ayların adına görä çiftçi bakarmış, nezaman o işini, bu işini yapsın. Kimi adlar kendileri bunun için söleer, kimi – saklêr, ama insannarın kendi sayısı varmış. Kasımdan başlarmışlar saymaa günneri: „Seksän – tarla toomunu at sän; „Doksan – yaza konsan”; „üzä bastık düzä bastık”; „üz on – tarla başına kon”; „üz irmi – ak sürgü”; „üz elli – yaz belli h.t.b.

Evellär, taa açan dedelär Gökä-Erä baş urarmışlar, Suyun da, Ateşin dä, Daayın da, Gün-Ayın da kuvedinä inanarmışlar. Eni yıla karşı havaya çıkarmışlar, elinä bir elek booday alıp da daadıp dolayın dört tarafına, deyärmişlär: „Ormannar-jormannar, eni yılda verin bizä saalık, varlık, uzun da ömür: tarlalara çamur, teknelerä – hamur, hayvannara – mal: keçilerä – olak, beygirlerä – taylak, koyunnara – kuzu, sevinsin ürääm, gözüm...”.

Pek uzak zamannarda herbir yılın da kuş, hayvan adı varmış: canavar, öküz, tauk, koyun hem başka, onun için da şindiki vakıtta çok sıralar baalı bu mallarlan. Evel sıraya görä hayvanın birisinin adına yılı adlarmışlar.

Eni yıl bunun için – pek büyük yortu. Geçteki yıl nesoydu – bileriz, eni yıla umutlanêriz. Eni yıla karşı herbir evdä türlü imeklär hazırlanêr: süüş (kaynanmış) tauk, paça, türlü mezä, turşu. Ama en sevinmeli – kırma (kirdä, pidä), angısının içinä bir meyva dalcaazi, çotuk kırıntısı, booday tenesi, bir gümüş h.b. koyarmışlar. Kırmayı payedip, kimä ne düşer, edenmeyä görä dä ona eni yılda adêêrlar razanç: zenginnik mi, mal mı, bereket mi. musaafirlär için sofrä srerlär: imeelik, herbir evci-mana birär kolaççık mumnan, mezä, ceviz h.b. Koladacılar, içeri çaarıp, kolaç, para vererlär, hêy-hêycılara, survakicilerä – gümüşçük, kovri-cäk, pesmetçik.

Kolada türküleri taa çok bulgarcaymış, eki moldovanca. Nicä göçücü bir halk, çok kır işçilii zanaat kolayını, adetleri, nasıl da hristiannı gagauzlar komşulardan alêrlar. Bu kulturada urumnarın da belli izi. Ama Eni yıl türküleri, sölpetleri gagauzların da vardı. Eni yıl – o eni yıl top-rakçıya da, hayvancıya da.

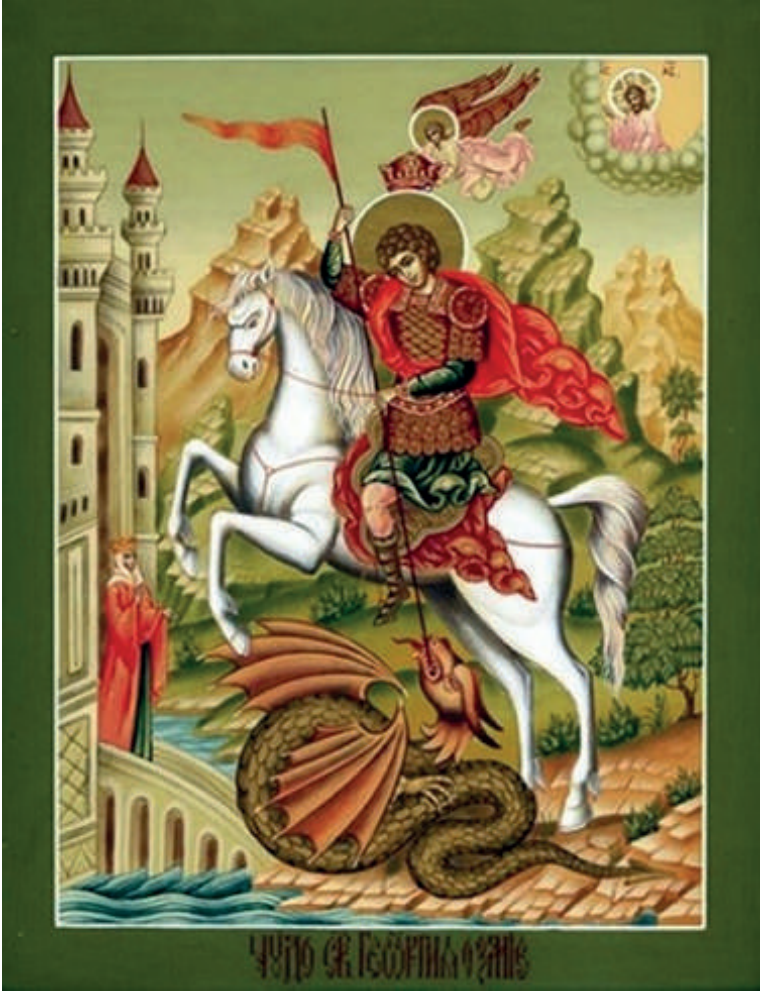
Eni yıl günü erken sabaalen biri-birinä rakıylan geziler; nunaya, bobaya, senseleyä, dostuna da. İlk musaafiri baaşış bekleer, gözäl da sofrä.

Gündüz survakicilär gezerlär. Survaki – çiçekli donaklı bir meyva fidanı fişkanı. O – saalın, varlın bir büülü simvolu: onunnan insane diyip, eni yılda ilik adayıp, survakici kuvet verer canabisinä.

Çok türlü gözäl sıralar, cümbüş ta varmış Eni yılın günnerindä, çok savaşmaa da läüzüm onnarı ayırıp kaybetmemää. Hem kultura bölümneri halizdän bu işä läüzüm baalansın. Bu nasaat büün pek tecil, neçinki dil, adeetlär -- halk temeli, halk özü, yolculuk arabanın dingily. Bunun için da analar-bobalar, kardaşlar-kızkardaşlar: „Eni yılınız kutlu olsun: bereketli, sefalı, umutlarımız, ashya çıksın. Çok yıllara ! “

(Stepan Kuroglu)

Hederlez yortusu için

Hederlez gagauzların ilkyaz yortusu. Bu yortuya bizimcä taa deerlär Ay Görgi yortusu. Sveti Görgi yortusu. Düşer Hederlez her yılın mayın altısına. Bu gündän sora sayılêr, ki sıcak vakıtlar artık geldi. Ilkyaz başladı yaza geçmää hem geeri dönmesi olmaz. Insannar küüdä olur hepsini işlerini korkusuz yapsın: çamur karsınnar, suvasınnar. Evel gagauz küülerindä yapılar, evlär çamurdan işlenirdilär. Ilkyazın hem güzün onnarın duvarlarını suvardılar sarı çamurlan, başka türlü onnar, oyulup, yıkılırdılar. Şindiki zamanda suvamak işleri kaybeldi, battı, neçinki hepsi evlär oldu taştan, ama eer çamurdan kerpiçtänsälär, onnar tementlän suvalı çok yıllara, aullar da oldu demirdän.

Hederlez yortusu – bu gündä may hepsi insannar kurban kesirdilär. Kurban için, taa vakıdında, ayırılırdı bir kuzu en iilerindän, taa ii kuzu olsun erkek. Onu keseceykän, adam düşer yapsın stavrozunu da desin: „Hadi Allah kabletsin!“. Derisini üzerlär tuluma, kesilmiş kurbanı ol-

maz parçalamaa. Bütün kuzunun içini, paklayıp, bulgurlan doldurup, atêrlar fırına bütün, ona deyni vardı maasuz kap – kurban tepsisi. Fırına ataceykan, üstünü örterlär kepektän yuurulu bir pazıylan. Fırında piştiktän sora, çıkarıp, götürerlär popazda okutmaa. Okunmuş kurbandan birazını üleştirerlär komuşulara, kalanını bütün aylä, yakın komşularlan ya hısımnanlan, oturup, iyerlär, şarap içerlär, duva ederlär. O günü läözüm hepsi kurban insan. Ertesi gününä olur kalsın sadecä, ne komşular üleştiridilär. Kemikleri olmaz sıbitmaa köpeklerä, onnarı läözüm toplamaa da evin temelinä gömmä. Kuzunun kafasını hem kimi barsaklarını, ykadıktan sora, kaynadıp, yapêrlar çorba, ama o günü imeerlär. Kuzu çorbası iniler ertesi günü.

Hederlezdä herbir aylä düşer kurban kessin, ama var evlär, kimin ev kurbannarı düşer Hederlez gününä, onnar mutlak bu günü kurbansız olmaz geçirsinnär. Nasıl da olsa, herbir aynenin vardı kurban günü.

Hederlez günü evel gagauz küülerinä olurdu hour, hour daaldıktan sora, olurdu güreş. Güreştä kim üstelärdi, ona pelivan denilirdi, onu muzıkaylan küü içindä gezdirirdilär hem pelivana baaşlardılar bir koç. Taa sora , hep Hederlez günündä, hepsi insan olurdur çekilsinnär da bilsinnär herkezin nekadar aarlı bu yıl hem nekadar zedeleyecek gelän Hederlezädän, hep ölä gençlär, 15-20 yaşınadan, ölçärdilär boylarını da ölçüyü , ikonalıkta, bir köşecä saklayardılar.

Hederlezdä koyunnar, keçilär, büyük hayvannar artık küüdän kıra, eşil ota çikêrlar, ama Kasımda, kış aazında, genä surlık aullarına kapanêrlar.

(Nikolay Baboglu)

Gagauzlarda kasım yortusu

Kasım hem Hederlez – bu iki yirtu gagayzlarda çok saygılı günnärdir. Onnarı insane baker derin evellerdän diil sade hristiannık yortuları deyni, de deyecez, nicä Kolada Iisus Hristozun duuma günü ya Paskellä – Hristozun dirilmesi günü, ama Hederlez hem Kasım uzaktan belli, ki onnar naturadan hayvancılıktan başlanma hem kalma yortular. Hederlez bakılêr mayın altısında – yazın başlantısı, onda var türlü halk adetleri, hem da Kasım – yazın bitkisi. Bu yortuda da var türlü adetlär.

Laf Kasım var yortunun adı, angısı bakılêr noyâbrinin sekizindä. Hem taa, laf Kasım, yılın obirinci ayın adı, bundan başka, gagauzlarda var soy adları da Kasım, Kasımoolu hem başka.

Kasımda, kimin var malı hem kolaylıklı, hazırlêr kurban için bir toklu (hesap alın , Hederlezdä – kuzu; kasımda – toklu – kuzular artık büüdülär). Bu yortuda kurban kesiler mal saalı için. Kesilmiş tokluyu soyup, yıkayıp, paklayıp içini bulgurlan hem kıyılmış barsaklarla doldurup, fırına bütün atêrlar. Kurban piştiynän, onu götürmeerlär kliseyä okutmaa, ama sade tütüderlär. Tütütmäk için günnük çölmeciinä, günnüktän başka, koyêrlar birkaç tel yapaa en besli koyundan. Butakım günnük hem yapaa kokusunnan, pişmiş kurbanı tütüder sadece karılar, deyni onnarın elindän mallar olur taa ii üresinnär.

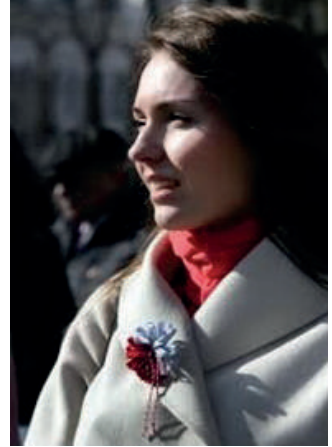
Kasım bizdä sayılêr taa Ay Dimitri günü. Kimin içersindä vardı Dimitri adına kimsä, kurban kesilirdi onun saalı için, onun adına.

Klisä herkerä halk eski adetlerini çalışmış alsın kendi elinä. Taman bu iş olmuş Kasım yortusunnan da. Popazlar görmüş, ani Kasım eski bir köklü hem gözäl yortu da yapmışlar onu Ay Dimitri günü. Ama Kasım bundan hiç bişey kaybetmemiş.

Bu gündä, taa nasıl eskidän kalmış: çobannar koyunnarı getirerlär kışlalara, neredä kışığı geçireceklär. Küülerdä getirerlär çorbacıların evlerindä aullarına. Hep bu gündä çobannara ödek veriler hem kurban etin-nän hem şaraplan onnarı ikramnêrlar. Kasımda, koyunnarı ayırmaktan kaarä, başka iş yapmaa olmaz, bu yortu bakılêr nicä işlenmâz günü. Kasımdan sora kış çekeder. Olur hemen bu gündä kaar düşsün. Var eski dedä söcü : „Kasım geldi – gi kürkü !”

Ilkyaz yortuları

1. Mardın birindä – Baba Marta.

O günü karılar çıkararmışlar rubaları, yorgannarı-döşekleri dışarı. Yaparmışlar martacık (kırmızı iplicäk), da baalarmışlar uşakların kollarına, kuzucukların, buzaacıkların boynusuna, ani nazarlanmasınnar. Tutarmışlar dokuz gün. Evel dedelär sölärmış: „Baba Evdokiya”.

Martacıkları büünkü gündä taşıyêrlar güüsündä bir ay.

2. 9, 22 mardın – yortu „**Kırk meçik**” . O baalı insannarın işlerinnän kırda, baalarda, başçada, aulda. Hem o gün – anmak günü Iisus Hristozun kırk yardımıcısını. Onuştan o günü yapılér kırk guguşçuk – kolaççık, da veriler insannara.

3. Taa bir yortu – mardın 25, aprelin 7 – Blaguştteni. O Paskelledän dä taa büyük yortu. O günü ayozlar sölemişlär bütün dünneyä, ani olacek Mariyanın çocuu – Iisus Hristos. Gagauzların inanışlarına görä, Blaguştteni günü kuşlar da yapınmêêr. Taa sık söleerlär kırlangaçlar için, inannarmışlar, ani onnar gelerlär kâr Blaguştteni günü. Bu günüdä läüzım balık imää – „ bütün yıl saa olmaa deyni”.

4. Süüt pazarına karşı – cümertesi günü „Lazari – Ay Lazar”. Bu günün var birkaç adeti. Iisus Hristos diriltmiş ölü Lazarı. Bu günü erken gidiler mezarlaa hem kızcaazlar 5-10 yaşında gezer Lazari evdän-evä, çalarak Lazari türküsü.

5. Süüt pazarı. O gün insannar süüt dallarınnan, kolivaylan, kolaçlan giderlär kliseyä, okudêlar onnarı. Sora giderlär mezarlaa da iliştirêlär-vererlär. Açan okudarmışlar süüt dallarını, getirêrmışlär onnarı evä, da yaparmışlar o dallardan fenet da koyarmışlar ikonanın yanına, kullanarmışlar türlü hastalıklardan ilaç gibi hem koruntu evä.

Biz bu yortuları tutêriz ani kaybelmesin bizim istitiyamız, kultura-mız, tradiçiyamız hem adeetlerimizi.

Paskellä

Paskellä en büük yortu gagauzlarda. Onu bekleerlär 50 gün, tutarak oruç. Bu vakıt insannar merkezä çıkmêêrlar, şennenmeerlär.

Paskelleyi tutarmışlar 3 gün, 3 gün sıravardı gidärdilär kliseyâ hem biri-birinâ musaafirläâ. Avşamdan gidärmişlär kliseyâ, okudarmışlar paskayı, yımirtaları, paskellâ mancalarını. Klisâ slujbasından sora uşaklar ileştirärmişlär komuşulara birär dilim paska hem ikişär kırmızı boyalı yımırta, bundan sora aylâ oturarmış sofraya. Ilkin iyärmişlär okunmuş paska hem yımırta. Paskellâ sofrasını kaldırmarmışlar 3 gün. Herbir musaafirâ ikram edärmişlär paska, yımırta, şarap. Gagauzlarda, nicä da başka milletlerdä, var paskellâ oynunarı: yımırta oynunarı – dokuşma. uşaklar, kimär kerä büüklär dä, çiftâ-çiftâ durarmışlar biri-birinâ karşı, ellerindä kırmızı boyalı yımırta. Herkezi urarmış yımirtasınnan karşıdakısının yımirtasına. Kimin yımirtası kırılmazmış – o da ensärmış. Gagauzlar şen hem faydalı geçirerlär Paskelleyi: açılêr meydan horusu hem türlü sıralar, düünnär.

Troița

Troițayı da, nicä da Paskelleyi tutêrlar 3 gün. Cümertesi – anmak günü – moşa. Bu günü uşaklara veriler baaşış: çanacık, krujkacık dolu tatılıklan. Troițaya karşı toplêêrlar troița çiçää, ceviz yapraa, pelin. Onnarlan donadêrlar evi, çorbacılık yapılarına daadêrlar içerlerdä erä, soba üstünä, krivatlara, masa üstünä. tokada, geriş kapusuna asêrlar taazä ceviz dalı. Otları sıkıştırêrlar saçak altına da. Troița günü okunêrlar klisedä ceviz yaprakları hem otlar, angılarından insane getirerlär evä.

Canavar yortuları

Bu günneri ritullarına görä girärmış korunmak hem imitațiya yapınmaları. Evelki vakıtlarda gagauzlarda en saygılı hayvan sayıarmış yabanı. Bu günnär karılar işlêmemişlär, ani yabanılar dokunmasınnar koyun sürüsünä. Kullanmarmışlar makaz, iinä, buçak., ani „kitlemäâ yabanıların aazlarını”. Yabanılar insana zarar yapmasınnar deyni, dokunmarmışlar yapaaya, giisileri yıkamarmışlar, dikmärmışlar haliz adam rubası. Hepsindän çok sayıarmış 3-cü günü – „Topal canavar yortusu”. Gagauz folklorunda var bir evelki legenda, ona görä, bir vakıt adam enseyâbilmiş topal canavarı, angısını Allaa yollamışmış isin adamı.

Bu günü adam karşıarsaydı kırda canavarı, o läâzım soyunsun rubasını, sibıtsın onu da kaçsın, zerä canavar onu mutlak iyär.

Dedelär canavarın kafasını koyardılar yurtanın giriş kapusunun önünä nicä bir koruntu fena duşmannardan.

Yortular hem adetlär ayna gibi istiriya etaplarında bir halkın yaşamasını her taraftan göstererlär.

Başlayıcılar

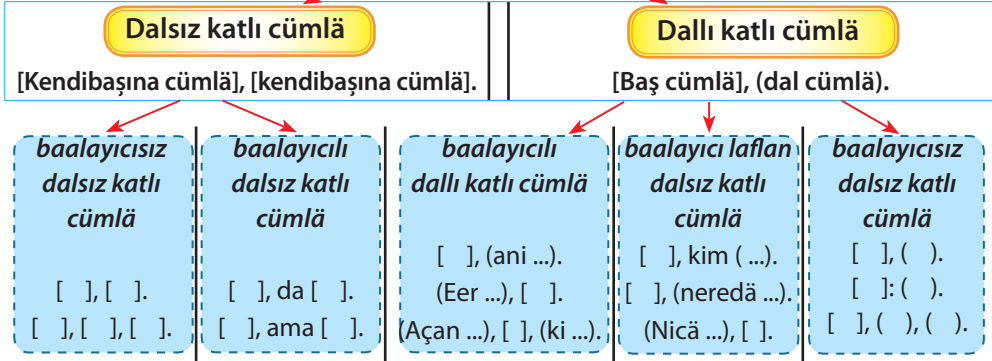
Koordinativ baalayıcılann çeşitleri, maanalan hem kullanılması

Kullanılêrlar	
Birsoy cümlä paylarında	Baalayıcılı dalsız katlı cümlclerdä
1. Birlçştirän haalayıcılar: da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne, ne ... ne dä	
1) Komşu tokadın yanında oturcrlar dört kan da ancrlar geçmiş yakıtları. 2) Düdu erken sabaalen dışarsını süpürer hem inââ sura ürer. 3) Küüdâ dä, dolaylarda da dua evini scvinârdilär. (D. Kara Çobana görü) 4) Kızcaaz korkudan ne sölyabilir ne söleyâbilir bişey.	1) Gün sıcaa şansora kesildi, da küüdâ insan-nar başlcrlar toplanmaa demcklcrä. (D. Kara Çobana görâ) 2) Geçân pazar ne bün gittim maaleyâ, ne bana birkimsey geldi. 3) Liļeycilcrâuroklar geçer sabaalen, küçüklârı/â'üürcnrlär üülcndän sora. 4) Bu maaledä her gün hem Mani babu so-kaa çıkcr, hem Pctrika dâdu bütün gün tokatçım yanında sundurmada oturer.
2. Karşıtlaşan haalayıcılar: ama, sa, sä	
1) Bizim dâdu gençliindâ fukaaraydı, honıya gelârdi aalcmin rubasinnan, ama şendi. (D. Kara Çobana görü) 2) Gccâ avtor yazdı annatmanın taa bir variantını, ama sabaalen onu beenmedi da yırttı. (D. Kara Çoban)	1) Hayırsız gelârdi pek, ama Kırboba lââzımdı sıksın kendini, dayansın, baarmasın. (D. Kara Çobana görâ) 2) Lââzımdı paklamaa çotkacıkları. hazırlamaa boyalan, Sarafını sä durardı dizi üstündä, çekilmâzdi resimnemää. (D. Kara Çobana görâ)
3. Ayırdan haalayıcılar: ya... ya da, osa, ba ... ba	
1) Kış yortularında babular vererlär uşaklara ya gölmecik, ya basma, ya kolaç, ya tatlılık. 2) Danil ha uzaklanardı kasabadan, ba geni yaklaşardı ona. (D. Kara Çobana görâ) 3) Sân, kızım, işini bitirdin mi osa taa hiç tutunmadın mı iştân?	1) Uzun kış avşamnan kızlar ya demek birkimseydâ yapardılar, ya da evdâ onnan analan dokumaa üüredârdi. 2) Kcsimâ tutunacckykan, Sarafim ba acıkar-dı, ba kırdâ peyzaj diildi uygun, ba birkimsey gelârdi onun yanına... (D. Kara Çobana görâ) 3) Büün kıra bütün günä mi gidersiniz, osa iş üülcnä kadar bitecek mi?

Dal cümlelerin çeşitleri

Dal cümlele- rin çeşitleri	Cümlelür	Shemalar
Subveklçi dal cümlä	<i>Kim</i> tamyer aalcmin hayırlarını, o kendi da dolu hayıdan. (D. Kara Çoban)	(<i>Kim ...</i>), [<i>o ...</i>].
	<i>Kimin</i> var kendi aklısı, o bakmcer herkerü aalemin laflarına. (D. Kara Çoban)	(<i>Kimin ...</i>), [<i>o ...</i>].
Predikalçı dal cümlä	Dul fidanı <i>netakım</i> , benim boyum otakım. (Türküdän)	(... <i>netakım</i>), [... <i>otakım</i>].
	<i>Nesoy</i> fidan, emiş tä ölä. (Säleyiş)	(<i>Nesoy ...</i>), [... <i>ölä</i>].
Bellilikçi dal cümlä	Her kasaba, <i>nereyi</i> gidersin softa, in teresi i görüner.	[<i>Her kasaba, (nereyi ...)</i> , ...].
	Geldi aklımıza bir islää ideya, açalım şkola- da bir muzey.	[... <i>ideya</i>], (...).
	Gelecek o gün, <i>açan</i> bizim klas gidecek Bc- şalma muzeyinä.	[... <i>gün</i>], (<i>açan ...</i>).
Tamamlıkçı dal cümlä	Belliydi, <i>ani</i> Zlata dindi. O deer, <i>ki</i> bensiz yokmuş nicâ yaşasın.	[<i>Belliydi</i>], (<i>ani ...</i>). [... <i>deer</i>], (<i>ki ...</i>).
	Hatır gütnää läüzim ona, <i>kim</i> kendisi başkasını hatırler.	[... <i>ona</i>], (<i>kim ...</i>).
Hallıkçı dal cümlä	Evin duvarları kara, <i>zerä</i> onnar hiç bir kerü yoktur kireçlendii. (D. Kara Çoban)	[... <i>kara</i>], (<i>zerä ...</i>).
	<i>Neredä</i> yok annaşmak, orada yok kismet tü.	(<i>Neredä ...</i>), [<i>orada ...</i>].
	Alatlêêr adamnar, <i>çünkü</i> daa içindü başleer karannık çökmüü.	[<i>Alatlêêr ...</i>], (<i>çünkü ...</i>).
	<i>Ki</i> bekçiyi uyku basmasın, o bütün gecä ge- ziner ötüü-buyanı.	(<i>Ki ...</i>), [... <i>geziner ...</i>].
	Topraa läüzim ölä kullanmaa, <i>ani</i> o dinme- sin da hep bereket versin.	[... <i>ölä...</i>], (<i>ani ...</i>).

Katlı cümlä

Koordonativ baalayıcılarlan cümlelür

Birleştirän b.: <i>da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne</i>	1) Bulutlar kayboldılar, da göktä kaldı bir incelik biyaz tütüncük perdesi. 2) Göktä bulutlar karışır, hem çimçirik çaker.	[], da []. [], hem [].
Karşıtlayan h.: <i>ama, sa, sa</i>	1) Belaya var nicä kasavetsiz dä bakmaa, ama var nicä ürään dä kopsun, yakından baktıyan ona. 2) Biz oyalandık, onnar sa gceri dönmüşlär.	[], ama []. [], [... sa ...].
Ayır dan b.: <i>ya... ya da, osa, ba ... ba</i>	1) Ba can erim düülürdü, ba kafam başlardı acımaa, ba boşum sancıladı. 2) Kışın bitki günnerindä var nicä ya kaar atırtırsın, ya yaamur yaasın.	Ba [], [], ba []. ya [], ya [].

TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI

A

aar
Adım-adım
Aldıcaan
Aldıynan
Alan
Alan-alan
Almadaan
Ana-boba
Aaramaa
Atmaa
Ayırık
Avşam

B

Beş-altı
Bezbollahi
Bildirdan
Bir buçuk
Birär-birär
Bir-iki
Birkaç
Bir kerä
Bişey-bişey
Bim-biyaz
bitmedään
Busoy
Boz
But

C

Ceviz

Ç

Çaarış-baarış
Çanta
Çin-sabaalen
Çok-çok

D

Daava
Dan
Demäk
Demir yol
Diil
Dip
Dooru
Dooruldum
Düdücäk
Duuup
Dünnä

E

El
Elcääz
Er
Ev
Evel

G

Gagauzça
Gecä-gündüz
Geleceydım
Geldicään
Geldiynän
Gerää gibi
Geeri dooru

Gelmää
Giinip
Gölmecik
Görän
Görmedään
Görä-görä
Günbatısı
Günduusu

H

Haber
Hardal
Hasta
Hatır
Hava
Havez
Haşlak
Hazır
Hayır
Haylak
Hayvan
Hrrtürlü
Her kış
Herzaman
Hesap
Horoz
Hızlı

I

Ilkyaz
Inancılar
Isteerim
İşitmaz

K

Kabuledän
 Kalan
 kalmaazdı
 Karagöz
 Karı-koca
 Kaplayınca
 Katmêêr
 Kıp-kırmızı
 Kırkayak
 Kızkardaş
 Koyup
 Kuan
 Kutlamaa
 Kup-kuru
 Kurt-kuş

L

Laf
 Lääzım

M

maraz
 mayıl

N

naanä
 neet
 nicäsä

O

Ool
 Oolum
 Osaat
 Oynayan

ö

Ötäänna
 Ötöögün

P

Paskellä böcää

R

renk
 Rusça

S

Saat
 Sabaa
 Salına-salına
 Saklar
 Sap-sarı
 Sarı saçlı
 Serbest
 sergen
 Sırcık
 Sivri burnulu
 Sofra
 Sormadaan
 Soruş-cuvap
 Söleyän
 Söleyincä
 Suan

T

Tabeeet
 Tavşam
 Te bu
 Tezdä
 Toz
 Tutar
 Türlü-türlü

U

Uur
 Uç
 Uçup-gitmää

Uzun sakallı

Ü

üünmäk
 üüsek
 üzsüz

Y

Yaamur
 Yaarın
 Yan-yan
 Yardım
 Yazabilmää
 Yazêêrim
 Yıl
 Yıldız
 Yımırta
 Yolcaaz
 Yorgan
 Yumak
 Yuurmaa
 Yurt

Z

Zamannêêrsın
 Zor

Умовні позначення

– робота в парах, групах

– робота за варіантами

– домашнє завдання

– творчі завдання

– складні випадки правопису

Kullanılmış literatura

1. Arnaut D. İ. Lirikadan. – Odessa: "Mayak", 2001
2. Baboglu İ. İ. „Gagauz dili hem literatura” 8-ci klas. – Kişinöv: „Ştiința”, 2008.
3. Baboglu N. İ. Sözlük. Gagauzça-rusça hem rusça-gagauzça. –Kişinöv, 1993.
4. Baboglu İ. İ. hem Baboglu N. İ. Gagauz dilindä gramatika kuralları. – Kişinöv: „Ştiința”, 2000.
5. Bulgar S. S. Annatma toplumu.
6. Vasilioglu K. K. Annatma toplumu „Ana tarafim-benim sevgilim”. – Kişinöv: „Ştiința”, 2005.
7. Kırmızı Ê. A. Sözlük. Rusça-gagauzça-türkçä-rumunca. – Turçiya. – 2010.
8. Kior İ. F. Lirikadan. – Odessa: "Mayak", 2001.
9. Kuroglu S. S. Annatma toplumu „Yollar”. – Kişinöv: „Ştiința”, 2000.
10. Çakir M. M. Gagauzlar: istoriya, adetlär, dil hem din. – Kişinöv: „Pontos”, 2007.
11. Програма „Гагаузька мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання”, автори А. М. Мілков, І. Ф. Кіор, М. Ф. Чебанова.

İçindekilär

§ 1. Gagauz dilin maanası halkın yaşamasında.....	3
§ 2. Tekrarlamak. Sadä cümlä. Bir başpaylı hem iki başpaylı cümlelär.....	6
§ 3. Tekrarlamak. Cümlelerin birsoy payları. Birsoy paylarda bütünleştirici laflar	14
§ 4. Danışmak. Dar hem geniş danışmaklar	19
§ 5. Tekrarlamak. Koyulma laflar, lafbirleşmelär, cümlelär	22
§ 6. Cümlelerin ayrırlı ikincili payları	25
§ 7. Katlı cümlä	29
§ 8. Annayış dalsız katlı cümlä için	32
§ 9. Baalayıcılar dalsız katlı cümlelerdä. Durguçluk nişannarı dalsız katlı cümlelerdä.....	35
§ 10. Annayış dallı katlı cümlä için	41
§ 11. Dallı katlı cümlelerin soyları	45
§ 12. Bellilikçi dal cümlelär.....	51
§ 13. Annadıcı (tamannıklı) dal cümlelär.....	56
§ 14. Hallıklı, erlik hem zaman dal cümlelär	59
§ 15. Neet, sebep dal cümlelär.....	63
§ 16. Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.....	68
§ 17. Yaraştırma dal cümlelär.....	70
§ 18. Sankilik dal cümlelär.....	73
§ 19. Brakım dal cümlelär	76
§ 20. Birkaç dal cümleli katlı cümlä	79
§ 21. Baalayıcısız katlı cümlä.....	85
§ 22. Virgül hem noktaylan virgül katlı cümlelerdä	89
§ 23. İki nokta baalayıcısız katlı cümledä	93
§ 24. Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä	98
§ 25. Katlı sintaksis konstruktıyası türlü baalantıylan	102
§ 26. Doorudan sözlän cümlelär.....	106
§ 27. Kıynaş söz	110
§ 28. Dialog. Polilig	113
§ 29. Ürenilmişin tekrarlanması 5–9 klaslardan	116
SÖZ İLERLETMESİ	121
§ 30. Kısadan annatmak teksti, açıklayarak bir ya da taa zeedä biri-birinä baalantılı fikirleri (aazdan).	122
§ 31. Kontrol yazmak takriri.....	124
§ 32. Ayrırlıma annatmak teksti, açıklayarak bir ya da taa zeedä biri-birinä baalantılı fikirleri (aazdan)	125
§ 33. Yaratma moral-êtika, cümnä temalarına	130
§ 34. Takrir-çevirmäk	132
§ 35. Kısadan annatmak teksti artistik stilindä (aazdan)	133

§ 36. Ayrıılma annatmak teksti publiŕistik stilindä	134
§ 37. Kontrol yazmak yaratması	136
§ 38. Annatma kendibaşına ayrıılma temaya	138
§ 39. Tekstlär çevirmek için gagauz dilinä.....	140
§ 40. Avtobiografiya	141
§ 41. Aazdan hem yarılı yaratma-yazdırma resimnerä görä.....	147
AUDİROVANIYE.....	149
OKUMAK SESLÄN	145
BAŞLAYICILAR.....	168
Tutunuz aklınızda bu lafların yazılmasını	171
Kullanılmış literatūra.....	173

Навчальне видання

КУРОГЛО Надія Іванівна, ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна,
МІЛКОВ Анатолій Миколайович, КІОР Іван Федорович

Гагаузька мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

У підручнику використано ілюстративні матеріали з відкритих інтернет-джерел

Технічний редактор *Сергій Максимець*
Коректори *Віра Дімова, Мирослава Бацай*
Дизайн і верстка *Ігоря Стусика*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 14, 25. Обл.-вид. арк. 11, 50. Наклад 184 прим. Зам. № 1202.

Видавець і виготовлювач видавничий дім "Букрек",
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р